

UNIVERZITET CRNE GORE

FILOLOŠKI FAKULTET – NIKŠIĆ

Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti

Milica Milošević

Sintaksičko-semantička sredstva anonimizacije u jeziku Dušana Đurovića

(magistarski rad)

Nikšić, septembar 2019.

Sadržaj.....	2
Podaci i informacije o magistrandu.....	5
Predgovor.....	7
Apstrakt.....	8
Sažetak rada na engleskom.....	9
0.0. Uvod (Sintaksičko–semantička sredstva anonimizacije u jeziku Dušana Đurovića – aktuelnost i primjerenost teme).....	10
0.1. Predmet istraživanja.....	11
0.2. Svrha rada i ciljevi istraživanja.....	11
0.3. Pregled dosadašnjih istraživanja iz navedene oblasti.....	12
0.4. Hipoteze i istraživačka pitanja.....	14
0.5. Naučne metode koje će biti primijenjene u istraživanju.....	15
0.6. Struktura rada.....	16
1.0. BEZLIČNE REČENICE U FUNKCIJI ANONIMIZACIJE VRŠIOCA RADNJE.....	21
1.1. Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava.....	22
1.2. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u genitivu.....	22
1.3. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u dativu.....	22
1.4. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu.....	22
1.5. Bezlične konstrukcije.....	23
1.6. Bezlične rečenice sa glagolom <i>trebati</i> i glagolima sličnog značenja.....	23
2.0. BEZLIČNE REČENICE SA ZNAČENJEM ATMOSFERSKIH POJAVA.....	24

2.1. Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava u romanu <i>Dukljanska zemlja</i>	24
2.2. Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava u romanu <i>Pitoma loza</i>	25
2.3. Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava u romanu <i>Pod vedrim nebom</i>	26
3.0. BEZLIČNE REČENICE SA LOGIČKIM SUBJEKTOM U GENITIVU.....	28
3.1. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u genitivu u romanu <i>Dukljanska zemlja</i>	28
3.2. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u genitivu u romanu <i>Pitoma loza</i>	30
3.3. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u genitivu u romanu <i>Pod vedrim nebom</i>	32
4.0. BEZLIČNE REČENICE SA LOGIČKIM SUBJEKTOM U DATIVU.....	36
4.1. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u dativu u romanu <i>Dukljanska zemlja</i>	36
4.2. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u dativu u romanu <i>Pitoma loza</i>	37
4.3. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u dativu u romanu <i>Pod vedrim nebom</i>	39
5.0. BEZLIČNE REČENICE SA LOGIČKIM SUBJEKTOM U AKUZATIVU.....	42
5.1. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu u romanu <i>Dukljanska zemlja</i>	42
5.2. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu u romanu <i>Pitoma loza</i>	43
5.3. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu u romanu <i>Pod vedrim nebom</i>	45
6.0. BEZLIČNE KONSTRUKCIJE.....	48
6.1. Bezlične konstrukcije u romanu <i>Dukljanska zemlja</i>	48
6.2. Bezlične konstrukcije u romanu <i>Pitoma loza</i>	50
6.3. Bezlične konstrukcije u romanu <i>Pod vedrim nebom</i>	51
7.0. BEZLIČNE REČENICE SA GLAGOLOM TREBATI I GLAGOLIMA SLIČNOG ZNAČENJA.....	55

7.1. Bezlične rečenice sa glagolom <i>trebati</i> i glagolima sličnog značenja u romanu <i>Dukljanska zemlja</i>	55
7.2. Bezlične rečenice sa glagolom <i>trebati</i> i glagolima sličnog značenja u romanu <i>Pitoma loza</i>	57
7.3. Bezlične rečenice sa glagolom <i>trebati</i> i glagolima sličnog značenja u romanu <i>Pod vedrim nebom</i>	58
8.0. PASIVNE REČENICE U FUNKCIJI ANONIMIZACIJE VRŠIOCA RADNJE.....	60
8.1. Pasivne rečenice sa participskim pasivom.....	60
8.2. Pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom.....	61
9.0. PASIVNE REČENICE SA PARTICIPSKIM PASIVOM.....	62
9.1. Pasivne rečenice sa participskim pasivom u romanu <i>Dukljanska zemlja</i>	63
9.2. Pasivne rečenice sa participskim pasivom u romanu <i>Pitoma loza</i>	65
9.3. Pasivne rečenice sa participskim pasivom u romanu <i>Pod vedrim nebom</i>	66
10.0. PASIVNE REČENICE SA REFLEKSIVNIM PASIVOM.....	71
10.1. Pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom u romanu <i>Dukljanska zemlja</i>	71
10.2. Pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom u romanu <i>Pitoma loza</i>	73
10.3. Pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom u romanu <i>Pod vedrim nebom</i>	74
11. GRAMATIČKO-LEKSIČKE STRUKTURE ZA OZNAČAVANJE NEPOZNATOG AGENSA.....	78
ZAKLJUČAK.....	83
LITERATURA.....	87

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Milica Milošević

Datum i mjesto rođenja: 13. 06. 1994. Nikšić

Naziv završenog osnovnog studijskog programa i godina završetka studija: Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti, Filološki fakultet, Univerzitet Crne Gore, godina 2017.

INFORMACIJE O MAGISTARSKOM RADU

Naziv postdiplomskog studija: Nauka o jeziku

Naslov rada: Sintaksičko-semantička sredstva anonimizacije u jeziku Dušana Đurovića

Fakultet na kojem je rad odbranjen: Filološki fakultet

UDK, OCJENA I ODBRANA MAGISTARSKOG RADA

Datum prijave magistarskog rada: 26. 08. 2019. god.

Datum sjednice Vijeća na kojem je prihvaćena tema: 6. 12. 2019.

Komisija za ocjenu teme i podobnosti magistranda:

Doc. dr Miodarka Tepavčević, mentor

Prof. dr Sonja Nenezić, član

Doc. dr Sanja Šubarić, član

Mentor: doc. dr Miodarka Tepavčević

Komisija za ocjenu rada:

Doc. dr Miodarka Tepavčević, mentor

Prof. dr Sonja Nenezić, član

Doc. dr Sanja Šubarić, član

Komisija za odbranu rada:

Doc. dr Miodarka Tepavčević, mentor

Prof. dr Sonja Nenezić, član

Doc. dr Sanja Šubarić, član

Lektor:

Datum odbrane:

Datum promocije:

Predgovor

Temu magistarskog rada *Sintaksičko-semantička sredstva anonimizacije u jeziku Dušana Đurovića* izabrala sam iz velike ljubavi prema nauci o jeziku i literarnom stvaralaštvu ovog pisca. Tokom studiranja na Studijskom programu Crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti, moje naučno interesovanje se usmjerava ka sintaksi, odnosno jezičkoj disciplini koja, između ostalog, proučava i vrste, strukturu, značenja i funkcije rečenica. Upravo zbog toga, predmet proučavanja ovog rada predstavlja analiza bezličnih i pasivnih rečenica, što spada u oblast sintakse. Ove rečenice do sada nijesu analizirane u romanima jednog od najboljih crnogorskih pisaca Dušana Đurovića, što me je motivisalo za izbor korpusa, koji čine tri romana Dušana Đurovića: *Dukljanska zemlja*, *Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom*. Za aktivno učešće u izradi magistarskog rada u pogledu izbora teme, upućivanja na relevantnu literaturu i mnogobrojnih konsultacija, savjeta i sugestija zahvaljujem svojoj mentorki doc. dr Miodarki Tepavčević.

Magistarski rad posvećujem svojoj porodici, koja je uvijek bila uz mene kao najveći oslonac u svim poduhvatima.

Apstrakt

Predmet istraživanja ovog rada biće sintaksičko-semantički principi anonimizacije u romanima *Dukljanska zemlja*, *Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom* Dušana Đurovića. Anonimizacija vršioca radnje se u pomenutim romanima ostvaruje upotrebom različitih tipova bezličnih i pasivnih rečenica sa ciljem postizanja impersonalnosti. U pitanju su: bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava, bezlične (egzistencijalne) rečenice sa logičkim subjektom u genitivu, bezlične rečenice sa logičkim (semantičkim) subjektom u dativu, bezlične rečenice sa logičkim (semantičkim) subjektom u akuzativu, rečenice sa bezličnom konstrukcijom (obezličene rečenice) i bezlične rečenice sa glagolom *trebati* i glagolima sličnog značenja, pasivne rečenice sa participskim pasivom i pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom. U radu ćemo definisati pojam bezličnih i pasivnih rečenica, kao i agensa, analiziraćemo funkcionalnost i frekventnost bezličnih i pasivnih rečenica u pomenutim romanima i ukazati na njihovu sintaksičku polivalentnost i semantičku izdiferenciranost. Osim toga, ispitaće se i način koncipiranosti ovih rečenica, konkurentnost između ličnih i bezličnih, aktivnih i pasivnih rečenica i izvršiće se komparacija upotrebe ovih rečenica u Đurovićevim romanima. U radu će biti riječi i o motivima i razlozima neimenovanja agensa, kao i o stilskim odlikama jezika Dušana Đurovića.

Ključne riječi: anonimizacija, impersonalnost, bezlične rečenice, pasivne rečenice, romani Dušana Đurovića

Abstract

Research subject of this Master's thesis will be the syntactic-semantic principles of anonymization in the novels „Doclean Land” („Dukljanska zemlja”), „Tame Vine” („Pitoma Loza”) and „Underneath the clear sky” („Pod vedrim nebom”), by the author Dušan Đurović. Anonymization of the agent, (initiator or perpetrator of an action) is in the aforementioned novels accomplished through use of various types of impersonal pseudo-passive and passive sentences, with the goal of achieving impersonality. Main topics are: impersonal sentences with the meaning of atmospheric phenomena and precipitations, impersonal (existential) sentences with the logical subject in the genitive case, impersonal sentences with the logical (semantic) subject in the dative case, impersonal sentences with the logical (semantic) subject in the accusative case, sentences with pseudo-impersonal construction (sentences, from which the subject is removed, but which contain a personal verb nevertheless), impersonal sentences with the verb „trebati” (to need, to be in need of) and other verbs of similar meaning, passive sentences with the passive participle and passive sentences with the reflexive passive participle. In this thesis, the concept of impersonal and passive sentences, as well as that of the agent, will be defined, functionality and frequency of impersonal and passive sentences in the listed novels will be analyzed. The thesis will point to their syntactic polyvalence and semantic differentiation. Furthermore, the way of conception of such sentences and occurrence inbetween personal and impersonal, and active and passive sentences will be questioned, and the use of said sentences in the novels by Đurović will be put to comparison. There will be mention of motives and reasons for omitting the agent, as well as about stylistic characteristics of Đurović's idiolect.

Keywords: anonymization, impersonality, impersonal sentences, passive sentences, novels by Dušan Đurović.

0.0. Uvod

U ovom radu će se govoriti o sintaksičko-semantičkim sredstvima anonimizacije vršioca radnje u romanima Dušana Đurovića¹: *Dukljanska zemlja*, *Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom*, koji se ostvaruju upotrebom različitih tipova bezličnih i pasivnih rečenica. Termin anonimizacija koristi se za označavanje bezličnih i pasivnih rečenica, koje se upotrebljavaju kada se ne želi jasno eksplicirati vršilac radnje u njima. Naša jezička analiza biće fokusirana na sintaksičke postupke koji predstavljaju kombinaciju semantičkih uloga i sintaksičkih funkcija, a koje Dušan Đurović koristi za sakrivanje identiteta učesnika određenih radnji; kao i na funkcionalnu analizu, to jest uočavanje razloga zbog kojih se ova sredstva upotrebljavaju u analiziranim romanima. Aktuelnost ove teme potvrđuje velika zastupljenost bezličnih i pasivnih rečenica u književnoumjetničkom funkcionalnom stilu i jeziku savremenih crnogorskih pisaca, ali i njihova neispitanost u jeziku Dušana Đurovića. Obradom ove teme monetegristika bi dobila prvu

¹„Dušan Đurović rođen je 1901. godine u Danilovgradu (Grlić). Završio je Filozofski fakultet u Beogradu i pre rata bio profesor gimnazije. Učestvovao je u Trinaestojulskom ustanku i potom bio u koncentracionom logoru u Albaniji, a kasnije pod italijanskim sudom na Cetinju. Književnim radom bavi se od 1929. godine” (Đurović 1959: 185). „Regionalno je usmeren crnogorski pripovedač. Sav zaokupljen zemljom i ljudima svog zavičaja, on je pokazao najviše svežine u prvim knjigama, u zbirkama pripovedaka *Među Brđanima* (1936) i *Ljudi na kamenu* (1940), te u romanu *Dukljanska zemlja* (1939)” (Deretić 2007: 282). Njegova ostala djela su sljedeća: *Prije oluje* – roman, *Pod vedrim nebom* – roman, *Zvezde nad planinama* – roman, *Pitoma loza* – roman, *Miris oskoruša* – roman, *Ždrijelo* – zbirka pripovjedaka, *Iverje* – zbirka pripovjedaka, *U senci brda* – zbirka pripovjedaka, *Priče o ženi* – zbirka pripovjedaka i *Njegoš* – drama. „Priče i odlomci romana prevedeni su mu na mađarski i češki jezik.” (Đurović 1959: 185). Svoja književna ostvarenja objavljuje u sljedećim sarajevskim i crnogorskim književnim časopisima i novinama: *Politika*, *Oslobođenje*, *Srpski književni glasnik*, *Pregled i Život*. U beogradskom časopisu *Politika* publikuje nekoliko kraće priče. Osim kraćih priča, u pomenutim sarajevskim i crnogorskim književnim časopisima i novinama objavljivao je prvenstveno pripovijetke i romane.

Nagrade koje je dobio su sljedeće: „Nagrada za književnost SANU, Nagrada Društva pisaca Bosne i Hercegovine 1954. godine za delo *Ždrijelo*, Nagrada Društva pisaca Bosne i Hercegovine 1956. godine za delo *Zvezda nad planinom*, Nagrada Društva Bosne i Hercegovine 1959. godine za dela *Pitoma loza* i *Priče o ženi*, Nagrada Društva pisaca Bosne i Hercegovine 1965. godine za delo *Ognjevi*, Orden rada II reda, Orden zasluga za narod sa srebrnim zracima, Plaketa grada Sarajeva, Nagrada sarajevskog Društva prijatelja umetnosti *Cvijeta Zuzorić*.” (https://sr.wikipedia.org/srec/%D0%94%D1%83%D1%88%D0%B0%D0%BD_%D0%82%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B). Umro je 1993. godine.

opsežniju studiju o sintaksičko-semantičkim sredstvima anonimizacije u jeziku Dušana Đurovića.

Ova tema je izabrana za istraživanje upravo zbog toga što je djelimično istražena u nekim funkcionalnim stilovima i jeziku određenih pisaca, no bez obzira na aktuelnost proučavanja njegovih sintaksičko-sematičkih osobnosti u posljednjih nekoliko decenija, do danas nema jedinstvenog i konačnog mišljenja o ovoj problematici. Zbog toga smo smatrali da rezultati našeg istraživanja mogu biti korisni narednim istraživačima ove složene tematike u sintaksi crnogorskog jezika.

0.1. Predmet istraživanja su različiti sintaksičko-semantički modeli rečeničnih konstrukcija bez sintaksički ekspliciranog agensa, koje smo ekscerpirali iz tri romana Dušana Đurovića: *Dukljanska zemlja*, *Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom*, a koji se realizuju u raznovrsnim kontekstualnim situacijama sa mnogostrukim interpretativnim mogućnostima. Na konkretnim primjerima upotrebe ovih rečeničnih modela proučićemo njihovu frekventnost, funkcije, značenja i razloge njihove primjene. Analizirani primjeri nam ukazuju da i pored zajedničkih formalnih i značenjskih odlika pasivnih i bezličnih rečenica, među njima postoje razlike kako u sintaksičkoj strukturi tako i u stepenu neodređenosti vršilaca radnji.

Đurovićev „izbor između aktiva i pasiva određuje se komunikativnim i pragmatičkim faktorima koji su povezani sa govornim licem i njegovim biranjem informativnog težišta” (Tepavčević 2018: 62). „Izborom određene rečenične konstrukcije – pasivne sa trpnim pridjevom ili refleksivne; neodređene ili bezlične – mijenja se perspektivizacija učesnika i govorna situacija prikazuje na način koji najbolje odgovara određenom jezičkom kontekstu” (Tepavčević 2019: 1). „Izborom odgovarajućih sintaksičkih oblika ista situacija, zapravo isti agentivno-pacijativni odnos može biti označen na više načina, što zavisi od leksičkog sastava rečenice” (Piper, Antić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošković 2005: 609).

0.2. Svrha rada sastoji se u odgovarajućem sintaksičko-semantičkom proučavanju i u opisu bezličnih i pasivnih rečenica na primjerima tri romana Dušana Đurovića: *Dukljanska zemlja*, *Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom*. Realizacija ovoga pretpostavlja rješavanje sljedećih ciljeva:

– precizno definisati pojam bezličnih i pasivnih rečenica, kao i agensa;

- opisati različita značenja bezličnih i pasivnih rečenica;
- objasniti funkciju različitih tipova bezličnih i pasivnih rečenica;
- sagledati frekventnost ovih rečenica u jeziku Dušana Đurovića;
- ukazati na način koncipiranosti ovih rečenica u njegovim djelima;
- ukazati na konkurentnost između ličnih i bezličnih, kao i pasivnih i aktivnih rečenica u analiziranom korpusu;
- sagledati motive i razloge neimenovanja agensa u njegovim djelima;
- ispitati da li ima razlike u upotrebnoj vrijednosti refleksivne i pasivne konstrukcije s trpnim pridjevom;
- ukazati na stilske odlike jezika Dušana Đurovića.

0.3. Sintaksički sistemi obezličavanja i uopštavanja predstavljaju značajnu i zanimljivu oblast jezika, ali do sada nedovoljno istraženu. Ova jezička sredstva nijesu sistematski obrađena, ili se o njima govorilo samo fragmentarno, tako je na području nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika do sada objavljeno nekoliko publikacija i više naučnih radova. U gramatikama se takođe govorilo o pasivnim oblicima i njihovim vrijednostima, ali usputno.

Jedan od lingvista koji se bavio pasivom, Tomo Maretić ukazuje na zabunu u učenju o patricipskom pasivu iz razloga što trpni pridjevi imaju različite funkcije (Maretić, 1963). Opsežnu studiju o pasivu napisao je i Petar Đorđić (Đorđić, 1931). „Dajući paralelu staroslovenskog jezika sa savremenim jezikom, pokrenuo je niz pitanja vezanih za pasiv, iako na njih nije dao konačne odgovore, jer je složeno pitanje pasiva nesumnjivo i njemu zadavalo probleme i teškoće” (Tepavčević 2018: 49).

Na problematiku pasiva ukazao je i Mihailo Stevanović. U svom radu osvrnuo se na ranija, netačna mišljenja o pasivu, jer se nije vodilo računa da trpni pridjev može imati dva značenja – *glagolsko* i *pridjevsko* (Stevanović, 1956: 208). U nekim slučajevima teško je odrediti koja je od ove dvije funkcije u pitanju. „Konstrukcija *trpni pridjev* + *pomoćni glagol* ima pasivno značenje ako je trpni pridjev upotrebljen sa glagolskim značenjem, a ako ima značenje

običnog pridjeva onda nemamo pasivno značenje” (Tepavčević 2018: 49–50). On je takođe odredio i vremensku vrijednost konstrukcija sa trpnim pridjevom.

Značajne radove o pasivu napisala je Ksenija Milošević (1972, 1973, 1981). „Ona je ukazala na neka značajna pitanja vezana za pasiv, kao što su: vremenska vrijednost konstrukcija sa trpnim pridjevom, sredstva pomoću kojih se određuje vrijednost ovih konstrukcija, uslovi za ostvarivanje pasivne dijateze, kao i glagolski vid koji ima značajnu ulogu u formiranju datih konstrukcija” (Tepavčević 2018: 50).

Ovom problematikom bavio se i Sreto Tanasić (1980, 2005, 2012). Ispitivao je ponašanje konstrukcije „prezent glagola biti + trpni pridjev” u novinarskom jeziku, pritom proučavajući glagolski vid i semantiku glagola, kao i sredstva koja imaju značajnu ulogu u njihovom formiranju. (Tanasić 1980: 76). „Bavio se opozicijom referencijalnih i nerefencijalnih sadašnjih i prošlih radnji, pasivom u naučnom stilu, kao i iskazivanjem agensa u pasivnim konstrukcijama” (Tepavčević 2018: 50). U radu *Agens u pasivnim rečenicama u savremenom srpskom jeziku* razmatraju se dvije mogućnosti upotrebe pasiva: 1) pasivne rečenice sa jasno iskazanim agensom i 2) pasivne rečenice sa neiskazanim agensom, koji se naslućuje iz konteksta rečenice (Tanasić 2012: 71–88).

Milka Ivić je proučavala osnovne karakteristike i tipove impersonalnih rečenica kao i problematiku pasivnih konstrukcija u više radova (1954, 1962–1963, 1963, 1983). Nekolika zanimljiva rada dao je Živojin Stanojčić u kojima se bavi problemom bezličnih rečenica i gramatičkih struktura za označavanje agensa (1987, 1990a, 1990b). Milorad Radovanović u radu *O bezličnoj rečenici* analizira upotrebu jedne vrste bezlične rečenice sa zamjenicom se (Radovanović, 1990). Luka Vukojević u svom radu *Sintaksa pasiva* (1992) govori o karakteristikama pasiva, njegovim vrstama, glagolima koji se koriste u formi pasiva.

U svojoj studiji o pasivu *Pasivna rečenica*, Branimir Belaj raspravlja o četiri vrste pasivnih konstrukcija – gramatički, leksički, adjektivni i verbalni pasiv (Belaj, 2004).

O participskom pasivu u tekstovima XIX vijeka, kao i o ulozi vida i semantici glagola u formiranju pasiva govori Isidora Bjelaković u monografiji *Participski pasiv u književnom jeziku kod Srba u XIX veku* (Bjelaković, 2008).

U radu *Sintaksa u kritičkoj analizi diskursa* (2011), Biljana Mišić-Ilić piše o važnosti bezličnih i pasivnih rečenica pomoću kojih se skriva agens u diskursu.

Veće interesovanje za ovu problematiku od crnogorskih lingvista pokazala je Miodarka Tepavčević u svojoj studiji *Jezička sredstva obezličavanja i uopštavanja u djelu Petra II Petrovića Njegoša* (2001), kao i većim brojem radova (2000a, 2000b, 2001, 2002a, 2002b, 2002c, 2004a, 2004b, 2004c, 2005, 2013, 2014a, 2014b, 2018, 2019), od kojih posebno izdvajamo: *Bezlične konstrukcije u Vukovom djelu* (2005), *Vukovićevo pogledi na jezička sredstva obezličavanja i uopštavanja* (2004b), *Komunikacijska funkcija pasiva u Đilasovom romanu Besudna zemlja* (2014a), *Upotreba deagentizovanih rečenica u listu Crnogorac 1871–1872* (2013), *Deagentizovane rečenice u funkciji ekspresivizacije u Andrićevom romanu Travnička hronika* (2014b), *Participski pasiv u jeziku Petra II Petrovića Njegoša* (2018), *Leksičko-sintaksička sredstva anonimizacije u Andrićevom djelu „Na sunčanoj strani“* (2019). „Iako je pasiv u standardnom uzusu prisutan uglavnom u naučno-stručnim i publicističkim tekstovima, njegova frekventnost u analiziranom djelima pokazuje da se i u književno-umjetničkom stilu pasiv upotrebljava kao jezičko sredstvo za postizanje određenih komunikacijskih i stilskih efekata” (Tepavčević 2018: 63). Autorka navodi da je „upotreba pasiva u analiziranom djelima u određenim slučajevima poželjna i opravdana, jer doprinosi snažnijem retoričkom efektu. Osnovni motiv njegove upotrebe jeste depersonalizovanje i distanciranje agensa od događaja” (Tepavčević 2019: 9). Upotreba deagentizovanih rečenica, kako navodi Tepavčević, „potvrda je bogatstva izražajnih mogućnosti kojima se postiže autonomizacija jezičkih elemenata, ali i oblikuje emotivni prizvuk, kao lirska osobenost. Jezičke strukture koje su u funkciji uopštavanja i obezličavanja doprinose stvaranju posebnog izraza i izazivaju snažne slike kod recipijenata” (Tepavčević 2019: 9).

O bezličnim i pasivnim rečenicama bilo je riječi i u sintaksama i gramatikama, ali usputno, bez detaljnijeg razmatranja: Stevanović (1989), Mrazović, Vukadinović (1990), Stanojčić, Popović (1999), Piper i grupa autora (2005), Silić, Pranjković (2005), Piper, Klajn (2013).

0.4. Osnovna hipoteza koja je poslužila u definisanju naslova i korpusa ovoga rada, polazi od pretpostavke da su u jeziku Dušana Đurovića prisutni različiti sintaksičko-semantički modeli rečeničnih konstrukcija bez sintaksički ekspliciranog agensa, koji se realizuju u

raznovrsnim kontekstualnim situacijama sa mnogostrukim interpretativnim mogućnostima. „Zahvaljujući sjajnom osjećaju za jezik, njegovom pripovijednom tkanju, zapravo onim što se u nauci naziva 'mikrofilološkim čulom' taj izraz je (pro)našao svoj pravi put u jednom posebnom tipu rečenica – deagentizovanim i postupku anonimizacije” (Tepavčević 2019: 791). Takav lingvistički postupak nameće i sljedeću pretpostavku da njegovi romani imaju specifične sintaksičko-semantičke osobine, i da ova sredstva Đurović upotrebljava iz stilskih razloga. Ako je potrebno tražiti razloge upotrebe ovih jezičkih sredstava u njegovim romanima, neophodno je skrenuti pažnju na komunikacijsku funkciju, ali i istaći i stilsku konotaciju.

Uz postavljene hipoteze nameću se sljedeća istraživačka pitanja: Koji su tipovi i modeli bezličnih i pasivnih rečenica zastupljeni u Đurovićevim romanima? Kakva su im značenja i funkcije? Kakva je njihova frekventnost u analiziranom korpusu? Koja sintaksička sredstva bivaju potisnuta njihovom upotrebom? Koje stilske odlike uočavamo u jeziku Dušana Đurovića? Koji su motivi neimenovanja agensa u njegovim djelima? Da li ima razlike u upotrebnosti refleksivne i pasivne konstrukcije s trpnim pridjevom?

„Iako je pasiv u standardnom uzusu prisutan uglavnom u naučno-stručnim i publicističkim tekstovima” (Tepavčević 2018: 63), nameće se i važno istraživačko pitanje utvrđivanja sintaksičkih postupaka koje Đurović koristi za sakrivanje identiteta učesnika određenih radnji, i razloga zbog koji se upotrebljavaju jezička sredstva obezličavanja u datom diskursu, odnosno književnoumjetničkom tekstu.

0.5. Predmet i cilj rada uslovljavaju i metode koje će biti primijenjene, a to su: metoda klasifikacije, metoda analize i sinteze, metoda indukcije, metoda komparacije i generalizacije. Metodu klasifikacije korist ćemo kako bismo provjerili istraživačko pitanje o tipologiji bezličnih i pasivnih rečenica koje su zastupljene u romanima Dušana Đurovića. Na osnovu sintaksičko-semantičke analize konkretnih primjera za jezička sredstva anonimizacije ekscerpiranih iz tri romana, izvršićemo klasifikaciju ovih rečenica. Metode analize i sinteze upotrijebićemo za provjeravanje hipoteze o sintaksičko-semantičkim osobinama. Metodom analize ćemo na primjerima iz romana uvrđiti njihova značenja, funkcije, a metodom sinteze formulisaćemo zaključke o osobenostima bezličnih i pasivnih rečenica u Đurovićevim romanima. Pri razmatranju iste hipoteze korist ćemo metodu indukcije, kojom ćemo iz ekscerpiranih primjera za bezlične i pasivne rečenice utvrditi njihove sintaksičko-semantičke osobine. Komparativnu

metodu iskoristićemo kako bismo uporedili način koncipiranosti ovih rečenica u Đurovćevim romanima, ali i utvrdili odnos između ovih sintaksičkih sredstava i drugih njima konkurentnih, koji se potiskuju njihovom upotrebom. Za izvođenje opšteg zaključka o karakteristikama Đurovićevog stila, upotrijebićemo metodu generalizacije.

0.6. Struktura rada po poglavljima:

- SADRŽAJ
- PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU
- PREDGOVOR
- APSTRAKT
- SAŽETAK RADA NA ENGLESKOM

0.0. UVOD (*Sintaksičko–semantička sredstva anonimizacije u jeziku Dušana Đurovića – aktuelnost i primjerenost teme*)

0.1. Predmet istraživanja

0.2. Svrha rada i ciljevi istraživanja

0.3. Pregled dosadašnjih istraživanja iz navedene oblasti

0.4. Hipoteze i istraživačka pitanja

0.5. Naučne metode koje će biti primijenjene u istraživanju

0.6. Struktura rada

1.0. BEZLIČNE REČENICE U FUNKCIJI ANONIMIZACIJE VRŠIOCA RADNJE

1.1. Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava

1.2. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u genitivu

1.3. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u dativu

1.4. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu

1.5. Bezlične konstrukcije

- 1.6. Bezlične rečenice sa glagolom *trebati* i glagolima sličnog značenja
- 2.0. BEZLIČNE REČENICE SA ZNAČENJEM ATMOSFERSKIH POJAVA
 - 2.1. Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava u romanu *Dukljanska zemlja*
 - 2.2. Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava u romanu *Pitoma loza*
 - 2.3. Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava u romanu *Pod vedrim nebom*
- 3.0. BEZLIČNE REČENICE SA LOGIČKIM SUBJEKTOM U GENITIVU
 - 3.1. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u genitivu u romanu *Dukljanska zemlja*
 - 3.2. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u genitivu u romanu *Pitoma loza*
 - 3.3. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u genitivu u romanu *Pod vedrim nebom*
- 4.0. BEZLIČNE REČENICE SA LOGIČKIM SUBJEKTOM U DATIVU
 - 4.1. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u dativu u romanu *Dukljanska zemlja*
 - 4.2. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u dativu u romanu *Pitoma loza*
 - 4.3. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u dativu u romanu *Pod vedrim nebom*
- 5.0. BEZLIČNE REČENICE SA LOGIČKIM SUBJEKTOM U AKUZATIVU
 - 5.1. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu u romanu *Dukljanska zemlja*
 - 5.2. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu u romanu *Pitoma loza*
 - 5.3. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu u romanu *Pod vedrim nebom*
- 6.0. BEZLIČNE KONSTRUKCIJE
 - 6.1. Bezlične konstrukcije u romanu *Dukljanska zemlja*
 - 6.2. Bezlične konstrukcije u romanu *Pitoma loza*
 - 6.3. Bezlične konstrukcije u romanu *Pod vedrim nebom*

7.0. BEZLIČNE REČENICE SA GLAGOLOM *TREBATI* I GLAGOLIMA SLIČNOG ZNAČENJA

7.1. Bezlične rečenice sa glagolom *trebati* i glagolima sličnog značenja u romanu *Dukljanska zemlja*

7.2. Bezlične rečenice sa glagolom *trebati* i glagolima sličnog značenja u romanu *Pitoma loza*

7.3. Bezlične rečenice sa glagolom *trebati* i glagolima sličnog značenja u romanu *Pod vedrim nebom*

8.0. PASIVNE REČENICE U FUNKCIJI ANONIMIZACIJE VRŠIOCA RADNJE

8.1. Pasivne rečenice sa participskim pasivom

8.2. Pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom

9.0. PASIVNE REČENICE SA PARTICIPSKIM PASIVOM

9.1. Pasivne rečenice sa participskim pasivom u romanu *Dukljanska zemlja*

9.2. Pasivne rečenice sa participskim pasivom u romanu *Pitoma loza*

9.3. Pasivne rečenice sa participskim pasivom u romanu *Pod vedrim nebom*

10.0. PASIVNE REČENICE SA REFLEKSIVNIM PASIVOM

10.1. Pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom u romanu *Dukljanska zemlja*

10.2. Pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom u romanu *Pitoma loza*

10.3. Pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom u romanu *Pod vedrim nebom*

11. GRAMATIČKO-LEKSIČKE STRUKTURE ZA OZNAČAVANJE NEPOZNATOG AGENSA

ZAKLJUČAK

LITERATURA

Nakon uvodnih napomena datih u *Predgovoru*, *Apstraktu* i *Sažetku na engleskom* gdje se pruža kratak pregled istraživanja, slijedi poglavlje pod nazivom *Uvod*. U njemu ćemo navesti temu rada, njenu aktuelnost i primjerenost, a zatim i predmet, ciljeve i svrhu istraživanja. Detaljno ćemo opisati i metode koje ćemo koristiti u istraživanju, pa izložiti hipoteze i istraživačka pitanja od kojih polazimo prilikom analize sredstava anonimizacije u romanima Dušana Đurovića. U ovom poglavlju pružićemo i pregled strukture rada, kao i dosadašnjih istraživanja o ovoj temi.

Naredno poglavlje će biti posvećeno definisanju pojma i tipova bezličnih rečenica i jezičkih sredstava obezličavanja i uopštavanja korišćenjem relevantne literature. Kao teorijska baza istraživanja poslužile su nam podjele i postavke većeg broja autora, kao i stručne gramatike.

U drugom, trećem, četvrtom, petom, šestom i sedmom poglavlju izložićemo glavni dio našeg istraživanja koji se odnosi za bezlične rečenice. Ova poglavlja biće podijeljena na više potpoglavlja, a kriterijum za razvrstavanje će biti djela Dušana Đurovića. U svakom posebnom potpoglavlju razmatraće se upotreba, frekventnost i funkcija bezličnih rečenica u datom djelu, sintaksa i semantika upotrijebljenih glagola, kao i način koncipiranosti bezličnih rečenica. Na kraju pojedinačnih poglavlja vezanih za bezlične rečenice, izvršiće se komparacija njihove upotrebe u sva tri romana Dušana Đurovića, da bi se pokazalo ima li razlike u upotrebnoj vrijednosti ovih rečenica.

Osmo poglavlje će sadržati definiciju i tipove pasivnih rečenica na osnovu tumačenja istih iz relevantne literature. Pojam i različite vrste pasiva će se analizirati sa stanovišta različitih autora, koji su se bavili ovom temom.

U devetom i desetom poglavlju biće izložen glavni dio našeg istraživanja vezan za pasivne rečenice. I ova poglavlja će biti podijeljena na više potpoglavlja na osnovu Đurovićevih romana kao kriterijuma za razvrstavanje. U svakom posebnom potpoglavlju analiziraće se sintaksa i semantika pasivnih rečenica (sa glagolima raznovrsne semantike), njihova funkcija, način koncipiranosti, kao i učestalost u romanima Dušana Đurovića. Komparacija upotrebe različitih vrsta pasivnih rečenica u *Dukljanskoj zemlji*, *Pitomoj lozi* i *Pod vedrim nebom* biće izvršena na kraju pojedinačnih poglavlja vezanih za pasivne rečenice da bi se pokazalo ima li razlike u sintaksičko-semantičkim značenjima ovih rečenica.

Jedanaesto poglavlje će donijeti pregled drugih oblika za označavanje nepoznatog agensa.

Poglavlje pod nazivom *Zaključak* pružiće pregled sintaksičkih i semantičkih osobnosti bezličnih i pasivnih rečenica do kojih smo došli prilikom sprovedenog istraživanja. U ovom dijelu, takođe, ćemo dati osvrt na odnos deagentizovanih i agentizovanih, kao i pasivnih i aktivnih rečenica u Đurovićevim djelima i govoriti o karakteristikama Đurovićevog stila na osnovu rezultata istraživanja. Ukazaćemo na razloge neimenovanja primarnog participanta u njegovim romanima – bilo da je on nepoznat, da ga pisac ne želi personalizovati zbog delikatnosti situacije, ili je, pak, subjekat jasan iz šireg konteksta, pa nema potrebe za njegovim imenovanjem. Ponekad se agens svjesno i namjerno ne eksplicira, čime se čitalac dovodi u situaciju da vjeruje da je data potpuna informacija. Takvim stilskim postupkom vršilac se skriva ili čuva.

Posljednje poglavlje ovog rada sadržaće popis korišćene literature i biće naslovljeno *Literatura*.

1.0. Bezlične rečenice u funkciji anonimizacije vršioca radnje

„Bezlične (impersonalne) rečenice jesu rečenice sa obavezno izostavljenim subjektom, čiji je predikat u obliku trećeg lica jednine srednjeg roda” (Piper, Antonić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 603). Ove rečenice se u literaturi nazivaju i „rečenicama bez subjekta” (Vuković 1958: 112–114), kao i „impersonalnim i besubjekatskim” (Stanojčić, Popović 1999: 239). Razlika između ličnih i bezličnih rečenica ogleda se u tome što se u subjekatsko-predikatskim rečenicama iskazuje radnja, stanje ili zbivanje koje vrši subjekat, a u besubjekatskim se iznosi radnja, stanje ili zbivanje koje se realizuje bez subjekta. U ličnim rečenicama „subjekat i predikat slažu se u licu, broju i rodu” (Silić, Pranjković 2005: 293) i predikat je „personalnog karaktera” (Ivić 1983: 83), a u bezličnim, odnosno besubjekatskim rečenicama subjekat se ne slaže sa predikatom koji je impersonalnog karaktera. Bezlični predikat upotrebljava se u formi trećeg lica jednine srednjeg roda i osobina ovih predikata „je da im sadržaj ne može imati vršioca” (Katičić 2002: 85).

U ličnim rečenicama vršilac radnje se iskazuje eksplicitno – posebnim leksičkim sredstvima ili implicitno – pomoću morfološkog lika predikata. „U nekim slučajevima vršilac radnje nije iskazan, pa se u takvim komunikacijskim kontekstima upotrebljavaju bezlične rečenice” (Alanović 2004: 204). „Različiti semantički faktori mogu usloviti zamjenu standardnog – nemarkiranog oblika subjekta nekom drugom markiranom formom” (Tepavčević 2004b: 167). Ovakav subjekat se naziva logički i upotrebljava se u genitivu, dativu ili akuzativu.

U literaturi se navode različiti tipovi bezličnih rečenica kao što su: „bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava, bezlične egzistencijalne rečenice sa logičkim subjektom u genitivu, bezlične rečenice sa logičkim (semantičkim) subjektom u dativu, bezlične rečenice sa logičkim (semantičkim) subjektom u akuzativu, rečenice sa bezličnom konstrukcijom” (Stanojčić, Popović 1999: 238–243; Piper, Antonić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 603–607; Stevanović 1989: 88–95; Simić 1977: 42; Stanojčić 1987: 154–159; Radovanović 1990: 209–217), i „bezlične rečenice sa glagolom trebati i glagolima sličnog značenja” (Stevanović 1989: 94; Đukanović 1994: 119–225; Kordić 1997: 71–79; Ostojić 1977: 15–18).

1.1. Bezlične rečenice sa značenjem vremenskih pojava „su one kojima se konstatuju prirodne, meteorološke pojave, a subjekat izostaje zbog same semantike glagola” (Tepavčević 2000a: 128). Iako se ovim rečenicama ne iskazuje subjekat, glagolska radnja ima svog izazivača, odnosno vršioca. Međutim, „ne može se jasno definisati ime pojma koji je vršilac, odnosno izvršilac tih zbivanja” (Stevanović 1989: 89).

1.2. Bezlične rečenice sa logičkim (semantičkim) subjektom u genitivu jesu rečenice „kojima se iskazuje (ne)postojanje nekog pojma” (Stanojčić, Popović 1999: 242). Ove rečenice se smatraju bezličnim zato što njihov subjekat ne vrši radnju, već predstavlja pojam o čijoj se egzistenciji govori.

1.3. Bezlične rečenice sa logičkim (semantičkim) subjektom u dativu jesu rečenice „sa glagolima koji označavaju raspoloženja, stanja, osjećanja bića čija imena stoje u dativu” (Tepavčević 2004a: 79). Iako je evidentno da je u ovim rečenicama iskazan subjekat, one se smatraju bezličnim jer subjekat koji je u njima prisutan „ne kongruira sa predikatom” (Stanojčić, Popović 1999: 241). Ovakvim rečenicama se ukazuje „na lice koga se tiče neka situacija iskazana predikatom” (Tanasić 1998: 90). Drugi tip rečenica sa logičkim subjektom u dativu koji ne kongruira sa predikatom jesu rečenice koje ujedno sadrže i „gramatički subjekat u nominativu koji kongruira sa predikatom. Semantika ovih rečenica se formira prema logičkom, a ne prema gramatičkom subjektu” (Stanojčić, Popović 1999: 242), pa se stoga i ovaj tip rečenica smatra bezličnim.

1.4. „Bezlične rečenice sa logičkim (semantičkim) subjektom u akuzativu jesu rečenice kojima se označavaju psihološka stanja ili procesi vezani za osobu označenu logičkim subjektom u akuzativu” (Stanojčić, Popović 1999: 243). Ove rečenice se, kao i rečenice sa logičkim (semantičkim) subjektom u dativu, smatraju bezličnim jer subjekat, koji je u njima prisutan, ne kongruira sa predikatom. U literaturi se razlikuju dva tipa ovih rečenica po uzoru na rečenice sa logičkim subjektom u dativu: rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu koji ne kongruira sa predikatom i rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu koji ne kongruira sa predikatom koje sadrže i gramatički subjekat koji „se s predikatom slaže u licu i broju” (Jahić, Hailović, Palić 2000: 372).

1.5. „Rečenice sa bezličnom konstrukcijom su rečenice u kojima subjekat nije iskazan, a glagol je u neutralnom (bezličnom) obliku, tj. u trećem licu jednine srednjeg roda i povratnom (refleksivnom obliku sa se)” (Stanojčić, Popović 1999: 244). „Ove rečenice se nazivaju bezličnim konstrukcijama zato što se takvim naročito prave da bi se u njima izbegla upotreba subjekta kada se on ne želi reći ili kada se tačno ne zna ko je ili šta je subjekat” (Stevanović 1989: 95). One se mogu odnositi na ljude (mnoštvo) ili bilo kog pojedinca. „Vršilac glagolske radnje može biti predstavnik neke određene grupacije ili društvene djelatnosti ili je vršilac uopšteno mnoštvo bez obzira na pripadnost socijalnoj grupaciji, kao i bez obzira na društvenu djelatnost. U takvim slučajevima transformacionom analizom funkciju subjekta dobijaju riječi ljudi, svijet” (Tepavčević 2013: 60).

1.6. Bezličnim rečenicama se nazivaju i rečenice u kojima je „bezlično upotrijebljen glagol *trebati* u konstrukciji sa infinitivom drugog glagola” (Tepavčević 2001: 481). Kao sintaksički sinonimi ovih rečenica mogu se upotrijebiti konstrukcije koje sadrže bezličan glagol *trebati* i „prezent s veznikom *da*, ali samo dodavanjem uz njega *se*” (Ostojić 1977: 16). Glagol nepotpunog značenja *trebati* izražava: „neophodnost, nalog, savjetovanje nekoga ili odgovaranje nekoga od nečega itd” (Kordić 1997: 79). Osim glagola *trebati* postoje i drugi glagoli slični njemu koji se upotrebljavaju u bezličnoj formi sa infinitivom odnosno prezentom sa *da* i *se* da bi izrazili potpunu radnju.

Kao što možemo primijetiti postoji više strukturnih tipova bezličnih rečenica, kojima se iskazuju prirodne pojave, psihičke ili fizičke pojave ili odnosi, postojanje ili nepostojanje nekog pojma. „Zajedničko formalno obeležje svih bezličnih rečenica jeste oblik trećeg lica jednine (i srednjeg roda, kada se izražava rod), bilo da je u predikatu punoznačan glagol, semikopulativni ili kopulativni glagol” (Piper, Antonić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 603). Sljedeća njihova karakteristika jeste anonimnost vršilaca radnji. Bezlične rečenice omogućavaju nam da ukažemo na „stilističke vrijednosti rečenične konstrukcije.” (Tepavčević 2004b: 167).

2.0. Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava

Bezličnim rečenicama sa značenjem atmosferskih pojava označavaju se različite meteorološke pojave u prirodi i u njima nema konkretnog vršioca glagolske radnje, odnosno ne možemo jasno definisati izazivača vremenskih zbivanja. Ovim rečenicama „se imenuje sam događaj, a ne neko ili nešto što bi moglo izazvati njega” (Alanović 2004: 195).

„U ovim rečenicama subjekat je izostavljen zbog semantike samog glagola, no bez obzira na činjenicu da one nemaju subjekta, to ne znači da glagolska radnja nema svog vršioca” (Tepavčević 2001: 6). Međutim, ne može se ustanoviti „ime pojma koji je vršilac, odnosno izvršilac tih zbivanja” (Stevanović 1989: 89). Ove rečenice „slobodnog tipa” (Ivić 1963: 22) semantički su markirane, a izostanak subjekta uslovljen je leksički.

2.1. U romanu *Dukljanska zemlja* smo zabilježili nekoliko primjera bezličnih rečenica sa značenjem atmosferskih pojava sa glagolom u formi trećeg lica jednine srednjeg roda:

Naposletku je čak dodao i to: kako mu se učinilo u sredu, za vreme borbe, nekako da vidi svoje dete gde sedi na jednom kamenu, maše rukicama i smeje se, a oko njega *grmi*, *sipa* i *trešti* (DZ², 30). Noć je bila mračna, strašna, kiša je padala, *grmelo je*, *sevalo je* (DZ, 79). *Grmi*. *Seva* (DZ, 127). *Seva*. *Grmi* (DZ, 129). Ali, potpuno neočekivano, noću *grmi* i *seva* (DZ, 127). *Sevalo je* (DZ, 128). *Sevalo je* (DZ, 153). Kada *je svanulo*, video je otvorena usta i ukočen pogled očiju (DZ, 80).

2.1.1. Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava mogu biti upotrijebljene „figuratивно, u prenosnom značenju” (Stevanović 1989: 90) i ne označavaju vremenske pojave, već fiziološka i psihološka stanja vezana za određeno lice. U romanu *Dukljanska zemlja* ekscerpirali smo jedan primjer za ovaj tip rečenica:

U glavi mu *se maglilo*, krv mu je pojurila u lice (DZ, 76).

² Nazivi romana u primjerima biće dati u skraćenoj formi sa najvažnijim slovima koji čine njihove naslove: DZ, PL, PVN.

Impersonalne rečenice sa značenjem vremenskih pojava u romanu *Dukljanska zemlja* javljaju se sa glagolima u formi trećeg lica jednine srednjeg roda (*grmi, sipa, trešti, grmjelo je, seva, sevalo je, se maglilo*). Glagoli su upotrijebljeni u prezentu i perfektu. Kao što možemo primijetiti u analiziranom korpusu najfrekventniji su glagoli *sevati* i *grmeti*. Upotreba bezličnih rečenica ovog tipa nije raznovrsna u semantičkom smislu u ovom romanu. Tako je zabilježen samo jedan primjer figurativne upotrebe, ali sa logičkim subjektom u dativu. Ovaj primjer sa bezlično upotrijebljenim glagolom u predikatu i dopunom u dativu sadrži i „adverbijal kojim se lokalizuje stanje imenovano glagolom” (Piper, Antić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 604).

2.2. U romanu *Pitoma loza* ekserpirali smo sljedeće primjere bezličnih rečenica sa značenjem atmosferskih pojava sa glagolom u formi trećeg lica jednine srednjeg roda:

Potmulo, kratko i prigušeno *zagrme* negde (PL, 133). Munja zatrepere i modra svetlost zapljusnu sve, *zagrme* iznenada i silovito, kao da se prolomi nebo, a vetar nalete jak i lud (PL, 134). Zgrušalo se sve, izgubili su se nebo i zemlja, drveće se lomi, krovovi se tresu, samo *seva*, samo *grmi*, samo *tutnji* (PL, 134).

2.2.1. I u *Pitomoj lozi* smo zabilježili samo jedan primjer bezličnih rečenica sa značenjem vremenskih pojava upotrijebljenih u figurativnom značenju:

Ali dok mu *je to sevalo* u glavi, mumljanje se pretvori u nerazgovetne glasove (PL, 172).

Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava i u romanu *Pitoma loza* su koncipirane sa glagolima (aorist, prezent) u formi trećeg lica jednine srednjeg roda (*zagrme, seva, grmi, tutnji*). Ovaj tip impersonalnih rečenica se, u navedenom romanu, javlja i sa perfektom u figurativnom značenju (*je sevalo*) i logičkim subjektom u dativu, koji je nosilac stanja i ne kongruira sa predikatom, kao i adverbijalom *u glavi* kojim se lokalizuje radnja, odnosno stanje imenovano glagolskim predikatom. U rečenicama tipa *grmi, seva* javlja se veza između dva pojma – glagolskog dešavanja i implicitno vremena, tj. vremenske predstave njenog vršenja. Upotreba bezličnih rečenica semantički nije raznolika ni u ovom romanu.

2.3. U romanu *Pod vedrim nebom* uočili smo mnoštvo bezličnih rečenica sa značenjem atmosferskih pojava sa glagolom u formi trećeg lica jednine srednjeg roda:

Svuda *grmi*. (PVN, 67). Jedanput *je* i *zagrmelo*, kratko i nekako slabašno (PVN, 183). Opet *je zagrmelo* (PVN, 183). Nije mogla da prati razgovor na ognjištu, nije čula kako kiša pada, kako *je* negde duboko i potmulo na moru *zatutnjelo*, kako su dva miša zacičali i krupna crna gilasta mačka trunula i skočila iskraj ognja (PVN, 190). Negde daleko, kao pod zemljom, kao iza planina, kao negde na moru, potmulo *je zatutnjelo* (PVN, 249). U planini gore negde *zagrme*, pa se, sa jednoga mesta raširi svuda, u svim pravcima, kroz crne oblake (PVN, 249). *Grmi* kao da je proleće (PVN, 249). Opet blesnu munja, opet *zagrme* i u istom trenutku udari još jači vetar i strašna smuta, ne zna se sa koje strane (PVN, 249). Ali cele noći *je tutnjelo*, cele noći *je* urlalo nevreme bez uzmaka (PVN, 256). Putuju magle, crni i gusti oblaci, a preko kamena *grmi, tutnji, seva* (PVN, 313). *Zagrme* širinom čitavog neba, mrak se ponovo sklopi i proguta ga (PVN, 252). A Mikonja je namigivao za njom, sedeo kod kuće, gledao kako *daždi*, kako se crni mlazevi vode slivaju s krova i slušao kako preko katunskog kamena *tutnji i grmi* (PVN, 314).

2.3.1. U istom romanu smo zabilježili dva primjera bezličnih rečenica sa značenjem vremenskih pojava sa glagolima u formi trećeg lica jednine srednjeg roda i kraćim oblikom zamjenice *sebe*. „Nenaglašeni oblik zamenice *sebe* postoji samo u akuzativu (*se*), a upotrebljava se za građenje povratnih i bezličnih glagola” (Piper, Klajn 2013: 98):

Uveče *se* još više *natušilo* i oblaci *se* sašili sa kamenom kao da je duboka jesen (PVN, 114). Tek pošto *se razdanilo*, prestala je i oblak nestao kao da ga nije ni bilo (PVN, 115).

2.3.2. U ovom romanu ekscerpitali smo i jedan primjer bezličnih rečenica sa značenjem atmosferskih pojava upotrijebljenih u figurativnom značenju:

Kada je ugledala svoje dete i nož proboden pored njega, u glavi joj *je zagrmelo* da je preklan (PVN, 333).

U analiziranim primjerima u romanu *Pod vedrim nebom* najfrekventniji su glagoli (*grmi, zagrmelo je, zatutnjelo, tutnjelo, seva*) koji se upotrebljavaju u prezentu, perfektu i aoristu. Lični glagolski oblik koji je u funkciji predikata može biti sa zamjenicom *se*, koja je uslovljena leksički (Tepavčević 2001: 7). Zabilježen je jedan primjer sa metaforičkim značenjem, kao i u prethodnom romanu.

Vidimo da Đurović ponekad ponavlja pojedine rečenice konstrukcije, ali i nijansira ih sa neznatno izmijenjenim spojevima, koji ne utiču na promjenu značenja, ali doprinose ekspersivnosti kazivanja (kao u primjeru *daždi*).

U romanima *Dukljanska zemlja*, *Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom* Dušan Đurović upotrebljava bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava sa glagolima u formi trećeg lica jednine srednjeg roda (DZ: *grmi, sipa, trešti, grmelo je, seva, sevalo je*; PL: *zagrme, seva, grmi, tutnji*; PVN: *grmi, zagrmelo, je zatutnjelo, zagrme, je tutnjelo, tutnji, seva*) i glagolima u figurativnom značenju (DZ: *se maglilo*; PL: *je sevalo*; PVN: *je zagrmelo*), a u romanu *Pod vedrim nebom* upotrebljava i sa glagolima u formi trećeg lica jednine srednjeg roda i kraćeg oblika zamjenice *sebe* (*se natušilo, se razdanilo*). Glagolska vremena u kojima su upotrijebljeni glagoli sa značenjem vremenskih prilika u *Dukljanskoj zemlji* su prezent i perfekat, u *Pitomoj lozi* prezent i aorist, a u romanu *Pod vedrim nebom* aorist, prezent i perfekat. Glagoli sa značenjem vremenskih pojava upotrijebljeni u figurativnom značenju zabilježeni su u po jednom primjeru u perfektu u sva tri romana. U perfektu su upotrijebljeni i glagoli sa značenjem vremenskih pojava u formi trećeg lica jednine srednjeg roda i kraćeg oblika zamjenice *sebe* u romanu *Pod vedrim nebom*. Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava u formi trećeg lica jednine srednjeg roda u romanima *Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom* najfrekventnije su sa glagolom *grmeti*, a u *Dukljanskoj zemlji* sa glagolom *sevati*. Osnovni motiv Đurovićevog neimenovanja agensa u bezličnim rečenicama sa značenjem atmosferskih pojava u ovim romanima je težnja za isticanjem radnje, a ne njenog vršioca.

Impersonalne rečenice sa značenjem vremenskih pojava u romanima *Dukljanska zemlja*, *Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom* su slične u pogledu forme, semantike glagola, frekventnosti glagola i glagolskih vremena, a samo u nekim slučajevima se u navedenim elementima razlikuju. Na osnovu sprovedene analize možemo zaključiti da bezlične rečenice nijesu značenjski široko zastupljene u Đurovićevim romanima.

3.0. Bezlične (egzistencijalne) rečenice sa logičkim subjektom u genitivu

Bezlične (egzistencijalne) rečenice sa logičkim subjektom u genitivu označavaju postojanje ili nepostojanje nečega. „Logički subjekat, dakle, stoji u genitivu i imenuje pojam o čijoj je egzistenciji riječ” (Tepavčević 2004: 78). U Đurovićevim romanima se impersonalnim (egzistencijalnim) rečenicama izražava postojanje nečega sa glagolima *imati* i *biti* i logičkim subjektom u genitivu, glagolima *imati*, *jesam* i *biti* uz partitivni genitiv sa količinskim izrazima, drugim glagolima različitih značenja i partitivnim genitivom uz količinske izraze i samo partitivnim genitivom uz količinske izraze, a nepostojanje sa glagolima *nemati*, *biti* i *nestati*.

3.1. Zastupljenost različitih tipova bezličnih (egzistencijalnih) rečenica u genitivu kojima se izražava postojanje i nepostojanje nečega je nejednaka u romanu *Dukljanska zemlja*.

3.1.1. U ovom romanu zabilježili smo mnoštvo egzistencijalnih rečenica u genitivu kojima se izražava postojanje nečega sa glagolima *imati* i *biti*:

Opružio se i prostro ravno debeli humus, tako željna zemlja, topla majka, na kojoj dugo traju godišnja doba, proljeće i jesen na kojoj klasaju kukuruzi, zri pšenica, cvetaju voćnjaci, kuve smokve i rumene šipci kada *ima kiša* i *berićeta*, da, da samo kada *ima kiša* i *berićeta* i na kojoj *ima* još *lugova*, ali suženih i obezglavljenih ne više gustih i neprohodnih kao nekada kada su ravnicu činili divljom i pustom (DZ, 9). *Bilo je noćnih uhođenja i vrebanja* (DZ, 137). *Tih đavoljih gadova ima* u njoj više nego igđe (DZ, 142). Istina, *bilo je muke, bilo je krvavih dana i čemernih zalogaja*, ali je uspeo (DZ, 148). Vidiš koliko smo mnoštvo... što *nas ima* (DZ, 150)! *Bilo je godina rodnih, bilo je leta dobrih* jer ako nije rodio ozim, rodio je kukuruz, a ako nije ni jedno ni drugo, rodilo je voće (DZ, 155). Ali ipak, *bilo je trenutaka* kada bi se na to malko i zaboravilo (DZ, 161). *Bilo je i takvih* koji su uveravali da je ona morala da napusti dom Knežića, iako se o tome ništa ne zna (DZ, 197). *Bilo je tada mučnih dana* (DZ, 200). *Ima ih svakojakih* (DZ, 213).

U rečenicama sa logičkim subjektom u genitivu uočava se „specifičnost upotrebe glagola *imati* koji ima osim posesivnog i *značenje – biti, postojati* ” (Vukomanović, Valter 1967: 145).

3.1.2. U istom romanu smo ekscerpirali nekoliko primjera egzistencijalnih rečenica u genitivu kojima se izražava postojanje nečega sa glagolima *imati, jesam* i *biti* uz partitivni genitiv sa količinskim izrazima:

U stvari, dok je tako nem stojao i gledao pred sobom, on je u duši protestovao, kako možda *ima toliko drugih ljudi*, i pored njegovog oca, koji su bolesni i kojima treba pomoći, a kako taj gospodin doktor Kakamua sme napustiti svoju čovečansku dužnost, kada tu da ga zameni nema drugog lekara (DZ, 192). Ali šta, u Kalinu *ima toliko tih podadulih i natečenih*, pa opet se kreću opet govore i vjeruju da ih je proleće spaslo (DZ, 211). A, kako u ovim brdima *ima puno nasmejanih života* (DZ, 227). Zar je malo bilo nesreće (DZ, 236)? Zar je bilo malo udara (DZ, 236)?

3.1.3. Uočili smo i nekoliko primjera egzistencijalnih rečenica u genitivu kojima se izražava postojanje nečega sa glagolima drugačijih značenja (*šćućoriti, kružiti, čuti*) i partitivnim genitivom uz količinske izraze:

Šćućorilo se bezbroj malih, grbavih knepi, bez reda i svaka na svoj način napravljena (DZ, 37). Za njim je *kružilo bezbroj izbezmljenih i sakrivenih pogleda ozdo* (DZ, 58). Na drugoj strani *se čulo nekoliko uzdaha* (DZ, 215).

3.1.4. U romanu nalazimo veliki broj negativno-egzistencijalnih rečenica u genitivu kojima se izražava nepostojanje nečega sa glagolima *nemati* i *biti*:

U staro doba, kada *nije bilo mosta* na rijeci, tu se brodarilo i pokatkad bi se desila nesreća i neko se utopio, naročito kakav putnik iz katunskih brda (DZ, 10). Te su priče, otkako je rat i otkako *nema ljudi* kod kuće, još više oživele i žene su postale od utvara strašljive, sve se čuvaju da njih ili njihovu decu ne nanese put noću na raskrsnice, pored groblja, gde se prikazivalo nekad (DZ, 11). Trebalo je svršiti sve poslove: poći u šumu, nabrati i doneti drva, poći u

vodenicu, doneti iz grada što se može, naći ako se *nema rakija, kafa i šećera* (DZ, 24). *Gvozenog čudovišta nije više nigde bilo*, nestalo ga negde bez traga. (DZ, 60). *Nikakvih glasova nema* (DZ, 141). *Nema* u mome domu *robova* kao što su druga čeljad (DZ, 167). *Nije bilo oružja ni džebane* (DZ, 200). *Nema takvih divnih i opojnih noći nigde* (DZ, 223). *Suze nije bilo* (DZ, 235).

3.1.5. Rijetki su primjeri negativno-egzistencijalnih rečenica u genitivu kojima se izražava nepostojanje nečega sa glagolom *nestati*:

Gvozenog čudovišta nije više nigde bilo, *nestalo ga* negde bez traga (DZ, 60).

Bezlične (egzistencijalne) rečenice kojima se izražava postojanje nečega u romanu *Dukljanska zemlja* javljaju se sa glagolima (*imati i biti*), koji su upotrijebljeni u prezentu i perfektu. Ove rečenice se upotrebljavaju i sa glagolima (*imati, jesam i biti*) u prezentu i perfektu i partitivnim genitivom uz količinske izraze (*toliko, puno, malo*). Impersonalne (egzistencijalne) rečenice kojima se izražava postojanje nečega u romanu *Dukljanska zemlja* formirane su i sa drugim glagolima različitih značenja (*šćućoriti, kružiti, čuti*) u perfektu i partitivnim genitivom uz količinske izraze (*bezbroy, nekoliko*). I bezlične (egzistencijalne) rečenice kojima se izražava nepostojanje nečega Đurović upotrebljava sa glagolima (*nemati, biti i nestati*) u prezentu i perfektu. Kao što možemo primijetiti Đurović u ovom romanu najviše upotrebljava *biti, imati i nemati*, dok su glagoli druge semantike manje zastupljeni. Sve impersonalne (egzistencijalne) rečenice sadrže logički subjekat u genitivu koji nije vršilac radnje, već pojam o čijoj je egzistenciji riječ i imaju funkciju izražavanja deagentivnosti.

3.2. I u drugom proučavanom romanu *Pitoma loza* Đurović upotrebljava raznovrsne modele egzistencijalnih rečenica sa glagolima koji izražavaju postojanje i nepostojanje nečega.

3.2.1. Čest je oblik egzistencijalnih glagola *imati i biti* sa logičkim subjektom u genitivu:

U svakom selu *ima lopova* koji vole noć i gluvo doba, i koji, ako je nužda, preplivaju ispred zore reku i preko nje preteraju plen (PL, 14). *Ima* tako *blagoslovenih glava* i čega se god dodirnu to na dobro izađe (PL, 55). U toj šumi *ima i Ginića* (PL, 57). *Ima budala*, pa im se sve vidi i zna, sami oni istrteljaju što

misle (PL, 68). Sad, mesto tih nemani i čudovišta, na reci *ima velikih riba i strašnih zlih duhova* koji vrebaju i mame decu (PL, 113). U Molu *ima divnih djevojaka* (PL, 126). *Ima takvih* koji čitavog života idu četvoroonoške, tako oni jedino mogu da se kreću i dobro gamižu (PL, 145). *Bilo je ljudi* (PL, 86).

3.2.2. Nijesu neobični ni primjeri egzistencijalnih rečenica u genitivu kojima se izražava postojanje nečega sa glagolima *imati* i *biti* uz partitivni genitiv sa količinskim izrazima:

A tamo još *ima* bogzna *koliko tih sudija* (PL, 67). Vidio si, na Pitomoj lozi, u bagremaru, na trešnjama, na kestenu i na drugom drveću, *gnijezda ima dosta* (PL, 80). *Bilo je dosta sazrelih smokava i grožđa* sa krupnim zlatnim bobama i opet kolača, šunke, rakije, vina (PL, 84). Svakog dana tu *ima dosta poslova* (PL, 88). Na svijetu *ima dosta jeftinih ljudi* (PL, 92). Kada su živeli stari Ginići u davna vremena, tamo u tim planinama, među sakrivenim brdima gde *ima mnogo blata, mnogo ruda*, živeli su zmajevi i svaku noć dolazili da se kupaju u tom jezeru (PL, 113). Najzad se sve zgusnu i sruči tamo u daleka brda, gde *ima gvožđa i ruda dosta* (PL, 136). *Dosta ima praznih i šupljih riječi* koje se otkidaju i kotrljaju s našeg jezika (PL, 147).

3.2.3. U *Pitomoj lozi* ekscerpitali smo jedan primjer kojim se izražava postojanje nečega sa glagolom *nalaziti se* i partitivnim genitivom uz količinski izraz:

On je u banci, a u banci *se nalazi dosta para*, ako mu ih ne dade, pokrašće ih samo da nas otera odavde (PL, 60).

3.2.4. Kad je riječ o glagolima *nemati* i *biti* u drugom Đurovićevom romanu, zabilježili smo veliki broj primjera sa negativno-egzistencijalnim značenjima:

Tu na Pitomoj lozi *nema* više *nikakvih ljudi* od njegovog roda (PL, 15). Treba ići i besputicom, ići kroz noć, gde *nema zrakova*, i između zaseda se provlačiti, primati udarce iz mraka i udarati u mrak, u prazno ili u nekoga koga ne vidiš (PL, 41). Ah, *ružičnjaka nema* (PL, 102). *Nema ni onih vedrih i lepih, plavih i belih staklenih kugli* na štapovima (PL, 103). *Nema crvenih zemnih vaza* što su ličile na turske fesove i bile razbacane po krajevima aleja (PL, 103). *Ni malih*

mudaraca, veselih i nasmejanih starkelja, patuljaka, nasmejanih brda nema nigde (PL, 103). Sve je nekud iščezlo i kao da više *nema Pitomih loza* (PL, 103). Ali, eto, *tih oraha* sad tu više *nema* (PL, 108). Sad *ih* međutim *nema*, *nema ni tih oraha, nema stare trešnje* sa bršljanom, *nema one divne Pitome loze* (PL, 109). Negde *nije bilo mrlja* na nebu (PL, 110). Čudio se što *plotova i međaša* više *nema* (PL, 112). *Rada i njegove porodice* više *nema* (PL, 121). Tada bi se sav promenio i pričao kako to nije ništa, samo im se učinilo i kako *nema vampira* i ne može biti, nego je to samo uobrazilja i plaha krv čoveka (PL, 128). Ali uzalud kucam na sva vrata, *nema nigdje ljudi* (PL, 147). Nigdje *ovakvih ljepota* *nema* (PL, 156). Tebi je pravda što tu *nema dece tvog brata* (PL, 156). *Oraha* više *nema* na posedu Ginića (PL, 159).

I u drugom Đurovićevom romanu *Pitoma loza* egzistencijalne rečenice se upotrebljavaju sa: glagolima *imati* i *biti* (prezent, perfekat) sa značenjem postojanja, prisutnosti; partitivnim genitivom uz količinske izraze (*koliko, dosta, mnogo*) u prezentu i perfektu; drugim glagolima kao *nalaziti se* u perfektu i količinskim prilogom *dosta*. Po rečeničnoj konstrukciji srodne su i egzistencijalne rečenice kojima se izražava nepostojanje nečega sa glagolima *nemati* i *biti* upotrijebljene u prezentu i perfektu. U ovom Đurovićevom romanu najučestaliji su glagoli *imati* i *nemati* od svih egzistencijalnih rečenica, dok su druge rečenice sa ovim značenjima manje zastupljene.

3.3. Egzistencijalne rečenice koje označavaju postojanje odnosno nepostojanje, odsustvo, u trećem analiziranom romanu *Pod vedrim nebom* javljaju se u različitim kontekstualnim prilikama i ukazuju na nejednak stepen produktivnosti ovih oblika.

3.3.1. Ekscerpirali smo mnoštvo egzistencijalnih rečenica u genitivu kojima se izražava postojanje nečega sa glagolima *imati* i *biti*:

Uvek *ih* tu *ima*, svakog dana se na njoj pere i ozdo iz sela izgledaju kao da u vazduhu vise neke crne i neuobličene senke (PVN, 17). Na njemu *ima divnih listosečnih branjevina, zanovetnih i jasenovih dolova i vrtača, zgrada i vrtaka* (PVN, 24). U Kamenštaku *ima tvrdih života*, ali *ima i poštenja i čojstva*, skupljeg od zlata, *ima junaštva, i obraza, srca i duša, pregnuća i borbi* u nevolji,

upinjanja i otimanja da se ostane i živi, ali *ima i zloće i pakosti*, zavisti i *tesnogradosti, praznih i pokvarenih duša*, zla i dobra, ljudi i neljudi. Ima Kamenštak ono što ima Crna Gora, ni gore, ni bolje: *ima slabih i jakih ljudi, dva obraza i dva viđenja* (PVN, 24). Svud, po čitavoj gromadnoj i ispreturanoj sivini, *ima dokaza* za to da su bili tamo daleki svijet, *ima emaljiranih slika* na čačavim zidovima, *amerikanskih bauna*, šaranih nevještom rukom, *pisama* sa crnim vestima, čuvanih u skrinjama kao tužne uspomene, *ima uzdisaja, žalosnih srca* (PVN, 27). Čitavi se Kamenštak okupio uveče da ih prati, *bilo dugih roditeljskih saveta i blagoslova* (PVN, 28). *Ima jakih ljudi i velikih junaka*, pa su žalostivi i lako suzu puste (PVN, 49). *Bilo ih je* kao on, ali boljeg ne (PVN, 49). *Ima Arnauta, Turaka, Latina, svakojake vere* (PVN, 56). *Bilo ih je* kao lista u Dubravi (PVN, 62). Među njima *ima devojaka i mladih žena* sa istom rešenošću i odvažnošću (PVN, 86). *Bilo je šale, zadirkivanja, smeha*, a kada je prevalilo pola noći, kada su dole u selu prvi i drugi kokoti zapevali i neki iz družine počeli da dremaju, Labudu Bogetiću puče grlo (PVN, 101). *Bilo je* u tom naricanju „požimrepa”, „očlapiša”, „bratskih crnokopica”, „šunjgalica”, „kučorepa”, „gubavih duša”, „grinjavaca”, „ilave braće i junaka” (PVN, 101). *Bilo je slučajeve*, naročito s jeseni kad je stoka debela, da za duvan dotera ovce, vola ili kakvu jagnjad (PVN, 111). *Imalo ih je* i kad sam ja bio, reče Vukan pa začuta (PVN, 137). Zato je Kamenštak – u kojem, kao i u drugim selima, *ima lažova i lopova, zadržljivaca i pakosnih, lukavih, ilavih, i gubavih* po duši – bio poznat samo po poštenju, po čojstvu, po junaštvu i pred plemenom i u drugim krajevima Crne Gore (PVN, 172). U Kamenštaku *ima dobrih ljudi i junaka*, pa im se učinilo više krivo nego drugima (PVN, 199).

3.3.2. U istom romanu zabilježili smo i veliki broj egzistencijalnih rečenica u genitivu kojima se izražava postojanje nečega sa glagolima *imati* i *biti* uz partitivni genitiv sa količinskim izrazima:

Koliko, koliko ima takvih puteva i takvih izgubljenih nezapamćenih života na toj jezivoj pepeljastoj sivini koja je pukla i izlomila se do u beskraj (PVN, 10). To je bila teška kletva, puna srdžbe i bola, kletva svih devojaka koje ne mogu zadomiti

svoj dom, koje gube narok i ostaju da u svom rodu pletu sede vlasi, kletva i srdžba protiv te daleke i ubitačne zemlje u kojoj *ima svega dosta i zlata i bogatstva i mladih crnogorskih grobova* (PVN, 19). *Ima svega dosta* (PVN, 52). *Bilo je nekoliko zamora, zastoja i dubokog disanja* (PVN, 57). *Bilo je* tu još *nekoliko žena, ljudi i momaka* (PVN, 84). *Bilo je ljudi* dvaput, triput *više* nego tamo s one druge strane katuna kod Mikonje Markova, *bilo ih je mnogo*, nepregledno, ali svi su radili onako kako ih je učio taj čudni i neobični glas (PVN, 89). *Bilo je nekoliko njih* koji su imali i opekotine i ozlede od udara i pada drveta (PVN, 96). U varoši *je bilo*, kao za pakost, *mnogo drva* i bila su jeftinija nego obično (PVN, 123).

3.3.3. Stilski su neobične i impersonalne rečenice uz količinske izraze zabilježene u nekoliko primjera:

Žena dosta (PVN, 51). *Koliko kamena, toliko konja i konjanika, toliko šatora i ubojnika* (PVN, 68). *Koliko duša, toliko krivulja i puteva* (PVN, 74). U planini opet, top i krdo, *dosta vina, dosta rakije – dosta žita* (PVN, 109).

3.3.4. Ovaj roman u analiziranom korpusu ima veliki broj primjera sa glagolima *nemati* i *biti* sa negativno-egzistencijalnim značenjem:

Kod kuće *nije bilo nikoga*, jedna kokoška je samo kakarizala pred zatvorenim vratima (PVN, 105). Nigde *nema rodnih i krupnih klasova*, a i to što je, slabo se vidi iz narasle trave, iz klasastog blora i kukavičine (PVN, 117). Nikad ona nije bila tolika i nikada u njoj *nije bilo žita*, prosto kao da je neko pokrao tu njivu Mikonje Markova (PVN, 118). *Nema nafaka*, jedno dijete moje – Novka je poluglasno zaplakala (PVN, 151). Više tu *nema basa i lebera* (PVN, 158). *Onakvih komata zemlje nema* u planini (PVN, 203). *Nikoga* tamo *nije bilo*, jedino Zarija Đelošin u svome kožuhu (PVN, 223). Na staji *nije bilo prozora*, krov je bio čvrst i ćeramidom pokriven, a zid od kamena i klaka (PVN, 235). Da rečeš: *nije* onde nikad ni *bilo žene* za mene. (PVN, 238). Baninac je izašao pred staju, pogledao po livadi, okolo nigde *nikog nije bilo*: ovce ćute, kiša pada, guste magle brdima promiču (PVN, 240). A kad se obrela gore na golom kamenu nigde *nikog*

nije bilo (PVN, 253). Tu više *nema* prećih *kupnji* (PVN, 284). A ipak nikada je nije napuštalo osjećanje da je ona sad usamljena, da *nema ljudi* rođenih i bliskih i da se oko nje zbiva i svakog dana sve više steže nešto strašno i užasno, koje ona naslućuje, ali ne vidi, ne zna (PVN, 303).

Treći Đurovićev roman *Pod vedrim nebom* pokazuje raznolikost egzistencijalnih rečenica: sa glagolima *imati* i *biti* (prezent i perfekat); partitivnim genitivom i količinskim prilozima (*koliko, dosta, nekoliko, više, mnogo*) takođe u prezentu i perfektu, kao i negativno-egzistencijalne rečenice sa glagolima *nemati* i *biti* (prezent, perfekat). I u ovom romanu najučestaliji su glagoli *imati, biti* i *nemati*, dok su glagoli druge semantike zabilježeni u manjem broju primjera.

Realizacija genitivne forme u ispitivanim romanima pokazuje raznolikost na sintaksičkom i leksičko-semantičkom nivou – bilo da se radi o egzistencijalnim rečenicama sa glagolima *imati, jesam* i *biti*; oblicima partitivnog genitiva; negativno-egzistencijalnim rečenicama sa glagolima *nemati, biti*; i raznim drugim impersonalnim rečenicama koje se upotrebljavaju uz količinske izraze (*dosta, mnogo, koliko, nekoliko, više i sl.*), kao i semantički obilježenim glagolima koji sugerišu neku ideju o kvantitetu. Agensi mogu označavati živo, neživo, neki predmet ili apstraktan pojam. Ispitivanje Đurovićevih romana pokazuje da izbor navedenih modela egzistencijalnih rečenica zavisi od značenja glagola, podjele agensa na živo i neživo.

Bezlične (egzistencijalne) rečenice sa logičkim subjektom u genitivu u romanima *Dukljanska zemlja, Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom* slične su u pogledu forme, semantike glagola, glagolskih vremena i frekventnosti glagola kojima se izražava postojanje ili nepostojanje nečega, a samo u nekim slučajevima se razlikuju u navedenim elementima. Sve deagentizovane egzistencijalne i negativno-egzistencijalne rečenice imaju funkciju anominizacije vršioca radnje.

4.0. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u dativu

Bezlične (impersonalne, besubjekatske) rečenice sa logičkim subjektom u dativu se upotrebljavaju za iskazivanje stanja i raspoloženja bića čija se imena nalaze u dativu. „Logičkim subjektom nazivamo onu imenicu, zamenicu ili imeničku sintagmu koja označava nosioca situacije, ali koja nije u nominativu nego u nekom drugom padežu” (Klajn 2005: 226). „Nazivom se htelo reći da taj subjekat nije pravi, tj. gramatički koji je uvek u nominativu” (Stevović 1955: 566). Zamjenu gramatičkog subjekta logičkim uslovili su „različiti semantički faktori” (Ivić 1968: 6). Takve rečenice su impersonalnog karaktera, sa „predikatom formalno upotrijebljenim u trećem licu jednine srednjeg roda” (Tepavčević 2004c: 429). Ove rečenice mogu biti: bezlične – sa glagolskim ili priloškim predikatom; lične – koje imaju i gramatički i logički subjekat.

4.1. U romanu *Dukljanska zemlja* uočili smo nekoliko tipova ovih rečenica.

4.1.1. U *Dukljanskoj zemlji* smo zabilježili primjere bezličnih rečenica sa logičkim subjektom u dativu, koji označava „nosioca osećanja i raspoloženja” (Piper, Antonić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 603). Bezlične rečenice koje imaju logički subjekat u dativu mogu označavati unutrašnja stanja, raspoloženja, koja mogu biti pozitivna, prijatna ili negativna, nepovoljna. Psihološka ili fiziološka stanja koja se tiču bića iskazuju se priloškim predikatom:³

Gorčinu je bilo milo što vidi svoje dijete, ali mu *je opet bilo teško* što ga je udavio dalek i težak put i da su u Kalinu ili negde drugo, on bi možda izgrdio i na njega se razvikao (DZ, 38). *Meni je bilo ovde dobro* (DZ, 170). *Njoj je bilo teško* što su joj poklanjali toliko pažnje, što su se čuvali i uklanjali da ne uvrede nju ili ne zaplaču dete (DZ, 169). *Andi je bilo strašno* kad je to čula (DZ, 30). *Krivo mu je bilo* što neće ništa na njega i što je pored tolike starosti preživeo čitav taj svet (DZ, 237). Ujutro, u četvrtak, *Gorčinu je bilo teško* (DZ, 188).

³ Priloški predikat je predikat „kojim se subjekatskom pojmu pripisuje neki priloški sadržaj: lokalizacija (mesto gde se nalazi), neko stanje (situacija), ili ako se radi o nekom događaju – vreme realizacije. Zato ovakva konstrukcija pored kopule ima priloški deo predikata, odnosno priloški kopulativni predikat, tj. jedinicu priloškog značenja čiji se sadržaj pripisuje nosiocu situacije” (Stanojčić, Popović 1999: 220).

4.1.2. U istom romanu smo ekscerpirali nekoliko primjera za „senzivni tip rečenica sa logičkim subjektom u dativu koji se upotrebljava za obilježavanje stanja subjekta u saznajnoj funkciji” (Simić 1977: 42). Ove rečenice sadrže logički subjekat u dativu koji ne kongruira sa predikatom. Predikati u ovim rečenicama su glagolski i priloški:

Opet joj se činilo da ne vidi njihov stas, njihovu snagu, glave i lica (DZ, 56). I učinilo joj se toliko puta u sumraku da je nazrela svog muža (DZ, 68). Činilo mu se da će Mladen bolje razumeti i osetiti tugu njegovih reči nego te žene što plaču (DZ, 86). Činilo mu se da se sve izvrnulo, da više njegova stara kuća, ni Londža, ni ta brda uokolo nisu kao pre (DZ, 88). Devojci se ipak učinilo da je čula nešto (DZ, 126). Činilo mu se: da mu se vratila mladost, da je dobio još bolju, još veću snagu (DZ, 155). Branku je bilo jasno da se nešto neobično desilo (DZ, 189).

4.1.3. U romanu smo zabilježili nekoliko primjera za „efektivni tip rečenica sa logičkim subjektom u dativu koji se upotrebljava za opisivanje unutrašnjih procesa u organizmu” (Simić 1977: 43). Ove rečenice sadrže logički subjekat u dativu koji ne kongruira sa predikatom i gramatički subjekat u nominativu koji kongruira sa predikatom. Predikati u ovim rečenicama su glagolski.

Prsa joj dršću, igraju, skaču (DZ, 20). Radu se smješkalalo srce (DZ, 67). U duši mu je nešto udaralo (DZ, 70). Gubio se, u ušima mu je zvonilo nešto (DZ, 96). Gorčinu se razmekšala duša (DZ, 110). Drhti mu donja usna (116). Stani se zakrvavile oči (DZ, 188). Srce mu je tuklo kao malj i hvatao ga leden i grčevit strah (DZ, 224).

4.2. I u drugom Đurovićevom romanu *Pitoma loza* bilježimo sljedeće modele bezličnih rečenica sa logičkim subjektom u dativu.

4.2.1. Besubjekatske rečenice za označavanje unutrašnjih stanja, osjećanja i raspoloženja koja su pozitivna ili negativna, iskazane su priloškim predikatima, kao u sljedećim primjerima:

Neću, drago mi je bilo (PL, 19). Lako mi je bilo kad sam čuo da je umro – uzdahnu Vule i spusti glas (PL, 60). Milo mu je bilo što čuje reč čoveka (PL, 117). Na Pitomoj lozi je njima bilo lijepo (PL, 164). Prazno mu je bilo, pusto i neobično

(PL, 65). *Krivo joj je bilo* samo što su ta deca toliko plakala i što su bila gladna ceo dan (PL, 65). *Luki je bilo teško* (PL, 123). *Poštenu čovjeku je bilo* svuda *teško* (PL, 145). *Teško mi je bilo* samo što moja djeca i žena nisu tu (PL, 151). Zna kako *im je bilo* tada *neobično* i da su se osećali kao da su obukli nova odela (PL, 171).

4.2.2. U *Pitomoj lozi* smo zabilježili nekoliko primjera za senzivni tip rečenica sa logičkim subjektom u dativu, kojima se obilježava stanje subjekta u saznajnoj funkciji. Predikati u ovim rečenicama su glagolski i priloški:

Gdegod je bio, *činilo mu se* da nije ceo sam u sebi, u svom biću i umu, nego da je on samo pola Rada Ginića, a ona druga polovina da je ostala na njoj *Pitomoj lozi* (PL, 13). *Katkada mu se činilo* da ju je ugledao (PL, 18). *Njoj se činilo* da će tu nared puta umreti i da njemu, nesrećniku, nije sve u glavi kako treba (PL, 24). A noćas – još više nego pre rata – *njemu je bilo jasno* da su oni od rođenja bili različiti kao što su taj kesten i orah drugi i drukčiji (PL, 109). *Učinilo mu se* da se ponovo sve to dešava, do sitnica, do pokreta, do duha, do nerazumljive reči. (PL, 116). *Činilo mu se* da je taj veliki pčelinjak kojega je stvorio i umnožio, već tu (PL, 165). *Činilo mu se* da ga obliva miris jamuže, da na jamužu miriše cela *Pitoma loza* (PL, 167).

4.2.3. I efektivni tip rečenica zabilježen je u određenom broju primjera. Imenski izraz u nominativu, koji je u poziciji formalnog subjekta, javlja se sa određenim glagolskim predikatima (*zadrhtati, omekšati, zatresti, zadržati, naborati, utrnuti, zalupiti i sl.*):

Srce mu zadrhta (PL, 20). *Srce joj je* sad *bilo omekšalo* sasvim drukčije nego tamo u gradu (PL, 20). *Vulu se brada zatrese*, zatvarao je i otvarao usta nemo, *oči mu se raširiše* i lice iskrivi i pocrne (PL, 31). *Starom ocu se zadržala suza* na uvenuloj jagodici i jedan sunčev zrak se pretvorio u srebro (PL, 49). *Ruka mu drhti* kao da je preklana (PL, 77). *Mari se lice naboralo* i ostarelo. (PL, 87). *Ruke i noge su mu utrnule* i ne osjeća da su njegove (PL, 96). *Pluća su mu se dizala* i nervi odmarali (PL, 99). *Srce mu zalupa* još teže i bolesnije nego što je. (PL, 106). *Telo mu je drhtalo* (PL, 153). *Telo mu je drhtalo* među granama od iznemoglosti (PL, 177). A *oči su mu igrale* kao u ludaka (PL, 184).

Ovakvi primjeri predstavljaju pseudoagense kojima se označavaju najčešće djelovi tijela na kojima je lokalizovan dati proces (*srce, brada, ruka, noga, pluća, lice, telo i sl.*). Nosioци datih osobina denotirani su imenicama u zavisnom padežu.

4.3. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u dativu u romanu *Pod vedrim nebom* javljaju se u nekoliko modela.

4.3.1. Primjeri u kojima je dativ nosilac psihofiziološkog procesa, raspoloženja, osjećanja, pozitivnih ili negativnih, sa priloškim i glagolskim predikatom su sljedeći:

Lakše im je nego što je nama bilo, a i nama je bilo lakše nego našim majkama (PVN, 15). Zašto ne kad je čojak postao miran i razložen i kada kaže i kune se da više nikad neće i da *mu je baš bilo milo* da ga predadu Knjaz (PVN, 77). *Milo mi je bilo* – reče Škrinjo (PVN, 161). Kad je prošla moja Crna Gora, *milu mi je bilo* što sam izgubio očnji vid (PVN, 194). Ali nekako ne mogu, *teško mi je bilo*, sve se bojim što bi joj rekao otac (PVN, 133). *A meni je bilo strašno* na duši što radi pod zemljom zbog mene (PVN, 151). *Nije meni bilo lako* (PVN, 151). *Novki je bilo teško* (PVN, 152). A u početku *mu je bilo teško* (PVN, 159). *Bilo mu je dosadno* (PVN, 233). *Njoj je bilo teško* i Anđušu je tog smrtno mrzela (PVN, 274). Miloš i njegova žena mislili su *da se starcu ražalilo* i da u duši osjeća bol zbog skorog rastanka (PVN, 276).

Đurović upotrebljava dativ sa kopulativnim predikatom sa priložima *milu, teško, lako* uz koje može biti ekspliciran „kauzator psihofiziološkog procesa iskazan zavisnom klauzom s veznikom da/što” (Piper, Antonić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 178). – *milu mi je bilo što sam izgubio očnji vid; a meni je bilo strašno na duši što radi pod zemljom zbog mene* i sl.

4.3.2. I u ovom romanu bilježimo primjere senzivnog tipa sa logičkim subjektom u dativu kojima se obilježava stanje subjekta u saznajnoj funkciji:

I poslije smrti, *činilo joj se* živeće kao i do sada (PVN, 10). *Bilo joj je nepojmljivo* (PVN, 12). Bio je go ka prs', a *činilo mu se* da je obučen u najljepše zlatno crnogorsko odjelo, bio je gladan, a njemu se pretvaralo da ga slaže sve nekim đakonijama (PVN, 42). Jedanput *mu se* čak i *činilo*: da vidi neku vazdušast senku

kako laganim koracima, kao krilima korača i gubi se tamo nekud preko pješivačkih besputnih kamenjara (PVN, 64). *Činilo mu se* – čudno, nestvarno – da je nasred Crne Gore, iz golog i ljutog kamena, iznikao ogromni veliki krvavi muč, veći od Lovćena i Durmitora, od Komova i Rumije i da su na njemu ispisana imena svih crnogorskih junaka od Pivljanina Baja do barjaktara Škrinja (PVN, 64). To je odblesak velikog požara – *bilo joj je jasno* (PVN, 81). *Činilo joj se* da će odmah zaspati, ali san nije dolazio, jer je bilo strah da se ne uspava i da je tu mrak ne zateče, a ljudi da ostanu bez vode (PVN, 102). *Njemu se činilo* da njihovu pesmu razume (PVN, 145). I *činilo mu se* da nigde nije kao u Kamenštaku, da ima boljih i bogatih mjesta dosta, pola, više od pola, ali da se on nigde ne bi mogao navići i da mu nijedno mesto ne bi moglo prirasti za dušu onoliko koliko je priraslo njegovo rodno mesto (PVN, 297).

Ovaj dativ se u literaturi naziva i dativom nosioca subjektivnog utiska ili procjene i često se javlja sa „iskazanim predmetom o kojem se iznosi subjektivni utisak/proцена u formi zavisne klauze s veznikom da” (Piper, Antić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 180) – *činilo joj se da će odmah zaspati; njemu se činilo da njihovu pesmu razume* i sl.

4.3.3. Rijetki su primjeri senzivnog tipa rečenica u analiziranom romanu sa logičkim subjektom u dativu i gramatičkim u nominativu:

Možda *joj se to samo pričulo* (PVN, 14)? *Njemu se nešto pričuja* (PVN, 48). *Budi mu se svijest* (PVN, 52).

4.3.4. U romanu smo zabilježili veliki broj primjera za efektivni tip rečenica sa logičkim subjektom u dativu kojim se opisuju unutrašnji procesi u organizmu. Slobodni dativ u impersonalnim rečenicama sa iskazanim lokalizatorom fiziološkog procesa ili stanja u nominativu i glagolima određene semantike Đurović upotrebljava u sljedećim primjerima:

Oči joj se zaustaviše na jednom predmetu koji se belasao i prelivao u senci na crnom zidu više njene skrinje (PVN, 46). *Srce mu je lupalo*, ne od napornog penjanja no od nekog nepoznatog straha, od nečega što se sakrilo u tom kamenu (PVN, 57). *Duša im podrhtava*, gledajući kako zemlja tone sve dublje (PVN, 57). *Kamenštacima su se nadimale grudi* od uzbuđenja gledajući svojom živom i

usplamtelom uobraziljom junake i događaje (PVN, 62). *Novki oživeše oči, usta joj se razvukoše* na osmeh ili na plač, dve suze se skotrljaše preko dugačkog, bledog i izmršaveloga lica (PVN, 85). *Srce mu je brzo kucalo*, hteo je da je zovne, da joj potrči, da se vrati natrag (PVN, 102). Kada se smejao *zdravlje mu je iznutra cvetalo* (PVN, 103). *Ruke su joj se grčile* od zime, cela je drhtala od studa. (PVN, 265). *Glava mu se crni* kao kotao (PVN, 289). *Srce mu se smejalo* od radosti, pokazivao je bele zube iza crne brade i mahao dugačkim rukama u hodu (PVN, 307). Dragiša je prišao, preko bledog lica mu se prosulo rumenilo, uzbuđen je, *ruke mu podrhtavaju* i grize usnu (PVN, 346).

Ekscerpirana građa u sva tri Đurovićeva romana pokazuje bogatstvo i raznovrsnost rečenica sa logičkim subjektom u dativu. Različite sintaksičko-semantičke konstrukcije za označavanje osjećanja, stanja ili raspoloženja pojavljuju se: za označavanje bilo pozitivnih ili negativnih psihofizioloških stanja i raspoloženja, obilježavanje stanja u saznoj funkciji ili označavanje unutrašnjih procesa u organizmu. Dativ se javlja u funkciji nosioca fiziološkog stanja ili procesa, osjećanja ili raspoloženja, nosioca subjektivnog utiska ili procjene i sl. Đurović upotrebljava različite modele impersonalnih rečenica: sa zamjenicom se, sa lokalizatorom fiziološkog stanja ili procesa u nominativu, sa iskazanim kauzatorom u obliku zavisne rečenice ili bez iskazanog kauzatora (poznatog iz konteksta) i dr. Predikati ovakvih rečenica su glagolski ili priloški. Bezličnost ovog tipa Đurovićevih rečenica uslovljena je načinom upotrebe glagola u predikatu (oblik koji je karakterističan za bezlične glagole), ali i semantičkim, tj. logičkim subjektom u obliku dativa.

Sintaksičko-semantičkoj i leksičko-semantičkoj slojevitosti sva tri romana doprinose rečenice koje se upotrebljavaju za označavanje unutrašnjih procesa u organizmu, psihofizioloških stanja i rečenice za obilježavanje stanja u saznoj funkciji. Đurović nijansira pojedine rečenične konstrukcije sa neznatno izmijenjenim sintaksičkim spojevima koji doprinose ekspresivnosti izražavanja.

Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u dativu u analiziranim romanima Dušana Đurovića karakteriše raznolikost u pogledu forme, predikata i frekventnosti glagola i njihove semantike, kojima se označavaju osjećanja, stanja i raspoloženja vezana za logički subjekat u dativu, a imaju istu funkciju anonimizacije vršioca radnje.

5.0. Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu

Rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu omogućavaju nam da ukažemo na „stilističke vrijednosti rečenične konstrukcije” (Tepavčević 2004: 164). Polazeći od ove konstatacije, pokušaćemo da u tri analizirana romana Dušana Đurovića ispitamo sintaksičko-semantički segment pomenutih kategorija. Bezličnim rečenicama sa logičkim subjektom u akuzativu označavaju se raspoloženja i osjećanja bića. „Imena nosilaca tih stanja i osjećanja imaju funkciju psiholoških, tj. logičkih subjekata” (Tepavčević 2002c: 100).

5.1. Kada su u pitanju bezlične rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu, razlikujemo nekoliko tipova ovih rečenica u prvom analiziranom romanu *Dukljanska zemlja*.

5.1.1. U ovom romanu ekscerpirali smo nekoliko primjera bezličnih rečenica sa logičkim subjektom u akuzativu u kojima je on „nosilac fiziološkog stanja u rečeničnoj strukturi” (Piper, Antić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 196). U tim primjerima pored subjekta, obavezan je i lokalizator kojim se imenuje dio tijela na kojem se „neposredno manifestuje dato fiziološko stanje” (Piper, Antić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 196). Predikati u ovim rečenicama su glagolski:

U prsima *ga srce guši* i steže za jabučicu, znoji se po bledom i lepom čelu (DZ, 96).
Gorčina je grlo gušilo (DZ, 226). *Nju je bolelo koleno* (DZ, 164).

5.1.2. U istom romanu smo zabilježili veliki broj primjera bezličnih rečenica sa logičkim subjektom u akuzativu u kojima je subjekat „nosilac psihofiziološkog stanja u rečeničnoj strukturi sa gramatičkim subjektom–kauzatorom” (Isto 2005: 196). Predikati u ovim rečenicama su glagolski:

Izgledalo je da *ga draži to* što mu niko ne odgovara (DZ, 167). *Njih draže male sitnice* i jedan drugome ne mogu da gledaju mirno u lice (DZ, 174). *Sve je to nju sada mučilo* i činilo je neodlučnom (DZ, 32). *Drugo je njega mučilo*: šta će ako bude s njim, pribrao se, oslobodio i počeo da razgleda po ljudima (DZ, 94). *Muče ga priviđenja* (DZ, 100). Svejedno što je, *njih to muči*, razapinje dušu, ne da im da spavaju (DZ, 119). *Obmana ga je hvatala sve više* (DZ, 182). *Mučili su ga*

izobličeni *likovi sinova* (DZ, 200). Čeljad su naslućivala da *to njega muči* što ne mogu da se prehrane i šta može da doživi nešto slično onome što se dešava svakoga dana u okolini i što se nabraja i spominje lagano i mirno (DZ, 201). A najviše *ga je mučila pomisao*: što on ne može da se odupre muškarcu, što se od muškog dodira gubi i što će – ako se s njom nekako slučajno sretne kao on onu noć ili ako doznadu tu njenu slabost i strast – biti drugoga (DZ, 136). *Njih grize i muči savest*, što su svoga starog, dobrog oca vređali i izazivali (DZ, 188).

U analiziranim primjerima gramatičkim subjektom – kauzatorom imenovana je „pojava van pojma u akuzativu koja izaziva glagolom imenovano psihofiziološko stanje” (Isto 2005: 195).

5.1.3. U romanu smo ekscerpirali jedan primjer bezlične rečenice sa značenjem psihofiziološkog stanja sa logičkim subjektom u akuzativu i zavisnom klauzom s veznikom kako:

Najviše *ga je zanosilo* kako se groktanje pušaka i kakariziranje mitraljeza sliva u jedan metalan zvuk koji se talasa i giba, pokreće i teče, penje i pada (DZ, 46).

5.1.4. U *Dukljanskoj zemlji* nije neobična ni „upotreba bezlične rečenice sa elementima koje čine imenica sa funkcijom priloškog predikata i subjekat u obliku akuzativa” (Stanojčić 1987: 155). „Ova imenica je u sferi iskazivanja unutrašnjih stanja” (Isto 1987: 154):

Stid me, Stano, *stid me* (DZ, 52)! *Stid me* što mi (DZ, 52)... Nemo' da mi zamjeriš, ne mogu pred drugim da te pitam, *sramota me*, ono što si mi kazala, nisam dobro uhvatila rastrešena sam, izgubljena (DZ, 53). Bojim se... *strah me* (DZ, 129).

Ona se u ovom romanu javlja kao „rečenica–izraz” (Stanojčić 1987: 155) sa imenicama *stid* i *strah*. „Priloška funkcija ovih imenica omogućava pripisivanje određenih osobina subjektu, koji je u obliku akuzativa” (Tepavčević 2002c: 102). To im daje ulogu „ustaljenih izraza” (Stanojčić 1987: 155), koji doprinose stilogenosti Đurovićevog jezika.

5.2. Kada je riječ o drugom Đurovićevom romanu *Pitoma loza*, i u njemu bilježimo sljedeće modele bezličnih rečenica sa logičkim subjektom u akuzativu.

5.2.1. U *Pitomoj lozi* uočili smo dva primjera akuzativa, nosioca fiziološkog stanja, u „rečeničnoj strukturi sa gramatičkim subjektom – kauzatorom kojim je imenovan deo tela ili organ kojim se neposredno manifestuje dato fiziološko stanje” (Piper, Antić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 196).

Rada štrečnu srce, uhvati ga strah da to neko, možda Vule, iz velikog očajanja ne obračunava sa svojim životom sada u ovo doba noći kada ne može niko da ga spreči u tome (PL, 166). *Grlo ga* jako *guši* (PL, 179).

5.2.2. Za razliku od prethodnog rečeničnog modela, zabilježili smo veliki broj primjera slobodnog akuzativa, nosioca psihofiziološkog stanja, sa „gramatičkim subjektom kauzatorom kojim je imenovana pojava” (Isto 2005: 195), kao: *radost*, *želja*, *razmišljanje*, *misao*, *sanjarenje*, *zavist*, *lakomost*, *žalost*, *savjest* i sl.).

Ispunila ih je radost kao onog dana kada se rodio taj prvenac (PL, 52). Tek kod kafane, *želja ga je nadjačala* i prisilila da dođe ovamo (PL, 97). *To ga je ispunilo* do dna duše i do dna srca i za njega više ne treba ništa (PL, 160). Umornog putnika *Rada Ginića je to* nekada silno *uzbudilo*, a sada on je mrtav i srce mu je ilovača (PL, 8). *Razmišljanje ga zavaralo*, pa je odmakao daleko (PL, 12). *Ta misao ga ispunjavala* čas tugom, a čas radošću i nekom osvetničkom mržnjom. *Nju je mučilo sanjarenje* o bogatstvu i putovanju (PL, 38). *Muči ga griža savesti* (PL, 67). *Muče je zavist i lakomost* (PL, 70). Kada mu je pala glava na jastuk, opet *ga obuze vatra* i on kao omamljen, ponovo zapliva u budne snove (PL, 74). *Rada ispuni žalost* kao da je nešto naročito veliko izgubio (PL, 102). *To ga je* katkada *bunilo* (PL, 130). *Savest ga je mučila* (PL, 155). *Grizla ga je savest* što je mogao tako nešto da misli i želi (PL, 156). *Njega nešto muči* (PL, 173).

5.2.3. Usamljen je primjer bezlične rečenice sa značenjem psihofiziološkog stanja sa logičkim subjektom u akuzativu i zavisnom klauzom u funkciji kauzatora datog unutrašnjeg stanja, odnosno ljutnje u ovom primjeru.

U stvari, *nju je* najviše *ljutilo* kada je Simo – koji je bio zaboravan – tražio svoj štap (PL, 83).

5.2.4. Rijetki su u ovom romanu primjeri sa elementima koje čine imenica sa funkcijom priloškog predikata i subjekat u obliku akuzativa kojima se iskazuju unutrašnja stanja. Za razliku od prethodnog romana u kojem se javljaju imenice *stid* i *strah*, u *Pitomoj lozi* zabilježena je samo imenica *strah*:

Strah me noći i mrtvih, a sada (PL, 143). Osećanje mi je čudno izmešano: *strah me* i patim što se Vule tako muči (PL, 173).

5.3. Treći analizirani roman *Pod vedrim nebom* ima nekoliko sintaksičko-semantičkih modela bezličnih rečenica.

5.3.1. I u ovom romanu ekscerpirali smo nekoliko primjera bezličnih rečenica sa logičkim subjektom u akuzativu u kojima on predstavlja nosioca fiziološkog stanja u rečeničnoj strukturi sa gramatičkim subjektom – kauzatorom. U analiziranim primjerima imenovan je dio tijela – *srce*, *stomak*, *ruke* – na kojem se manifestuje unutrašnje stanje:

Nju odjedanput *preseče srce*, ustuknu dva koraka nazad i poče da se krsti (PVN, 46). *Njih je mučio stomak* (PVN, 58). *Novku su bolele ruke* kada se vraćala s tog teškog posla, a neki put i čitava snaga; čak je imala i male rane ovde onde od oštrog škrlja koje je letelo ispod malja (PVN, 105).

5.3.2. I ovaj Đurovićev roman odlikuje se brojnošću primjera logičkog subjekta u akuzativu u funkciji nosioca psihofiziološkog stanja:

A kad se njoj, spuštajući se na zemlju nespretno, ne mogavši zadugo jednu nogu da izvuče iz proće, uskomeša snaga i pokrenuše obline, Mikonja oseti da u njemu opet buknu plamen života, da *ga prođoše* čitavim telom *žmarci* i neka slatka drhtavica (PVN, 310). Cetinje je divan grad – pomislio je – uvijek tu ima dosta glavara oko Gospodara, a i taj drugi prosti narod je divno obuče, nikad ne bi rekao da je to Crna Gora, i *njega ponese želja* da mu je tu da živi, a ne tamo u Baninu, u svom plemenu, sa narodom, gde ima i takvih siromaha kao što su Kamenštaci (PVN, 337). *Mučili su ga snovi* (PVN, 31). *Nemir je hvatao nju* i stalno je mislila da se tako što nije desilo sa kojim pretkom njenoga muža, i u njoj je raslo vjerovanje: da je smrt devera Vidaka u Americi mogla doći jedino kao posledica

nekog takvog greha (PVN, 79). Ostao je dugo, sasvim dugo, a *Kamenštaka je hvatalo sve više grozničavo nestrpljenje* (PVN, 142). *Novku odjedanput zahvati uzbuđenje*, srce počeo da bije jače i uzbuđeno (PVN, 153). *To ih je zaokupilo i razbukalo njihovu ratničku strast* (PVN, 163). *To je nju silno bolelo*, od toga je snažno patila (PVN, 169). Prosto oseća da *njega nešto peče* i da mu je celu dušu uhvatila neka tuga (PVN, 238). *Novku je silno mučilo* neko teško *predosećanje* (PVN, 245). *Ženu je uhvatio strah*, ali je opet polako prišla ognjištu i naložila vatru (PVN, 248). Celu noć ona nije spavala, *nju je hvatao strah* da će joj dete propasti i jedilo je što se prihvatio krijumčarskog posla, srdžba i bol ispunjavali su njenu osetljivu i napaćenu dušu (PVN, 293).

Gramatički subjekat – uzročnik kojim se imenuju pojmovi, javlja se u obliku imenica kao: *žmarci, želja, snovi, nemir, nestrpljenje, uzbuđenje, predosećanje, strah* i sl.

5.2.3. U istom romanu ekscerpirali smo samo jedan primjer bezlične rečenice sa značenjem psihofiziološkog stanja sa logičkim subjektom u akuzativu i zavisnom klauzom sa značenjem izazivača datog raspoloženja subjekta:

Katkada *njega je silno jedilo* i pravilo besnim što je ona bila mirna, s njim ravnodušno razgovarala i nije se previjala u grč očajanja kao pre (PVN, 304).

Analiza besubjekatskih rečenica u čijoj se sintaksičkoj strukturi javlja dopuna predikata, ukazuje na postojanje nekoliko modela navedenih rečenica. „Predikatima ovih besubjekatskih rečenica iskazuju se psihološka ili fiziološka stanja koja se tiču pojma” (Tepavčević 2002c: 101). Agens je u njima u obliku akuzativa.

Uočavamo nekoliko tipova ovih rečenica u Đurovićevom jeziku. Ta klasifikacija je sprovedena s obzirom na to da li predikat ima funkciju označavanja stanja ili raspoloženja; služi za označavanje stanja izazvanog nekim spoljnim uzročnikom; ili je u pitanju rečenica – izraz sa imenicama priloški upotrijebljenim.

Zapazili smo da su rečenice sa psihološkim subjektom u akuzativu manje zastupljene nego rečenice sa logičkim subjektom u dativu. Sintaksičko-semantička raznovrsnost rečenica sa psihološkim subjektom u akuzativu doprinosi stilističkoj markiranosti Đurovićevog jezika.

Iako bezlične rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu u sva tri romana Dušana Đurovića pokazuju sličnost na strukturnom planu, razlikuju se po glagolskim vremenima i frekventnosti glagola, kao i u pogledu semantike koja doprinosi izdiferenciranosti i stilskoj slojevitosti Đurovićevog jezika.

6.0. Bezlične konstrukcije

U rečenicama sa bezličnom konstrukcijom subjekat nije iskazan, a glagol je u bezličnom trećem licu jednine srednjeg roda i povratnom (refleksivnom) obliku sa se. U njima je vršilac radnje uopšteno mnoštvo, pa se u literaturi ovaj tip rečenica naziva „bezličnim rečenicama sa uopštenim agensom⁴” (Tanasić 2005: 198). „Vršilac radnje koji je istovremeno i subjekat ne može biti iskazan jer bi se time izgubio bezlični karakter ovih konstrukcija” (Tepavčević 2005: 63). Ove konstrukcije bi se uvijek mogle transformisati u lične rečenice. „Bezlične konstrukcije se razlikuju od pasivnih po tome što se prve formiraju od neprelaznih (uglavnom), ali i od prelaznih sa fakultativnim objektom kad objekatski pojam nije izrečen, a druge samo od prelaznih glagola” (Tepavčević 2001: 49).

Bezlične konstrukcije se posmatraju kroz „semantička obilježja anonimnosti i uopštenosti agensa” (Tepavčević 2004: 168). U romanu Dušana Đurovića uočavamo različite nivoe anonimizacije agensa: „konstrukcije u kojima je agens neidentifikovano lice – uopšteni pojedinac, bez obzira na društvenu funkciju (delatnost) ili pripadnost određenoj socijalnoj grupi, transformacionim se tekstom pretvaraju u sintaksičku strukturu s eksplicitno prisutnim subjekatskim konstituentom – predstavljenim leksemom čovek; konstrukcije u kojima je agens uopšteno, neodređeno mnoštvo – bez obzira na društvenu funkciju (delatnost) ili pripadnost određenoj socijalnoj grupi pretvaraju se transformacionim tekstom u sintaksičku strukturu u kojoj je eksplicitno naznačen subjekat – predstavljen leksemama ljudi ili svet; konstrukcije u kojima je agens uopšteno mnoštvo u svojstvu predstavnika samo jedne određene socijalne grupe (društvene funkcije ili delatnosti) identifikujemo transformom čiji subjekatski konstituent biva redovno predstavljen imeničkom leksemom sa značenjem određenog mnoštva” (Radovanović 1990: 211–214).

6.1. U romanu *Dukljanska zemlja* uočavamo nekoliko nivoa anonimizacije agensa.

6.1.1. Ekscerpirali smo veliki broj primjera bezličnih konstrukcija u kojima je agens neidentifikovano lice – uopšteni pojedinac, bez obzira na društvenu funkciju (djelatnost) ili

⁴ Bezlične rečenice koje označavaju da je agens svako, ljudi uopšte su „poznate u nauci pod terminom man–Sätze” (Ivić 1962– 1963: 93).

pripadnost određenoj socijalnoj grupi. Iz predikata rečenica se naslućuje subjekat koji transformacijom postaje čovjek:

A tu se inače i pre *pričalo*. / Čovjek je pričao tu (DZ, 10). *Naricalo se* svuda, zadugo, svakog dana. /Čovjek je naricao (DZ, 67). Čuješ, *priča se* da odstupaju i da će biti negde strašan pokolj. /Čovjek priča (DZ, 69). Tamo je zrak čistiji i lakše bi se *disalo*. /Čovjek bi lakše disao (DZ, 88). Više se *nema* kuda: *ne može se* ni napred ni nazad, čovjek se mora uvući u sebe u svoju zemlju i u kamen. /Čovjek nema kuda, ne može ni napred ni nazad (DZ, 88). Najedanput se *čulo* kroz taj strah, kroz tu huku, kroz besno lajanje i zavijanje kroz jeku, kroz pucanje i cepanje kao da neko lupa na vrata i kao da se nečiji glas očajno kida i cepa u jezivoj noći. /Čovjek je čuo (DZ, 153). *Jelo se* sve manje. /Čovjek je jeo (DZ, 164).

6.1.2. U istom romanu smo zabilježili veliki broj bezličnih konstrukcija u kojima je agens uopšteno, neodređeno mnoštvo – bez obzira na društvenu funkciju (djelatnost) ili pripadnost određenoj socijalnoj grupi. Rekonstrukcijom se lako dobijaju rečenice sa sintaksički određenim subjektom datim u formi imenice *ljudi*:

U staro vrijeme kada nije bilo još nijednog mosta na rijeci, tu se *brodarilo* i pokatkad bi se desila nesreća i neko se utopio, naročito kakav putnik iz katunskih brda. /Ljudi su brodarili (DZ, 10). Na rijeku se *nije moglo* u to doba, noć je i strah. /Ljudi nijesi mogli (DZ, 13). U pojati se *takmičilo* ko će bolje. /Ljudi su se takmičili (DZ, 18). Na njemu se *videlo* jasno da je svojim pričanjem zavaravao trag, da ko ne primjeti kako ga muči neki strah i obuzima briga i malodušnost. /Ljudi su vidjeli (DZ, 21). Flaša je sa rakijom išla od ruku do ruku, *nazdravljalo se*, puštali glasovi zadovoljstva posle dobrog gutljaja, a crne, prljave i neumivene ruke otirale grlić i pružale dalje. /Ljudi su nazdravljali. (DZ, 40). *Razgovaralo se* sve ređe i hladnije. /Ljudi su razgovarali (DZ, 164). Tamo se toliko puta od gladi *umiralo*. /Ljudi su umirali (DZ, 189). *Umiralo se*. /Ljudi su umirali (DZ, 200).

6.1.3. U romanu *Dukljanska zemlja* ekscerpirali smo nekoliko primjera bezličnih konstrukcija u kojima je agens uopšteno mnoštvo u svojstvu predstavnika samo jedne određene

grupacije ili društvene djelatnosti. Funkciju agensa može vršiti određeni pojedinac, pošto „transformacijom dobijamo sintaksičke konstrukcije sa jasno uspostavljenim subjektom” (Tepavčević 2005: 66). Funkciju subjekta u ovim primjerima dobijaju lekseme *radnici*, *vojnici*:

Seje se na udutu svakog sela. /Radnici *seju* (DZ, 49). A nikada nije ljudima bilo dobro kada *se ratovalo*. /Kada su vojnici ratovali (DZ, 161).

Na osnovu ekscerpiranih primjera u romanu *Dukljanska zemlja* možemo zaključiti da Đurović upotrebljava uglavnom prva dva tipa anonimizacije – iznošenje opštih konstatacija i pojava u životu. U slučaju trećeg tipa ovih rečenica kontekstualno okruženje uslovljava izbor lekseme u funkciji subjekta.

6.2. U drugom Đurovićevom romanu *Pitoma loza* razlikujemo dva tipa bezličnih konstrukcija u kojima je u pitanju uopšteni pojedinac ili mnoštvo.

6.2.1. Registrovali smo nekoliko primjera bezličnih konstrukcija u kojima je agens neidentifikovano lice – uopšteni pojedinac, bez obzira na društvenu funkciju (djelatnost) ili pripadnost određenoj socijalnoj grupi. Iz predikata rečenica se naslućuje subjekat koji transformacijom postaje riječ *čovjek*:

A zna se: u mraku treba udariti što bolje, pravo u koren, nek se ravnoteža izgubi i neka onaj koji je udaren ostane bez tla i stabilnosti. /Čovjek *zna* (PL, 42). Ima budala, pa im *se sve zna*, sami oni istrteľjaju što misle. /Čovjek im *sve zna* (PL, 68). Na Pitomoj lozi *se uvek sanja* i noću, kada *se spava*, i danju, kada *se po njoj kreće*. /Čovjek *sanja*, čovjek *spava*, čovjek *se kreće* (PL, 80).

6.2.2. Brojniji su primjeri bezličnih konstrukcija u kojima je agens uopšteno, neodređeno mnoštvo – bez obzira na društvenu funkciju (djelatnost) ili pripadnost određenoj socijalnoj grupi. Transformacionom analizom funkciju subjekta dobija leksema ljudi, koja „najbolje izražava ideju o uopštenosti agensa” (Ivić 1962–1963: 96).

U Goriću *se pričalo* puno. /Ljudi su *pričali* (PL, 34). I tamo i u Goriću *se brzo čulo*. /Ljudi su *čuli* (PL, 53). *Pije se* kao na pravoј svadbi. /Ljudi *piju* (PL, 53). Njihova je kuća – stara kuća Ginića, gde *se živelо* i živi i sada i ako je to selo, pravim gradskim životom, *jede se* po satu, po satu *ustaje*, *spava* i *radi*. /Ljudi su

živjeli, ljudi su jeli (PL, 62). *Zna se*: ta cigančura svaki dan nosi svilene čarape i šešir, maže se, hoće da bude lepa i gospođa, a kad bi došla na Pitomu lozu, na nju bi gledala sa visine i seljankušom je zvala. /Ljudi znaju (PL, 70). *Ne pamti se* kada je lopov napao na Pitomu Lozu, ni grozd ili smokvu oštetiо ili odneo, a kamoli da otera što živo; ali, ipak, Vule je poverovao da je on noćas tu i da će nešto, možda košnicu da odnese, ili tog Zekana preko reke da pretera. /Ljudi ne pamte (PL, 73). *Živelо se* pred očima Goričana i drugог sveta mirno i obično. /Ljudi su živjeli (PL, 83). O ružičnjaku Ginića *se pričalo* po selima. /Ljudi pričaju (PL, 103). Ako je istina što *se pričalo*. /Što su ljudi pričali (PL, 119). *Pričalo se* da su to nekad videli i njihovi preci i da je poslije toga zavlаdala kuga i naišao pomor u ravnici. /Ljudi su pričali (PL, 126).

„U bezličnim konstrukcijama posebnim gramatičkim sredstvima, kao što je zamjenica *se*, označava se da vršilac radnje nije određeno lice, već bilo koje” (Tepavčević 2002b: 174).

Đurović u ovom romanu upotrebljava ova dva nivoa anonimizacije agensa kada vršioca radnje ne želi saopštiti, ili ga ne želi iz nekog razloga eksplicirati. U navedenim primjerima subjekat transformacionom analizom postaje uopšteni pojedinac ili mnoštvo.

6.3. I u romanu *Pod vedrim nebom* uočavamo dva nivoa anonimizacije u kojima je lako uspostaviti agens, tj. „leksičku jedinicu koja će neposredno identifikovati vršioca date glagolske radnje” (Radovanović 1990: 210).

6.3.1. Rijetki su primjeri bezličnih konstrukcija čijom rekonstrukcijom dobijamo „strukture sa sintaksički utvrđenim subjektom predstavljenim leksemom čovjek” (Tepavčević 2001: 52):

Govorila je praveći se važna kako se u gradu svašta *nauči*. /Čovjek nauči (PVN, 127). *Jede se, pije se, peva se, nazdravlja se*, teče zadovoljstvo. /Čovjek jede, pije, peva, nazdravlja (PVN, 230). I stalno *se peva*. /Čovjek stalno peva (PVN, 231).

6.3.2. U romanu su učestali primjeri bezličnih konstrukcija u kojima funkciju agensa imaju lekseme sa značenjem uopštenog, neodređenog mnoštva, bez obzira na djelatnost ili

pripadnost nekoj grupaciji. Ovakvim sredstvima anonimiziranja iznose se opšte konstatacije. U Đurovićevom romanu, najučestaliji su glagoli *pričati* i *govoriti*.

Tuda se *išlo* vekovima, u radosti i tuzi, u bolu i veselju, tuda su išli kosmati i snažni ljudi, dedovi i pradedovi, *bežalo se* od turskih zuluma, izdizalo i zdisalo sa stokom i planinkama i išlo da se uglavi nezer ili skine kad dođe vakat. /Ljudi su išli, ljudi su bježali (PVN, 10). Uvek ih tu ima, svakog dana *se* na njoj *pere* i ozdo iz sela izgledaju kao da u vazduhu vise neke crne neuobličene senke. /Ljudi peru (PVN, 17). „Barjaktar Škrinjo iz Kamenštaka“ *govorilo se* po obrušenim kamenim vidicima. /Ljudi su govorili (PVN, 36). *Priča se* da Mikonja nije pitao Danicu. /Ljudi pričaju (PVN, 121). *Zna se* tačno da k planini nije pošao ni ka gradu, zaista. /Ljudi znaju (PVN, 141). Celu *se* noć *bdilo* i *iščekivalo*, retko *se* kad što *progovorilo*. /Ljudi su bdili i iščekivali, ljudi su progovorili (PVN, 143). *Pričalo se* dalje, neprestano i neumorno, jer su Kamenštaci radoznali i govorljivi. /Ljudi su pričali (PVN, 162). Prošle godine *se* ne samo kod njih, nego svuda na kamen, *pričalo*: kako je Gospodar dopustio Talijanima da mogu podignuti nekakvu fabriku duvana u Podgorici i da prave „gvozdeni put“ železnicu, od bana do Virpazara. /Ljudi su pričali (PVN, 163). *Pričalo se* živo i nagađalo što će biti. /Ljudi su pričali (PVN, 164). A bilo je, bogme, i pogani dosta, ali se oni nijesu smjeli čut' živi... *znalo se*: ko je pogan, a ko dobar čojak i junak i svako je imao svoje mjesto koje mu pripada među ljude. /Ljudi su znali (PVN, 194). U kući Mikonje Markova užurbano *se pripremalo* kad je stigla. /Ljudi su pripremali (PVN, 206). *Nije se* ni *ručalo* kako valja. /Ljudi nijesu ručali (PVN, 206). Niko još nikada nije dosad iz Banina pekao peciva u gradu, u pekarama, ni kad *se ženilo*, ni kad *se slavilo* i božićkovalo. /Ni kad su se ljudi ženili, ni kad su ljudi slavili (PVN, 207). *Pričalo se*, neke su se smejale bez ikakvoga razloga. /Ljudi su pričali (PVN, 208). *Igralo se* do dugo u noći, a onda su se sa pesmom, smehom i veselim dozivanjem razišli kućama. /Ljudi su igrali (PVN, 214). *Radilo se*, nameštali se stolovi i stolice, točilo vino i rakije. /Ljudi su radili (PVN, 214). Uzgred *se razgovaralo*, u dosetci, u podvali i smehu. /Ljudi su razgovarali (PVN, 218). Opet *se jelo*. /Ljudi su jeli (PVN, 220). *Išlo se* u pohode i prijatelji su dolazili sa Danicom. /Ljudi su išli (PVN, 232). Pod mokrim haljinama *videlo se*

jasno kako miruje snaga njenog tela, naročito ramena i grdi, kukova i butina.
/Ljudi su videli (PVN, 238).

U ovom romanu, kao i u prethodna dva, Đurović akcenat stavlja na „radnju kao informacijsko i semantičko – stilsko jezgro rečenice” (Tepavčević 2019: 797). Dakle, akter nije imenovan, iako on postoji – *ljudi, čovjek*.

Dušan Đurović u ispitivanom korpusu često koristi bezlične konstrukcije kao pogodno sintaksičko sredstvo u cilju izbjegavanja imenovanja aktera radnji. Upotrebom ovakvog neodređenog agensa (*čovjek, ljudi*) čitalac dobija uopšteno saznanje o vršiocu radnje, ali ne i tačnu informaciju o njemu. Kao što pokazuje sintaksičko-semantička analiza, radi se o nekoliko nivoa anonimizacije.

Kao oznake uopštenog agensa u Đurovićevim romanima javljaju se lekseme „čovjek, ljudi u funkciji uopštavanja” (Tepavčević 2019: 799). Ove lekseme upućuju nas na postojanje neidentifikovanog agensa, koji može biti predstavljen kao kolektiv ili pojedinac, individua. Samo u prvom analiziranom romanu, *Dukljanska zemlja*, uočavamo nekoliko primjera u kojima funkciju agensa imaju lekseme sa jasno uspostavljenim subjektom – *radnici, vojnici*. Time se u romanu kontroliše količina informacija koju saopštava čitaocima. Najmanje apstraktan nivo anonimizacije je onaj kod kojeg možemo lako rekonstrukcijom uspostaviti agens, dok u nekim situacijama imamo i apstraktniji nivo anonimizacije u kojem ne možemo bez dvoumljenja ideju o stvarnom vršiocu eksplicirati odgovarajućom leksemom.

Primjećujemo da u bezličnim konstrukcijama agens nije iskazan, iako on potencijalno postoji, jer pisac težište stavlja na radnju kao informacijsko i semantičko jezgro rečenice. Transformacijom ovih konstrukcija možemo dobiti različite nivoe anonimizacije vršioca radnje.

U nekim primjerima (*Na Pitomoj lozi se uvek sanja; U Goriču se pričalo; U kući Mikonje Markovića užurbano se pripremalo*) javljaju se priloške odredbe mjesta *na* + lokativ i *u* + lokativ koje upućuju na agens. Takav agens možemo rekonstruisati iz konteksta u kojem oznaka mjesta (*u Pitomoj lozi, u Goriču, u kući*) upućuje i nagovještava vršioca radnje (Ljudi iz Pitome loze, Goričani, ukućani).

Kod druge grupe primjera vršioca radnje možemo rekonstruisati iz radnji pomenutih romana. Ovakvim agensom čitalac dobija uopšteno saznanje, čime se markira piščeva strategija neodređenosti.

Đurović upotrebljava bezlične konstrukcije kada želi da postigne potpunu ili djelimičnu anonimnost sa jedne strane, ali se njihovom upotrebom ostvaruju i određeni stilski efekti sa druge strane.

7.0. Bezlične rečenice sa glagolom *trebati* i glagolima sličnog značenja

Bezličnim rečenicama nazivaju se i rečenice u kojima se bezlično upotrebljen glagol *trebati* javlja u konstrukciji s prezentom drugog glagola i veznikom *da* uz *se* ili sa infinitivom drugog glagola, kao njegov sintaksički sinonim. U literaturi se ističe da „glagol *trebati* ima dvojaku upotrebu: javlja se sa ličnim nastavcima i kao bezličan” (Tanasić 1995–1996: 44). Ovaj glagol se bezlično upotrebljava samo kad se javlja sa „značenjem glagola morati sa nepotpunim značenjem”⁵ (Tepavčević 2001: 41). Njegova bezlična upotreba je u trećem licu jednine.

Glagol *trebati* izražava: neophodnost, nalog, savjetovanje nekoga ili odgovaranje nekoga od nečega itd. i dolazi ili sa *da* plus prezent drugog glagola uz dodavanje *se* ili sa infinitivom drugog glagola. Osim glagola *trebati*, imamo veći broj glagola nepotpunog značenja, koji zahtijevaju dopunu u infinitivu, odnosno u prezentu sa *da* i *se*.

7.1. U romanu *Dukljanska zemlja* zabilježili smo glagol *trebati* u sljedećim značenjima bezlične upotrebe.

7.1.1. Ekscerpirali smo nekoliko primjera sa glagolom *trebati* kojima se izražava neophodnost:

Trebalo je svrštiti sve poslove: poći u šumu, nabrati i doneti drva, poći u vodenicu, doneti iz grada što se može, naći ako se nema duvana, rakije, kafe i šećera (DZ, 24). *Treba glavešine poslati* da oprobaju golim rukama kako se golim rukama juriša na bodljikavu žicu i kako se ruše i osvajaju utvrđenja (DZ, 41). *Treba preživeti glad*, pa zatim kakva je i kolika ta sila. (DZ, 200). *Treba blagoslov zemlje i neba primiti* (DZ, 141). *Treba znati* da je sve prolazno, da se sreća mijenja, da se u životu pada i diže, da je put trnovit i krvav (DZ, 259). *Treba preživeti* teške dane i nastaviti sa borbom (DZ, 245).

7.1.2. U istom romanu smo zabilježili par primjera sa glagolom *trebati* kojima se izražava nalog:

⁵ O glagolu *trebati*, njegovom sintaksičkom i normativnom status vidjeti detaljnije u radu (Klikovac 2011: 3– 25).

Treba ići, treba odmah *zakoračiti* napred, kako ko može – i *treba stići* najdalje sutra u podne (DZ, 34). On postoji i njega *treba naći* (DZ, 71). *Treba sve pobiti* (DZ, 77). *Treba ići* (DZ, 85). *Treba odrezati* loze, *treba zagradi* ždrelo oko baština i livada, *treba očistiti* i *treba dići* korove, *treba uzorati* i *treba posejati* – treba od jednog zrna da se dobiju dva klada, od semena zimnica (DZ, 140). *Treba raditi* (DZ, 141). Noćas njega *treba opljačkati*. *Treba* mu *oteti*... hulji... niktovu (DZ, 199). *Treba* je *pustiti* pod livadu (DZ, 109). *Treba* joj *metnuti* crveni i žuti konac oko repa – reče Neda. (DZ, 213). Noćas *ne treba spavati* kod kuće (DZ, 247).

7.1.3. U romanu *Dukljanska zemlja* veliki je broj primjera sa glagolom *trebati* kojima se izražava savjetovanje nekoga ili odgovaranje nekoga od nečega:

Ali samo to *ne treba raditi* u opklade (DZ, 17). Od svojih se prvo *treba braniti* (DZ, 74). U grad uopšte *ne treba ići*, osobito njih trojica, Mladen, Branko i Vojo, *ne treba padati* u oči i kada se vidi patrola da ide kroz selo ili dole putem, *treba* je *zaobići*, ukloniti joj se (DZ, 88). *Treba* što pre *razbiti* očaj i plač i oterati nesrećnu tugu sa slemena (DZ, 96). Oko podne i u var od dnevi uvijek *treba prileći* i malo trenuti (DZ, 107). *Treba* je *prodati* onoj hulji... onom Neđeljku (DZ, 109). Ali *treba prodati*, treba se nadati (DZ, 131). *Treba* samo *nositi* pravično srce i čistu dušu i *raditi* svojski i pošteno (DZ, 148). U snove *ne treba verovati*, reče Gorčin (DZ, 170). *Ne treba huliti*, Bog je svemoguć (DZ, 178). Ali svejedno, *treba pokušati* (DZ, 189). Ako ti nije bog dao kod kuće, a ti kupi jest... tako *treba ići*... *treba umeti*... (DZ, 221). Ali.. znaš... *treba* ponekada *imati* tvrdo srce... kameno... potpuno kameno (DZ, 234). *Ne treba* nikada *izgubiti* nadu – završavao je on (DZ, 244). *Treba* uvek *misлити* da će doći bolji dani (DZ, 244).

Glagol *trebati* „u bezličnoj upotrebi znači nešto više nego 'valja'” (Jonke 1964: 140). Đukanović ističe da je „bezlična upotreba ovog glagola u obliku trećeg lica jednine prezenta ili perfekta uz infinitiv u funkciji dopune ovom glagolu” (Đukanović 1994: 121).

7.1.4. Rijetki su primjeri sa glagolima sličnog značenja bezlično upotrijebljenim glagolu *trebati*:

Valja je pripaziti (DZ, 213). *Mora da se radi* (DZ, 43).

7.2. U drugom analiziranom romanu *Pitoma loza* Đurović upotrebljava glagol *trebati* u različitim kontekstualnim prilikama koje doprinose semantičkim nijansiranjima.

7.2.1. I u ovom romanu Đurović upotrebljava glagol *trebati* u značenju neophodnosti vršenja glagolske radnje:

Treba imati dovoljno mudrosti i snage pa pokrenuti taj točak (PL, 39). Jednog dana će on iznenaditi svakoga, samo *treba imati* strpljenja i raditi polako, ići korak po korak pipajući (PL, 41). Zato koren *treba čuvati* i podmlađivati (PL, 43). *Treba* i sjutra živeti, *treba jesti* (PL, 54). Za ljubav *treba imati* mašte i duha i snage (PL, 115). Nju *treba oploditi*, inače... (PL, 120).

7.2.2. Nijesu brojni, kao ni u prethodnom romanu primjeri sa glagolom *trebati* kojima se izražava nalog:

Ovo parče ovđe *treba ispraviti* tačno kako sječe ivica kuće (PL, 79). *Treba* ga dobro *držati* (PL, 92). *Treba biti* bliže selu nego gradu (PL, 105). *Treba* vinograde *prskati* (PL, 107). A jutro *treba sačekati* i po danu se pojaviti (PL, 155). Oko njih *treba raditi* (PL, 164). *Treba raditi* (PL, 121).

7.2.3. Najfrekventniji su primjeri sa glagolom *trebati* kojima se izražava savjetovanje nekoga ili odgovaranje nekoga od nečega:

Treba ići i besputicom, ići kroz noć, gde nema nijednog zraka svetla, i između zaseda se provlačiti, primati udarce iz mraka i udarati u mraku, u prazno ili nekoga koga ne vidiš (PL, 41). Na Pitomoj lozi nikad *ne treba znati* šta je pravda i pravedno (PL, 42). A zna se: u mraku *treba udariti* što bolje, pravo u koren, nek se ravnoteža izgubi i neka onaj koji je udaren ostane bez tla i stabilnosti (PL, 42). Ali prisebnost i mudrost *treba sačuvati* do kraja i nikad ne kazati pravi razlog, ne bar dok ne padne posljednji udar (PL, 42). *Treba* svakoga *držati* u zabludi, a njega, oca, najviše (PL, 46). To najbliže pitanje *treba rešiti* i raščistiti pre svega, pa tek onda poći dalje i pomicati granicu interesa (PL, 39). Samo se unutra, u zatvorenoj sobi može govoriti, ali opet *treba* dobro *otvoriti* uši i proveriti da ko

nije blizu, treba čak i zidove kucnuti radi sigurnosti (PL, 70). Nikada *ne treba* sve kazati (PL, 92). *Treba rešiti* sve (PL, 54).

7.2.4. U *Pitomoj lozi* usamljen je primjer sa glagolom sličnog značenja glagolu *trebati* sa dopunom u prezentu sa veznikom *da* i *se*:

U testament *ne može da se dira* (PL, 178).

7.3. U trećem ispitivanom romanu *Pod vedrim nebom* zabilježen je najmanji broj bezlično upotrijebljenog glagola *trebati*.

7.3.1. Najbrojniji primjeri ove upotrebe u romanu zabilježeni su sa značenjem neophodnosti:

Trebalo je povesti ga u manastir (PVN, 51). Više *nije trebalo* ni reći *progovoriti*, odluka je bila jasna (PVN, 120). Spasoje hoćase da odgovori: da on pristaje kako ona, Raduša, reši, ali se seti, pre nego što izreče reč, da se moraju pitati i najbliži rođaci i da *treba zvati* Boža Todorova (PVN, 170). *Trebalo je kupiti* dvije rodolice konca – reče Ljubica svom mužu. (PVN, 188). *Trebalo je ispuniti* vreme (PL, 201). Donosilo se i nagomilavalo u kući Mikonje Markova: peciva, pogače, mlade grude sira, pršute, vina, rakije i drugi pokloni i darovi, donosio je svako, da se ne zastidi, a u bogati dom *treba doneti* mnogo, pa da se to primeti i zapazi (PVN, 206). Jesen i zimu *treba izdržati*, a s proleća i leti je lako (PVN, 236). *Treba sebe savladati* (PVN, 312). A što da ne otvorim, *treba* cijelom narodu *otvoriti* oči (PVN, 339)! Bolji život i slobodu *treba izvojevati* (PVN, 343). *Treba izdržati* nekoliko čela, a klačnica iscijedi svaku kap pota iz tijela, pa će se voda piti kao rakija (PVN, 99).

7.3.2. U istom romanu zabilježili smo samo dva primjera sa glagolom *trebati* kojima se izražava nalog:

Trebalo je zatvoriti vrata onom nesrećniku može kud strknuti – reče ona (PVN, 249). *Treba* u varoš, pravo u varoš, tamo tražiti, *pitati*, ići za njom, pronaći je, oteti, oteti od smrti i sramote i odvesti u Kamenštak (PVN, 326).

7.3.3. Malobrojni su i primjeri glagola *trebati* u značenju savjetovanja nekoga ili odgovaranja nekoga od nečega:

Ne treba verovati njenom plaču, jer se ona to samo pravi (PVN, 176). Tu *treba* drukčije, vešto *raditi*, treba se umeti snaći i izvući (PVN, 263). Njoj *ne treba verovati* (PVN, 347).

7.3.4. Usamljen je i primjer glagola slične semantike glagolu *trebati*. U navedenom primjeru infinitiv se upotrebljava kao dopuna glagolu *valjati*, koji je upotrijebljen sa sličnim značenjem nepotpunom glagolu *trebati*:

Valja raditi (PVN, 57).

U sva tri romana Đurović upotrebljava bezlične rečenice sa glagolom *trebati* u značenju neophodnosti, naloga i savjetovanja ili odgovaranja od nečega uz dopunu drugog glagola i bezlične rečenice sa glagolima sličnog značenja glagolu *trebati*. Bezlične rečenice sa nepotpunim glagolima *trebati*, *valjati*, *moći*, *morati* pokazuju semantičku raznolikost i različitu frekventnost u ispitivanom korpusu.

U ovim primjerima uz nepotpune glagole javlja se dopuna u infinitivu i u rijetkim slučajevima prezent sa veznikom *da* i *se*. Bezlični glagoli u Đurovićevom jeziku izražavaju nužnost, neophodnost, tj. izvršavanje radnje koja ima željene i prijatne posljedice; nalog, savjetovanje nekoga ili odgovaranje nekoga od nečega. Ove rečenice pisac koristi radi prikrivanja agensa i težnje za distanciranjem. Sa druge strane, agens se ponekad svjesno i namjerno ne eksplicira, jer je on nepoznat, ili ga pisac ne želi personalizovati iz određenih razloga. Njihovom upotrebom se postiže ekspresivnije i stilski slojevitije kazivanje.

8.0. Pasivne rečenice u funkciji anonimizacije vršioca radnje

Pasivne rečenice jesu rečenice u kojima subjekat trpi radnju iskazanu predikatom. One se upotrebljavaju „kada nije potrebno istaći ko je vršio radnju, već šta je tom radnjom postignuto, odnosno na kome je ta radnja izvršena” (Čirgić, Pranjković, Silić 2010: 129). Sintaksička struktura koju čine subjekat, predikat i objekat u aktivu mijenja se u pasivnoj rečenici. Pasiv predstavlja „sintaksički proces kojim se izravni (direktni) objekt aktivne rečenice mijenja u subjekt pasivne rečenice” (Kučanda 1999: 21). Pasivne rečenice se mogu transformisati u aktivne, ali pri tom dolazi do pomjeranja rečenične strukture. „Izbor između aktiva i pasiva je uslovljen komunikativnim faktorima koji se odnose na govornika i njegov izbor informativnog fokusa” (Alanović 2008: 94).

„Pasiv se ostvaruje u okviru određene semantičke klase glagola, sposobne za opoziciju aktiv–pasiv” (Bjelaković 2007: 63). „Trpni lik (pasiv) imaju samo prelazni glagoli” (Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Znika 2005: 247). Svi prelazni glagoli nemaju mogućnost pasivizacije, jer nemaju svi sposobnost građenja participa pasiva, odnosno trpnog glagolskog pridjeva. „Izuzetak čine glagoli posedovanja, kao što su: imati, posedovati, pa i glagoli duhovnog posedovanja: poznavati, znati i dr” (Mrazović, Vukadinović 1999: 110). Predikat pasivnih rečenica se javlja u kongruentnom ličnom obliku participskog pasiva sa trpnim pridjevom i kongruentnom obliku refleksivnog pasiva sa *se*. Na osnovu semantike predikata pasivnih rečenica, u literaturi se razlikuju „pasivne rečenice sa participskim pasivom i pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom” (Luka Vukojević 1992: 242).

„Prema tome da li je agens konkretiziran ili ne, pasivne se rečenice razvrstavaju u dva osnovna tipa: rečenice sa konkretiziranim agensom i rečenice sa nekonkretiziranim agensom” (Ham 1990: 66). Agens se u pasivnim rečenicama sa konkretiziranim agensom iskazuje različitim padežnim oblicima. To su: „instrumental bez prijedloga, *od* + genitiv, *po* + lokativ” (Ham 1990: 66).

8.1. Pasivne rečenice sa participskim pasivom i nekonkretizovanim agensom mogu biti različite zavisno od značenja glagola koji se javljaju u obliku trpnog glagolskog pridjeva. Takvi glagoli su „iz različitih kategorija djelatnosti – glagoli govorenja, kreativni glagoli, destruktivni

glagoli, glagoli kretanja, transformativni glagoli, glagoli interpersonalnih odnosa, glagoli opažanja i glagoli intelektualnih radnji” (Tanasić 1980: 95).

8.2. Pod terminom refleksivni pasiv se podrazumijeva „konstrukcija sa kongruentnim subjektom i tranzitivnim glagolom u predikatu u čijem sastavu se nalazi refleksivna komponenta se” (Milošević 1981: 276). Pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom takođe mogu biti različite „u zavisnosti od semantike glagola koji se javljaju sa se, ali nemaju povratno značenje” (Savendra 2007: 229). Takvi glagoli su „iz kategorije govornih djelatnosti, sa semantikom verbalnog izjašnjavanja, glagoli diciendi, glagoli čija je semantika u domenu akcije, glagoli percipiendi, glagoli sentiendi, glagoli sa drugim izvanverbalnim značenjima” (Stanojčić 1990a: 66).

Pasivne rečenice se često upotrebljavaju u situacijama „kada se ne želi imenovati vršilac radnje” (Tepavčević 2004: 168). Pasivne rečenice sa participskim pasivom (glagolskim pridjevom trpnim) i refleksivnim pasivom (prelazni glagol + se) bez agensa imaju funkciju isticanja radnje koja se vrši, a ne njenog vršioca. Autor vrši izbor određene konstrukcije – participske ili refleksivne u zavisnosti od načina na koji želi da demonstrira pasivnu radnju.

9.0. Pasivne rečenice sa participskim pasivom

Pasivne rečenice se upotrebljavaju kada nije potrebno istaći ko je vršio radnju, već šta je tom radnjom postignuto, odnosno na kome je ta radnja izvršena.” Poziciju subjekta u rečenici zauzima elemenat semantičkog plana, participijent, kome u denotativnoj situaciji o kojoj referiše rečenica – odgovara uloga predmeta na kome se vrši radnja prelaznog glagola, tj. uloga pacijensa” (Milošević 1972: 65). „Pojam nad kojim se vrši akcija shvata se kao centar rečenice; akcija vršenja nad njim – kao stanje u kome se takav pojam nalazi” (Belić 1988: 415).

Branimir Belaj u svojoj knjizi *Pasivna rečenica* navodi „četiri vrste pasivnih rečeničnih ustrojstava – gramatički, leksički, adjektivni i verbalni pasiv. Pod terminom gramatički pasiv razumijevaju se dvije vrste pasivne predikacije: a) pomoćni glagol biti + glagolski pridjev trpni i b) lični glagolski oblik + čestica se. Leksički je pasiv otvorenija kategorija od gramatičkoga pasiva, upravo zbog dokidanja unaprijed postavljenih gramatičkih sredstava za ostvarivanje pasivne predikacije, a zbog postojanja posebnih i raznovrsnih leksičkih sastavnica kao širokoga i otvorenoga okvira pasivizacije” (Belaj 2004: 7). Taj spoj čine različite vrste leksema u predikatu: imenice, predlozi i glagoli. Adjektivni pasiv se tako zove zbog pridjeva u predikatu, a verbalni zbog učestale upotrebe glagola koji se koriste u verbalnoj komunikaciji.

U literaturi se navodi da glagolski pridjev trpni ima osobenosti i glagola i pridjeva. Milošević ističe da „glagolski pridjev trpni ima složenu semantiku i ima sposobnost da obilježava i radnju i osobinu predmeta” (Milošević 1973: 423). „Ako trpni pridjev označava da je glagolska radnja na predmetu izvršena, govori se o svojstvu pasiva. Ukoliko particip pasivni označava stanje predmeta na kome je radnja vršena ili izvršena, odnosno osobinu predmeta dobivenu u rezultatu vršenja radnje, dobija se imenski predikat” (Tepavčević 2018: 48). Glagolsko značenje trpnog pridjeva povezano je sa komponentom „dinamičnosti / vršenje radnje na subjektu rečenice aktuelno je u vremenu kome se pripisuje sadržaj rečenice” (Milošević 1972: 65). Tu su prisutni i drugi razlozi koji uslovljavaju glagolsko ili pridjevsko značenje participa – glagolski vid, semantička kategorija glagola, logičko-sadržajni momenti (Milošević 1973: 430; Tepavčević 2018: 49).

Pasivne rečenice se mogu upotrebljavati sa nekonkretiziranim i konkretiziranim agensom. „U pasivnim konstrukcijama agens, ako je naveden, iskazan je odgovarajućom predložko-padežnom konstrukcijom” (Bjelaković 2008: 13). U literaturi se navodi instrumental, koji se najviše upotrebljava za označavanje neživog agensa, bilo da je riječ o prirodnim pojavama, apstraktnim ili psihološkim procesima (Ivić 1954: 68; Stevanović 1989: 444; Piper, Antić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 237; Alanović 2007: 92), iako nijesu rijetki ni slučajevi živog agensa kojim se imenuje kolektiv koji označava silu ili sredstvo (Ivić 1954: 66; Stevanović 1989: 444; Piper, Antić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 237; Alanović 2007: 92). Osim instrumentala javlja se i genitiv sa predlogom *od* (Feleško 1995: 129; Piper, Antić, Ružić, Tanasić, Popović, Tošović 2005: 128). „U nekim slučajevima poziciju agensa zauzima konstrukcija koja je proširena *od strane* + genitiv” (Tanasić 2012: 75).

Kada su u pitanju glagolski oblici u kojima se može upotrijebiti pasiv, Stjepko Težak ističe da: „pasiv može imati sve glagolske oblike koji se tvore od glagola biti” (Težak 1971: 103).

9.1. Naša analiza pokazuje da Đurovićevi razlozi za upotrebu participskog pasiva sa konkretizovanim ili nekonkretizovanim agensom u romanu *Dukljanska zemlja* mogu biti raznovrsni.

9.1.1. U nauci se smatralo da instrumental u pasivnim rečenicama nije svojstven našem jeziku i da ustupa mjesto drugim konstrukcijama (*od* + genitiv) (Maretić 1963: 595; Ivić 1954: 54–69). Tako Ivić smatra da „specifičan tip instrumentala u pasivnoj konstrukciji pretstavlja instrumental kojim su obeležena bića, zato što ovaj instrumental nosi funkciju vršioca radnje” (Ivić 1954: 56). Tanasić ističe da se: „instrumentalom za živo obilježavaju pojmovi koji radnju vrše” (Tanasić 1993: 179). U romanu *Dukljanska zemlja* smo ekscerpirali samo jedan primjer instrumentala za živo:

Velika gomila kukuruza *je opkoljena odraslim devojkama*, malim frkunicama i frkunčićima. (DZ, 16).

9.1.2. U participskim pasivnim rečenicama u instrumentalu sa neživim agensom „u kojima pravi vršilac radnje, odnosno stvaralac stanja nije poznat, nije određen ili ga nije potrebno označavati – njegova funkcija se obično u jeziku prenosi na sredstvo kojim je vršena akcija”

(Stevanović 1937: 160). U romanu *Dukljanska zemlja* zabilježili smo, kao i u slučaju instrumentala za živo, jedan primjer za instrumental sa neživim agensom:

Ta lica *su bila osenčena slabom svetlošću* lampi sa suprotnih zidova, ali su bila nekako drukčija nego lica seljaka, ličili su unekoliko na lica koja je on svakodnevno gledao kada je učio u gimnaziji (DZ, 94).

„U pasivnim rečenicama u instrumentalu sa neživim agensom, instrumentali se više shvataju kao sredstvo, ali su, ipak, u funkciji subjekta pasivnih rečenica” (Tepavčević 2002a: 385).

9.1.3. Kod participskog pasiva sa nekonkretizovanim agensom važnu ulogu ima semantika glagola, a takvi glagoli su: „glagoli govorenja, kreativni glagoli, destruktivni glagoli, glagoli kretanja, transformativni glagoli, glagoli interpersonalnih odnosa, glagoli opažanja i glagoli intelektualnih radnji” (Tanasić 1980: 95).

9.1.4. „Kreativni glagoli imenuju radnje čijom realizacijom nastaje objekat glagolske radnje koji je u pasivnoj rečenici subjekat. Takvi su glagoli: izgraditi, podignuti, stvoriti i sl” (Tanasić 1980: 92), što je zabilježeno u jednom primjeru romana *Dukljanska zemlja*:

Učini mu se da *je ovaploćen* onaj nesrećni duh što večno pritiska narod i zemlju (DZ, 261).

9.1.5. „Destruktivni glagoli imenuju radnje čijom realizacijom se uništava objekat glagolske radnje koji je u pasivnoj rečenici subjekat. Takvi su glagoli: ubiti, strijeljati, uništiti i sl” (Tanasić 1980: 93). U ovom romanu smo zabilježili nekoliko primjera sa destruktivnim glagolima:

Hartija *je bila pocepana* i malo požtela, presavijena na nekoliko mesta, stara prljava, izlomljena kao da je neko dugo, vrlo dugo nosio u džepu, do kojega je probijao znoj (DZ, 115). Hljeb *je bio izvađen i razlomljen* na jednoj trupici, oganj je bio pokriven nekim starim sahanom da ne bi izbio požar (DZ, 138). Nigde nije ostalo ništa, kuće *su izreda srušene* (DZ, 156). U Kalinu *su kuće srušene* (DZ, 65).

9.1.6. Nijesu česti glagoli interpersonalnih odnosa koji „govore o odnosima čiji učesnici mogu biti ljudi, društvene asocijacije i društveno-političke institucije. Takvi su glagoli: kazniti, uhapsiti, nagraditi” (Tanasić 1980: 94):

On je verovao da mu se učinila nepravda, da *je izazvan* namjerno i pakosno, da je uvređen ili ponižen (DZ, 164). Ne tuguj, brate! – reče polako vojnik koji je koračao pored njega – i ja *sam oteran* od kuće (DZ, 195).

9.2. Đurović upotrebljava participijski pasiv u romanu *Pitoma loza* kao stilski postupak kojim dolazi do izbjegavanja personalizovanja diskursa.

9.2.1. Ispitivanje konkretnih primjera pasiva u romanu *Pitoma loza* ukazuje da agentivne konstrukcije nijesu česte u ovom romanu i zabilježene su samo u instrumentalu sa neživim agensom:

Bio je nabijen zlom i nasiljem (PL, 127).

U ovom primjeru instrumental nije u funkciji agensa, već je njegova pozicija „bliska funkciji izazivača” (Ivić 1954: 63).

9.2.2. Određeni kontekstualni parametri, kao što je odredba vremena i leksička klasa glagola, pomažu nam u određivanju pasivnog značenja. Semantičko razvrstavanje glagola upućuje na to da su prisutni glagoli iz različitih kategorija (Stanojčić 1990, 55–73; Tanasić 1980, 65–125).

9.2.3. „Glagoli govorenja označavaju usmenu reč. Takvi su glagoli: nazvati, proglasiti, imenovati i sl” (Tanasić 1980: 91). U ovom romanu zabilježili smo samo jedan primjer sa glagolima govorenja:

Stara Krsta *je* dobro *ožaljena* (PL, 64).

9.2.4. Ni kreativni glagoli ne odlikuju se brojnošću primjera:

Gnijezdo Ginića *je* odavno *stvoreno* tu, Vule (PL, 46)!

9.2.5. Nešto su češći primjeri sa destruktivnim glagolima:

A zna se: u mraku treba udariti što bolje, pravo u koren, nek se ravnoteža izgubi, i neka onaj *koji je udaren* ostane bez tla i stabilnosti (PL, 42). Trbuh joj *je raspolučen* i iz njega je bilo ispalo živo muško dete koje se trzalo na betonu (PL, 132). Noge *su mi bile prelomljene* (PL, 146). Noge mu klecaju i on se upinje i vuče kao da *je prebijen* (PL, 155). Svetlost je odnekud sa strane treperila, bila je slabašna, ali je on lako ocenio da *su zidovi zapušteni* i davno krečeni (PL, 171). Sad znam kako mu je teško i zašto *je ovako zapuštena* Pitoma loza (PL, 177). Pitoma loza *je zapuštena* (PL, 178).

9.2.6. U *Pitomoj lozi* karakteristični su i primjeri glagola interpersonalnih odnosa:

Svi *su oterani* sa nje, na ovaj ili na onaj način (PL, 43). On je bez duše, oko srca mu je hladno i prazno, i čini mu se da *je iznenada pokraden* i da se sada nalazi nagde u pustinji izgubljen i nemoćan (PL, 86). Kad bih znao gde *je sahranjen*, išao bih da mu prenesem kosti u naše groblje (PL, 177). A i Rade *je prognan* (PL, 183). Gorčin *je prognan* (PL, 194).

9.2.7. „Glagoli kretanja imenuju radnje čijom realizacijom dolazi do promene mesta objekta glagolske radnje koji je u pasivnoj rečenici subjekat. Takvi su glagoli: odvesti, proterati i sl” (Tanasić 1980: 93) i nijesu česti u ispitivanom romanu:

Rade *je odveden* u ropstvo (PL, 132).

9.2.8. U istom romanu smo ekscerpirali jedan primjer sa transformativnim glagolima:

Rade se gotovo iznenadi kad ugleda da *je prozor okrenut* prema pojati i njemu osvetljen (PL, 169).

9.3. Treći Đurovićev roman pokazuje njegovu potrebu da u središte izlaganja postavi objekat u participskom pasivu, kao što pokazuje sintaksičko-semantička analiza i ovog romana, radi se o nekoliko gramatičkih kategorija.

9.3.1. Kao u romanu *Dukljanska zemlja* i u romanu *Pod vedrim nebom* bilježimo jedan primjer sa konkretizovanim agensom za živo u instrumentalu:

Po svemu, po duši, po srcu, po delima, svakim svojim danom, *on je bio čist i nenatrunjen zlim ljudima* (PVN, 50).

9.3.2. Rijetki su i primjeri instrumentala bez predloga koji se koristi za iskazivanje neživog agensa kojim se obilježavaju neke pojave:

Nečim nejasnim i nevidljivim bio je izdvojen iz života, svesti i razuma, i živeo svojim posebnim nepoznatim i nedokučivim životom, u mraku uma u usijanoj uobrazilji (PVN, 40).

Ovaj instrumental se „javlja sa funkcijom izazivača stanja u kojima je neka spoljna sila tvorac procesa označenog glagolima” (Tepavčević 2001: 70).

9.3.3. Pasivne rečenice se mogu upotrijebiti „sa trpnim glagolskim pridjevom i imenicom u obliku genitiva uz predlog od kojom se izražava vršilac radnje” (Gutkov 1990: 242). U romanu *Pod vedrim nebom* ekscerpirali smo jedan primjer sa konkretizovanim agensom u genitivu sa predlogom od:

Ljudi – izvežbani u svom poslu – znali su odmah što je, prekinuli su šaputanje, stisli vreće čvršće u rukama i prišli samoj obali gdje *je zemlja bila* odavno *istabana od dobrih krijumčara* (PVN, 295).

Hrvatski jezički stručnjaci ističu da je „od + genitiv najčešća mogućnost izricanja vršitelja radnje u hrvatskoj pasivnoj rečenici” (Ham 1999: 6).

9.3.4. Pasivno značenje u romanu *Pod vedrim nebom* ostvaruje se pomoću glagola određene semantike, kao što su: kreativni, glagoli govorenja, interpersonalni, transformativni i dr.

9.3.5. Uočili smo jedan primjer participskog pasiva sa glagolom govorenja (*izgovoriti*):

Negde *je* u blizini, s jedne ili druge strane puta *izgovorena* jedna nejasna i nerazumljiva reč (PVN, 13).

9.3.6. Usamljen je i primjer u ovom romanu i sa kreativnim glagolom (*sašiti*):

Sve kotule, tumačila je Ljubica, sve su na mašinu *sašivene* (PVN, 181).

9.3.7. Za razliku do kreativnih, destruktivni glagoli se ističu svojom brojnošću:

Na njoj *je bio iscepan* kaput (PVN, 6). *Pregažen je* sveti i slobodni *kamen* i tamo pod Lovćenom manastir (PVN, 66). Markova sjekira puca i odleže tamo po ceo dan, truba *je bačena* nemarno kod borove nakovanje, a u Malom lučevom koritu, kojeg na svakom oborenim stablu iskopa stoji gruda snega pokrivena bukovim ili jelovim grančicama (PVN, 73). A fristan se čuo kao da *bije* podgorička mećava: fr- fr- fr- fr- fr- fr i kad se poslije vratio natrag, odakle je poletio, nov novcat fristan *je bio* sav *iscepan* (PVN, 77). Svi su išli osim Marinka, koji je sam sa svojom sjekirom i torbom, ostao tamo negde u planini, sitan kao crv, mali i zaboravljen, sedeći na jednoj litici, uzdišući od bola, utirući krupne suze i gledajući svojim krvavim očima kako *je* najbolji deo planine *uništen* (PVN, 97). *Bila je* sva *raskopčana*, kosa joj se prosula niz leđa, pomršena i puna suve trave i dugog trunja (PVN, 104). *Otrov je bila prosuta* po naboju i zelenila se (PVN, 113). Kretao se pogureno, nosio je lučev štap i koračao kao da *su* mu noge *prelomljene* u koljenima (PVN, 129). Oblaci su se još više gomilali, gonili su se nebom, mučili, Lovćen i Rumija *su obrubljeni* i napola izgubljeni (PVN, 178). Lampe *su već bile zapaljene* (PVN, 207). Ali tek tada on primeti kako *je* selo *izdrobljeno* i kako je uvaljano kao da je čovjek namerno načinio ložnik (PVN, 242). Veselje u Božovoj kući *je bilo pomućeno* (PVN, 275).

9.3.8. Ni primjeri glagola interpersonalnih odnosa nijesu učestali, tako da bilježimo svega dva primjera:

Novka *je bila pobeđena* i nije umela da se otvoreno odupre Mikonji Markovu (PVN, 121). Oholi i gordi Baninac *je bio uvređen* silno i strašno uvređen, kao nikad u životu (PVN, 311).

9.3.9. „Glagoli opažanja označavaju da je nešto opaženo čulima. Takvi glagoli su: uočiti, zapaziti, primetiti i sl.” (Tanasić 1980: 97). Đurović upotrebljava ove glagole u jednom slučaju:

Mikonja označi gde da ga čekaju, tamo *biće* bolje *primećen* (PVN, 215).

9.3.10. Glagoli čija je semantika u domenu kretanja doprinose ekspresivnosti kazivanja, kao u sljedećim primjerima:

Posle *su doneta* peciva, dobro pečena, sa lepom rumenom koricom (PVN, 214). A kada su prošle sa severne strane Orlove stijene, svratile su u branjevinu, i prišle velikom listu odakle *je već bilo odneto* nekoliko bremena (PVN, 266). Deca *su doneta* pred kuću (PVN, 73).

9.3.11. I u ovom romanu zastupljene su pasivne konstrukcije sa transformativnim glagolima, koji imenuju radnju čijom se realizacijom objekat glagolske radnje mijenja (Tanasić 1980: 79; Bjelaković 2008: 30):

Male i niske kolibe, prilepljene kao školjke puževa na kamenu, *bile su osvetljene* kao da sunce visi više njih (PVN, 84). Kamen *je okupan*, šume čiste i oprane, vazduh prozračan, a tamo daleko jezero se smeje i sjaji belim i vedrim sunčanim smehom ispod crmničkih gora (PVN, 115). List od gore *je opran*, gorčina i pepeo su s njega skinuti, i listoseci nikad nijesu bili tako divni (PVN, 115). Zidovi *su bili obojeni i išarani* kao u gradu, na njima su bili raspoređeni vezovi i slike ruskoga cara i crnogorskog knjaza (PVN, 181). *Bila je upaljena* staklena lampa i večera se spremala (PVN, 186). Vrata *su bila otvorena* i u kući je umirala senka slabe svetlosti (PVN, 253). Vrata *su bila otvorena* i pored njih su stajala oba njena sina (PVN, 254).

Pasivne rečnice sa konkretizovanim agensom pronalaze svoje mjesto u svim Đurovićevim romanima – u instrumentalu za živo i neživo i genitivu sa predlogom od (*Pod vedrim nebom*), instrumentalu za živo ili neživo (*Dukljanska zemlja*) i instrumentalu za neživo (*Pitoma loza*). Đurovićev izbor padežnog oblika zavisi od više faktora, bilo da je u pitanju ostvarivanje komunikacijske razumljivosti teksta, bilo da je u pitanju iskazivanje živog ili neživog agensa.

Ukoliko Dušan Đurović sagledava događaje iz jedne tačke gledišta, veoma je važno istaći na koji način su predstavljeni akteri u romanima, kao agensi ili pacijensi, što pisac postiže raznim sintaksičko-semantičkim postupcima. Kod participskog pasiva, vidjeli smo, da važnu ulogu ima semantika glagola, bilo da su u pitanju kreativni, destruktivni, glagoli interpersonalnih

odnosa (zabilježeni u sva tri romana) ili glagoli govorenja, kretanja i transformativni glagoli (*Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom*) ili glagoli opažanja (*Pod vedrim nebom*).

Đurović pasivne oblike upotrebljava u sadašnjosti (prezent); prošlosti (pluskvamperfekat) i budućnosti (futur prvi).

Particip se može nalaziti i u finitnoj poziciji u rečenici, a ponekad je pomoćni glagol odvojen od participa. U nekim primjerima Đurović ove konstrukcije smješta na početak rečenice, čime fokus usmjerava na pacijens i time njegova uloga postaje primarna.

Piščeva strategija neodređenosti vršioca radnje uočava se i u akumulaciji participa (*pocepana; izvađen i razlomljen; izazvan, uvređen, ponižen; zapušteni i krečeni i sl.*).

Đurović upotrebljava participski pasiv kao stilski postupak kojim omogućava svojim junacima da izbjegnu personalizovanje svog diskursa. Pasiv funkcioniše kao kondenzator rečenične konstrukcije u cilju jezgrovitosti jezičkog izraza i postizanja određenih stilskih efekata.

10.0. Pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom

Pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom se upotrebljavaju „kada je objekat radnje potrebno predstaviti kao gramatički subjekat” (Stevanović 1991: 354). U predikatu rečenica sa refleksivnim pasivom nalazi se tranzitivni glagol i refleksivna komponenta *se* koja u pasivnim rečenicama nema povratno značenje, već služi za konstruisanje pasivne rečenice. U rečenicama sa refleksivnim pasivom subjektom je iskazan pacijens, a „rečenica je deagentizovana” (Stanojčić, Popović 1999: 255).

Već smo naglasili da pasivne konstrukcije sa refleksivnim pasivom mogu biti različite u zavisnosti od semantike prelaznih glagola koji se javljaju sa refleksivnom komponentom *se*. Takvi glagoli su „iz kategorije govornih djelatnosti, sa semantikom verbalnog izjašnjavanja (glagoli *diciendi*) glagoli čija je semantika u domenu akcije, glagoli *percipiendi*, glagoli *sentiendi*, glagoli sa drugim izvanverbalnim značenjima” (Stanojčić 1990a: 66).

10.1. Imajući u vidu činjenicu da je refleksivni pasiv neophodan kada se iz nekog razloga ne može ili ne želi imenovati vršilac radnje, u Đurovićevom romanu nalazimo više razloga za njegovo neimenovanje. Sintaksičko-semantička analiza nam ukazuje da se radi o nekoliko „gramatičkih kategorija u kojima glagoli mogu imati raznovrsnu semantičku vrijednost” (Tepavčević 2014a: 249).

10.1.1. U *Dukljanskoj zemlji* smo zabilježili jedan primjer refleksivnih pasivnih rečenica sa prelaznim glagolima verbalnog izjašnjavanja (glagoli *diciendi*):

Tako *se lelekaju oni* (DZ, 64).

10.1.2. Đurović često upotrebljava refleksivni pasiv kada su u pitanju glagoli sa značenjem akcije:

Prašina se diže, povija kao izmaglica (DZ, 10). Prskaju zrna, *baca se labudina*, menjaju se mesta (DZ, 19). Treba glavešine poslati da oprobaju kako se golim rukama juriša na bodljikavu žicu i kako *se ruše* i osvajaju *uvrđenja* (DZ, 41)! *Borba se vodila* prema onom teškom i velikom uvrđenju (DZ, 46). Slušala je kako

se taj sumnjivi glas, kada se približi i jače izbije, *prosipa* kroz brsje i granje lugova kao proljetnja ubojita kiša. (DZ, 56). U ravnici je opet krupno pšenično sjeme padalo, *sejala se ozima*, žurilo (DZ, 60). Neke *se crne niti razapinju*, *mreža se plete*, čovjek se neumorno trza i otima (DZ, 70). *Borba se svuda vodila* (DZ, 76). Krpilo se, štedelo, *odmeravali se obroci* (DZ, 137). Vremenom su se isplele u Kalinu, a iz Kalina *se raširile*, od istočnih do zapadnih strana, *neke fantastične priče i tvrdnje* (DZ, 138). I dok su sa strahom i šaputanjem provjeravali istinitost toga, *raširilo se novo tvrđenje* da je neko one iste večeri, u prvom sumraku, video kako ga je pokraj lugova vodila jedna austrijska patrola, koja je po obližnjim selima prekopavala i tražila oružje i komite (DZ, 138). Udari su se ponavljali, *vrata se drmala*, a glas se jedva čuo (DZ, 153). Lepo staračko lice mu je drhtalo, oči se skupile, a *velika pesnica se stezala* i ravnomerno udarala po kolenu (DZ, 157). Ili suša uništi fremetin, ili snijeg ozim, ili maća voće i loze, ili satre vjetar, ubije grad, ili pada kiša u proljeće, pa ne može da *se baca sjeme* u zemlju, niti da se podradi (DZ, 159). *Šljemena se lomila* (DZ, 159). *Grizu se posljednji zalogaji* (DZ, 203). *Krv se bljuje* i iskašljava (DZ, 241).

10.1.3. Veoma su česte pasivne konstrukcije sa glagolima opažanja (glagoli percipiendi). Dominantan je glagol *čuti*:

Glasovi se čuju na njivama (DZ, 128). Negde daleko kroz noć *videla se svetlost* (DZ, 134). Bila je neka duboka tišina, narod je čutao kao stenje, samo *se čuo jedan očajan ženski glas* kako kuka i cvili (DZ, 137). Napolju sve više ječalo i urlalo, kroz jeku *se čulo pucanje, kršenje, rušenje* (DZ, 153). Udari su se ponavljali, *vrata se drmala*, a *glas se jedva čuo* (DZ, 153). A gore na stubama, *čulo se neko šaputanje* (DZ, 160). Ponekad *se čula neka prepirka* (DZ, 164). Posle *se nešto čulo* u daljini (DZ, 179). U kući *se čulo razgovaranje*, nešto je neko živo i podignutim glasom govorio (DZ, 187). Iza leđa Mladenovih *čuo se jedan uzdah* (DZ, 195). *Prepirka se čula* u kući (DZ, 213). Brzo je uzeo štap, stavio pocepanu kapu na glavu i pošao ispod dudoreda po kojim *se čulo zujanje insekata* (DZ, 222). *Teško disanje se čulo* (DZ, 244). Zatim *se čuo razgovor*, nejasan i nerazumljiv (DZ, 256).

10.1.4. U romanu bilježimo i primjer glagola iz kategorije drugih izvanverbalnih značenja (*pamtiti*):

Pričali su mi stari – a *to se pamti* otkako ljudi ovde žive – nju je nekakav latinski car Dukljan koji je živio u Duklji i koji se pretvorio u najstrašnijeg satanu stavio pod svoje đavolje kopito (DZ, 159).

10.2. I u drugom Đurovićevom romanu *Pitoma loza* bilježimo refleksivne glagole različite semantike, kao i u prethodno analiziranom romanu.

10.2.1. U *Pitomoj lozi* smo ekscerpirali jedan primjer refleksivnih pasivnih rečenica sa prelaznim glagolima verbalnog izjašnjavanja (glagoli *diciendi*):

Priča se nerazgovetno pričala (PL, 128).

10.2.2. Kao i u prethodnom, i u ovom romanu Đurović najčešće upotrebljava glagole u domenu akcije u refleksivnom značenju:

Krave se muzu u zaranke, a ne sad (PL, 19)! Kad *se krave muzu*, treba da jedu (PL, 19). *Težak kamen se okreće* i ne prestaje (PL, 47). Ispunila ih radost kao onog dana kada *se rodio taj prvenac* (DZ, 52). Nije to šala niti sitna stvar: *začinje se novo gnezdo* (PL, 53). *Sve se stvorilo* tu, kao da su to očekivali i da su se za takav dan pripremili (PL, 53). *Ta vrata se otvaraju* lagano, neosetno i neprimetno (PL, 95). U jesen *se plodovi izmešaju*, rumeni, plavi, žuti i grožđe u velikim grozdovima beli i crni (PL, 99). Ona je tiha i u njenoj dubini *se prosuo biser*, sitan kao pšenica i krupan kao ribizle (PL, 113). *Čamac se ljulja* (PL, 119). Beda zavrti do dna kamena i duše, i *ruka se digne* prema nebu, krvava, stegla nečije srce, i iz srca kapne kap, tri kapi, padn na užarene ploče, skamenjene kao čeonjače, po kojima su posejana nedela i beda, izdime na njima i pretvore se u ništa (PL, 136).

10.2.3. Primjeri refleksivnih pasivnih rečenica sa prelaznim glagolima u značenju opažanja (glagoli *percipiendi*) česti su u romanu *Pitoma loza*:

Vika se čula do kafane i lomila se kroza šume i preko reke (PL, 83). *Tutanj se tada čuo* po Pitomoj lozi (PL, 84). Noć je, *čuje se njene reči* daleko i Goričani će kod

kafane razumeti sve (PL, 87). U kući *se čuo ženski krik* (PL, 129). Noć je mračna: reka se ne vidi, *šume se ne naziru*, neba nema (PL, 133). *Razgovor se sve slabije čuje* (PL, 133). *Čuli su se samo zrikavci* (PL, 170). Za deset dana bio je mir i *nije se čula nijedna tvrda ili opora reč* pod njihovim krovom (PL, 171). *Čule su se pojedine reči*, ječanje i vika (PL, 172). Tamo, u sobi, *se glas dobro čuo* (PL, 173). *Ču se glas žene* (PL, 176).

10.3. U trećem Đurovićevom romanu *Pod vedrim nebom*, kao što pokazuje analiza, glagoli imaju raznovrsnu semantičku vrijednost, pomoću kojih pisac prikriva identitet vršioca radnji.

10.3.1. Glagoli verbalnog izjašnjavanja (glagoli diciendi) nijesu česti, pa bilježimo glagol *šaputati*:

Prvog dana *se to šaputalo*, a kasnije se otvoreno pričalo (PVN, 176).

10.3.2. U romanu su česti glagoli koji pripadaju kategoriji akcije (*popiti, praviti, peći i sl.*); glagoli kreativnog značenja (*raditi, napraviti, spremati i sl.*); destruktivni glagoli (*rušiti*), transformativni (*iscijepati*):

Kada *se rodi muško* onda propjeva i kamen (PVN, 16). Kada *se brani sloboda i domovina* nema grijeha (PVN, 76). *Drvo se ruši* kr-kr-kr-krc-rrr-bu-ha. Borovi padaju i *grane se* kao ogromne kosti *prelamaju* (PVN 91). *Voda se mnogo pila* (PVN, 102). *Napravila se* vrlo lepa *zgrada* (PVN, 113). *Pila se rakija i kafa* (PVN, 156). *Dželet, zlatna jaketa, i koret* joj *se prave* (PVN, 181). Kad ko dođe sa strane, stidan ili glavar, uvek mu *se kuva kafa* i rovita jaje (PVN, 185). Bila je upaljena staklena lampa i *večera se spremala* (PVN, 186). Naređuje svojim kreštavim glasom: da *se iscepa drva* koliko treba, da *se nađe* dosta ražnjeva, da *se pripremi* i bude sve gotovo (PVN, 206). Ali baš kada je počeo da viče i kada je, u ljutini, gađao svojim štapom Mića i istresao se na Milana, došla je poruka od Mikonje, da *se sva peciva nose* u varoš, da *se peku* u pekarama (PVN, 207). Okolo *se nanizalo i rasporedilo kuvano meso*, narezana pršuta, mladi sir, hleb, nekoliko tanjira meda, suvih smokava, rakije i vina dosta (PVN, 214). *Pije se rakija*, nazdravlja, mezi, šale se ljudi, smeju, galame (PVN, 217). Pa opet pesma,

opet *se barjak zalepršao* (PVN, 281). *Vreća* za vrećom *se iznosila* iz čamca (PVN, 296). Oko podne Mikonja je pozvao Jelenu, koja je bila stalno u poslu i koju je Neško s vremena na vreme posmatrao i rekao da se spremi i pođe u varoš, da donese jednu oglavu, klince i ploče da *se konji potkuju* sutra (PVN, 316).

10.3.3. U ovom Đurovićevom romanu najbrojniji su primjeri glagola u značenju opažanja (verba percipiendi), kao što su glagoli *vidjeti*, *čuti*, *primijetiti*, *zapaziti*:

Bluza je i sada na leđima, ispod desne plećke, na ramenima i rukama, ispod lakta, iscepana i *vidi se opaljena crvena koža* (PVN, 6). O- ho-ho-oj-o-oj! - ... Fi- ju- u- ju-u-u! *čuo se odgovor* izdaleka, sa kraja komunice sela Kamenštaka (PVN, 18). Dole u selu su *se čule dve puške* (PVN, 20). Ni na bistijerni nikoga nema, ni u oborima *se niko ne vidi*, ni glas male i bose dece *se nigde ne čuje* (PVN, 22). Samo *se* gore više sela *čula vesela vika čobana* (PVN, 24). Nastalo je malo ćutanje, pa opet *se čuo glas izgubljenog uma* (PVN, 34). U kući *se čuo glas nesrećnog čovjeka* (PVN, 47). Svuda je bio mir, svuda tišina, samo *se* negde daleko, u severnom delu kamena, *čuo duboki i tajanstveni guk jejine* (PVN 61). Svuda *se čuje poklič* i vrisak, jauk i smrt (PVN, 65). Ništa nije pomagalo pravdanje, jer kad god bi bila svađa, *njegov glas se čuo* u pola Kamenštaka, a ona je govorila polako, okretala se obzirno okolo da je ko ne čuje, stiskala krezube vilice, žmirkala mišjim očima i siktala potajno kao guja (PVN, 70). U selu su pukle nekolike puške i *čuo se nečiji poklič* koji ona nije razumela (PVN, 80). Na katunu *se igla vidi*, crne mrčave i gvozдови poigravaju, Veliki Do podrhtava pod prelomljenim titravim odbleskom, a dole, na ivici planinske šume, umiru posljednji zraci požara, umiru u igri i mesečina *se rađa bleđa kao smrt*, razliva se tamo dole po crnogorskom kamenu (PVN, 86). Daleko *čuo se tanki i krti zvuk* deteta koje je ravnomerno udaralo u kamen (DZ, 105). Tamo na moru, negde daleko, *čuo se potmulj tutanj* grmljavine (PVN, 114). Na sve strane *se vide goleti*, tužne, sa belim i sivim kamenjarima, punim lišaja i oštine (PVN, 115). Banin je mirovao, samo *se* negde dalje tamo *čuo jedan glas* koji je dozivao nekog (PVN, 119). *Čulo se samo njihovo teško i duboko disanje* pod bremenima (PVN, 122).

Bili su negde pod Baninom blizu mesta gde se s džade svraća na put ka Kamenštaku, kada, iznenada, odjedanput, pozadi njih, *začu se neki tutanj* i jedan čudan i neobičan glas (PVN, 129). Pred kućom *se čuo razgovor* (PVN, 133). Kamen je utonuo u mrak, pleme se izgubilo i netalo, samo tamo daleko *vide se male žice* i crvene svetiljke (PVN, 143). Ali, nepoznati čovjek je već bio umakao i samo *se čuo njegov hod* i onda udar cipele o kamen (PVN, 153). Pred Novkinom kućom *videla se svetlost luča* i čuo njen glas (PVN, 174). U sobi *se čulo nekoliko veselih devojačkih glasova* (PVN, 179). U kući nastade mir, žene su radile i ćutale, drndar je drndao i *vesela graja devojaka* u drugoj sobi lagano *se čula* (PVN, 183). Zatim *se čuo nečiji krupan i mokar konak* kako šljepa pred kućom i kako kucka štap o kamen (PVN, 183). *Smeh i vika su se čuli* do nasred sela (PVN, 188). Još *su se videla njihova zagrejana lica* (PVN, 197). Donosilo se i nagomilavalo u kući Mikonje Markova: peciva, pogače, mlade grude sira, pršute, vina, rakije i drugi pokloni i darovi, donosio je svako, da se ne zastidi, a u bogati dom treba doneti mnogo, pa da *se to primeti i zapazi* (PVN, 206). Glasovi su se množili, kolo se širilo i povećavalo, *pesma se čula* daleko (PVN, 210). U stranama *se čuje vika čobana* (PVN, 236). *Sve se to čuje*, a ne vidi, debele magle plove od juga, gomilaju se i valjaju preko kamena dalje (PVN, 236). *Glas Perišin se opet čuo* (PVN, 248). Nema sumnje, to *se Perišin glas čuje* i on nije daleko (PVN, 251). U kući *se čuo razgovor* i debeli prodrti Zarijin glas je nadgornjavao (PVN, 265). *Graja i razgovor se čuo* nadaleko (PVN, 278). U selu gore *čuo se veliki lelek Kamenštaka* (PVN, 287). Pred njima *se videlo rašće* (PVN, 295). U Kamenštaku *se negde čuo glasan razgovor* (PVN, 299). Da *se nije čuo Ljubičin glas* na kamenim stubama, on ne bi prestao (PVN, 306). Ovde onde po njivama *vide se ljudi gde rade* (PVN, 308). *Topot kopita se čuo* (PVN, 309). Ljudi rade po njivama i *njihov glas se* ponegde *čuje*, a ona čuti i žuri, ide kao da je bez svesti, mučena bolom, toliko velikim i nagomilanim, kao da je sa svih krajeva kamen sakupljen i zgusnuo se u njenoj duši (PVN, 330). Ozgo *se čuo glas* (PVN, 334). Ozgo, iza kuće, *čuli su se krupni muški koraci* (PVN, 347). Vidi se čak lepo i *njihov ugič*, njihov predvodnik izdvojio se malo napred, kao da javi prema

Hercegovini, krupan je, ima veće runo, zrnokost, u prednjem kraju mrk (PVN, 298).

10.3.4. U romanu *Pod vedrim nebom* ekscerpirali smo samo dva primjera refleksivnih pasivnih rečenica sa prelaznim glagolima u značenju osjećanja (glagoli sentiendi):

Nešto novo, nešto svečano, se oseća na kamenu, a opet ništa nije desilo (PVN, 192). *Nešto novo, neobično i svečano se oseća* (PVN, 261).

Analiza Đurovićevih romana *Dukljanska zemlja*, *Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom* pokazuje sintaksičko-semantičku raznolikost refleksivnih pasivnih rečenica.

Polazeći od toga da pisac upotrebljava refleksivni pasiv kada ne može ili ne želi imenovati vršioca radnje, u romanima uočavamo brojne razloge za njihovo neimenovanje. Subjekt često nije leksikalizovan, iako je poznat iz konteksta, tako da nema potrebe za njegovim ponavljanjem. U nekim slučajevima vršioci su mnogobrojni, pa ih ne možemo obuhvatiti jednim skupom.

U sva tri romana specifični su glagoli čulnih opažanja (*vidjeti, čuti*), u kojima vršioci radnje mogu biti uopšteni, npr. *ljudi*. Subjekt može biti i nepoznat, teško ga možemo identifikovati, a postoje i slučajevi kada ga pisac ne želi pomenuti iz određenih razloga. „Agens se na taj način skriva ili čuva” (Tepavčević 2014a: 242).

Naša sinatksičko-semantička analiza pokazuje da glagoli mogu imati u romanima raznovrsnu semantičku vrijednost: glagoli sa značenjem akcije, percipiendi, sentiendi, diciendi i glagoli izvanverbalnih značenja. Primjećujemo da su glagoli u domenu akcije, kao i glagoli opažanja brojniji u odnosu na ostale kategorije.

Identifikovanje vršioca radnje „zavisi od glagolske lekseme u funkciji predikata i samog tipa predikata” (Tepavčević 2019: 793). Refleksivni pasiv je najviše zastupljen u prezentu i perfektu, mada nijesu neobični ni primjeri upotrebe drugih vremena (aorista, futura prvog).

Đurović refleksivnu formu postiže u zavisnosti od leksičko-semantičkih faktora. Birajući ovakvu formu iskazivanja, Đurović se svjesno opredjeljuje da događaje sagleda iz određenog ugla, čime njegovi romani dobijaju na ekspresivnosti.

11. Gramatičko-leksičke strukture za označavanje nepoznatog agensa

I druge gramatičko-leksičke strukture za označavanje nepoznatog agensa⁶ zastupljene su u jeziku Dušana Đurovića. Nepoznati agens se izražava i pomoću: *neodređeno-upitnih, odričnih, opštih i drugih vrsta zamjenica i leksema ljudi* (Tepavčević 2001: 139).

11.1. Raznovrsnost gramatičkih struktura na nivou rečenice u romanu *Dukljanska zemlja* ogleda se u upotrebi zamjenica i pojedinih leksema.

11.1.1. U ovom romanu smo zabilježili dva primjera neodređeno-upitnih zamjenica kojima se izražava nepoznati agens:

Ko će najzad kravu pripaziti (DZ, 32)? Ko to zadaje bol (DZ, 70)?

11.1.2. Primjeri neodređenih zamjenica spadaju u gramatičko-leksičku sferu uopštavanja:

U potoku je neko zakopao nekršteno dete, a duša takvog novorođenčeta je prava sotona (DZ, 10). *Okolo nje šušti, migolji, nešto je draži, nešto joj buni krv* (DZ, 19). *Pod njim se nešto povaljalo* u labudinu, cvokotalo i škripalo zubima, ceptelo i ječalo, previjalo se i kršilo, disalo ispekidano i uzburkano (DZ, 20). Jednoga dana ipak *se nešto* neobično *desilo* (DZ, 124).

11.1.3. Đurović upotrebljava i odrične zamjenice za izražavanje nepoznatog i uopštenog agensa:

Najzad, pošto joj niko ništa nije umeo reći, vratila se, i stala pred oborom, na ledini, kolebajući se da pođe u lazine ili još malo da pričeka (DZ, 12). *Niko nije umeo* ništa da pita (DZ, 90). Ali *niko mu nije zavidio* na tome, *niko ne bi hteo* da bude u potpunosti takav, jer su u tome gledali nedostatak promućurnosti i veštine za život (DZ, 111). *Niko nije ništa govorio* (DZ, 113). *Niko nije više pomišljao* kako je njiva šogava i tvrda, niti su vrebali žućkaste crviće koji pustoše i kose (DZ, 113). A kada *ničega nije bilo*, on triput polako zviznu (DZ, 133).

⁶ U literaturi se gramatičko-leksičke strukture za označavanje nepoznatog agensa nazivaju i „gramatičko-leksička sredstva označavanja nepoznatog agensa“ (Stanojčić 1990b: 52).

11.1.4. Nepoznati agens se izražava i opštim zamjenicama:

Na brdima je vladala duboka noć, a u selu *je sve učutalo* (DZ, 13). Ali, ako se započinjao boj, *svaki je zgrabio* moskovku, uskočio pod barjak i išao napred, napred u smrt, pazeći da svoju čast očuva, da mu ostane čista kao srma i da da produži delo i ime svojih predaka (DZ, 42). *Svako je* za sebe tada *živeo* (DZ, 79). *Svako je hteo* da ima i da živi, *svako* da oseti toplinu i blagodet zemlje, da je opipa i prigrli kada digne ruku sa gadnog i nesrećnog kamena (DZ, 87). *Svi se iznenadiše*, okrenuše i odupreše na držala (DZ, 113). *Svi su ćutali* (DZ, 134).

11.1.5. Kao oznaka uopštenog agensa upotrebljava se leksema *ljudi*:

Ali kad je jedanput sveti vladika došao, *zamoliše ga ljudi* da ih spase toga zla i zakrsti vodicu, jer žedan putnik, žedan kosac i žedan čoban moraju da se napiju (DZ, 17). Slušali su oni pre nego što se zaratilo kako *ljudi pričaju*: da Rusija voli i pomaže Crnu Goru i da šalje žita, oružja, odeli i novaca (DZ, 37). *Ljudi su čekali* da malo popusti vrućina (DZ, 126).

11.2. Označavanje nepoznatog agensa i u drugom Đurovićevom romanu *Pitoma loza* ostvaruje se kao i u romanu *Dukljanska zemlja* upotrebom zamjenica i leksema *ljudi*.

11.2.1. Neodređeno-upitna zamjenica *ko* zabilježena je u sljedećem primjeru:

Ko zna to (PL, 55)?

11.2.2. Nešto više primjera uočeno je kod neodređenih zamjenica u funkciji označavanja nepoznatog agensa:

Neko ga je uhvatio i iznenadio (PL, 17). Iznenada prema kući se ču nekakav šum, *neko se kretao* i nešto radio (PL, 18). *Nešto tresnu* o zemlju (PL, 20). Samo *neko radi* ovako, a *neko* onako, *neko* umije da se sakrije i preda dobro, a *neko* ne (PL, 68). Sve ga *nešto pritiska*, a što bi da mu je kao nekim drugim ljudima?

11.2.3. Nije neobična ni upotreba odričnih zamjenica u navedenoj funkciji:

Glupost, njega *nije niko prepoznao* (PL, 9). Možda *se niko* više tu i *ne seća* da se nekad rodio i na Pitomoj lozi detinjstvo proživio neki Rade Ginić (PL, 9). *Niko nije prošao* preko Pitome loze da ga oni ne otkriju (PL, 15). *Niko me nije prepoznao* (PL, 16). *Niko ne zna* (PL, 31). To je mudro, ali *niko ne zna* koliko ona ima te prikrivene mudrosti u sebi (PL, 40). Od toga *niko* još *nije živio* (PL, 104). *Niko ga nije prevario* (PL, 162).

11.2.4. Zabilježili smo nekoliko primjera opštih zamjenica kojima se izražava nepoznati agens:

Sve propade (PL, 19). *Svako se bori* i živi na svoj način (PL, 44). *Sve se stvorilo* tu, kao da su to očekivali i da su se za takav dan pripremili (PL, 53). *Svako* za sebe živi – veli Vule. *Svako se* na svoj način *raduje* (PL, 68). *Svi su spavali* mirnim i dubokim snom (PL, 74). *Sve se* oko njega *uzvitlalo* (PL, 135). *Sve je nestalo* tog dana (PL, 76).

11.2.5. Leksema *ljudi* i u ovom romanu sadrži elemente neodređenosti i uopštenosti, što bilježimo u primjerima:

Ljudi se okrenuše (PL, 11). *Ljudi* koji stvaraju potomstvo *imaju* snagu sunca i zemlje (PL, 43). *Ljudi su se razveselili*, smeju se, pričaju i pevaju (PL, 53). *Ljudi će govoriti*: „Ovdje su živjeli Ginići (PL, 67)!“ *Ljudi su stajali* uspravljeni u njemu (PL, 133). *Ljudi se* jednako *ne rađaju*, jednakosti nikad nije bilo, niti će biti, nju su izmislili veliki lažovi i velike sanjalice, ali smrt nju donese: jedan isti vječni mrak, jedno isto vječno ništa (PL, 141). *Ljudi*, kad su zdravi i silni, nikad *ne misle* na smrt, a kada bi mislili srce bi im bilo kao boca neprevrela vina pomiješana sa medom (PL, 161). *Ljudima* sa strane *se čini* da je na njoj raj (PL, 180).

11.3. U trećem ispitivanom romanu Dušana Đurovića bilježimo rečenice za označavanje nepoznatog agensa sa zamjenicama, kao i nekim leksemama, koje su stilski upečatljivo sredstvo prezentovanja uopštenog agensa.

11.3.1. Usamljen je primjer neodređeno-upitne zamjenice kojom pisac izražava nepoznati agens:

Ko je to mogao odrediti i pogoditi (PVN, 80)?

11.3.2. Neodređene zamjenice bilježimo u sljedećim primjerima:

Budi mu se svijest – reče *neko* sa dna kuće (PVN, 52). Kada *neko* izgubi pamet, onda mu je ni sveti Vasilije ne može vratiti (PVN, 68). *Neki* su se naslonili da malo podremaju (PVN, 101). *Neki* su tvrdili da „sprava“ ima vlo mnogo točkova, *neki* da ih uopšte nema, a drugi, opet, da nekom sakrivenom sabljom ili mačem ubija i seče oko sebe (PVN, 137). *Neko* je brzo doneo jedan veliki debeli konop i nekakvo kukasto dvorogo oštro gvožđe, slično čengelama kojima se vade utopljenici (DZ, 141). *Neko* je rekao laž (PVN, 156).

11.3.3. Rečenice sa odričnim zamjenicama upotpunjuju bogatu riznicu jezičkih sredstava uopštavanja:

Niko nije govorio, ćutalo se, a ćutanje je bilo teško kao kamena brda (PVN, 36). *Niko* živi nije znao kud je nestao, niko nije radio ni čuo, tražili su ga po jamama i škripovima, raspitivali na sve strane, ali njega nema, nema (PVN, 42). Ali taj bol, *niko* nije smeo znati, nije ga čak ni ona smela potpuno sebi otkriti, iako se jednog dana, koliko je dosta, isplakala pred Orlovom stijenom (PVN, 74). *Niko* se nije pomakao s mesta, *niko* ničim nije pokazao da je on ušao, kao da ga nisu videli ili kao da on za njih ne predstavlja ništa (DZ, 40). *Niko* ništa nije govorio (PVN, 122). *Niko* nije hteo s njim tu sreću da deli (PVN, 127). *Niko* nije znao koliko je taj sivac vredeo, koliko je u njemu snage i dobrote bilo i koliko je njihovog života u njemu živelo (PVN, 133).

11.3.4. U nešto manjem broju zabilježeni su primjeri opštih zamjenica, kojima se izražava nepoznati agens:

A svi su govorili da je tamo u Americi poginuo, da ga je zemlja u rudniku pritisla. (PVN, 12). Možda je Višnja rodila mrtvo dete – pomisli Jelena – možda mlada

majka u mukama umire, pa zato *svako* ćuti. (PVN, 22). *Svi* tako sede, *svi* mukom muče (PVN, 40).

11.3.5. Leksema *ljudi* „referiše o neidentifikovanom agensu” (Tepavčević 2019: 798), što imamo u sljedećim primjerima:

Ljudi su se čudili koliko u njoj ima snage i pregnuća, koliko srčanosti i pameti (PVN, 32). *Ljudi* su sedeli, kao uzdrhtale senke, gledali u njega, pazili na njegove pokrete i njegove reči (PVN, 47). *Ljudi* su razumeli dobro da je tim rečima stari junak zahvatio i sebe, svoju žalosnu i bespomoćnu sudbinu i bilo im ga žao (PVN, 49). Prilazili su *ljudi*, žurili, protrčavali, vikali, bili ljuti i srditi, nosili su sekire i lopate, svrstali se u redove boraca protiv požara i jurišali (PVN, 85). *Ljudi* nisu spavali (PVN, 100). *Ljudi* su gledali ispod streha i tako utonuli u noć, plašili se da brzo ne prestane (PVN, 114). Ali, *ljudi* se ponekad raduju malom više nego velikom (DZ, 116).

Gramatičko-leksička sredstva za označavanje nepoznatog agensa u formi upitnih, neodređenih, odričnih, opštih zamjenica i leksema *ljudi* ukazuju na značenjska nijansiranja Đurovićevih romana.

Raznolikost ovakvih sredstava dovodi do ekspresivnosti svih analiziranih romana, u cilju postizanja impersonalnosti i uopštenosti agensa.

Đurović korišćenjem navedenih jezičkih sredstava saopštava informacije, markirajući strategiju neodređenosti i uopštenosti agensa. Na ovaj način on pokazuje da i pored zajedničkih formalnih i značenjskih odlika u sva tri romana, među njima postoje razlike u pogledu glagolskih vremena i njihove semantike, ali i neodređenosti vršilaca radnji.

Zaključak

U ovom radu se govorilo o sintaksičko-semantičkim sredstvima anonimizacije u književnoumjetničkom funkcionalnom stilu.⁷ Anonimizacija vršioca radnje u tri romana Dušana Đurovića *Dukljanska zemlja*, *Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom* ostvarena je različitim tipovima bezličnih i pasivnih rečenica, ali i gramatičko-leksičkim strukturama za označavanje nepoznatog agensa.

U poglavlju *Bezlične rečenice sa značenjem atmosferskih pojava* zabilježili smo sljedeće tipove ovih rečenica u romanima Dušana Đurovića: rečenice u formi trećeg lica jednine srednjeg roda, rečenice u figurativnom značenju i rečenice u formi trećeg lica jednine srednjeg roda + *se*. Sve navedene vrste rečenica sadrže glagole slične semantike u predikatima kojima se označavaju različite vremenske odnosno atmosferske pojave (*grmi, seva, tutnji i sl.*). Glagoli u predikatima su najviše upotrebljavani u perfektu, što znači da se u romanima prvenstveno opisuju vremenske pojave koje su se desile u prošlosti. Najfrekventnije rečenice u romanima su sa glagolima *grmeti* i *sevati*. Upotreba bezličnih rečenica navedenog tipa nije raznovrsna u Đurovićevom jeziku, ipak pisac njihovim nijansiranjem doprinosi ekspresivnijem kazivanu, kao u primjerima glagola: *sipa, trešti, magli, tutnji, daždi* i sl.

Poglavlje *Bezlične (egzistencijalne) rečenice sa logičkim subjektom u genitivu* sadrži različite vrste ovih rečenica u romanima *Dukljanska zemlja*, *Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom*: rečenice sa logičkim subjektom u genitivu u značenju postojanja nečega sa glagolima *imati, jesam* i *biti*, rečenice sa logičkim subjektom u genitivu sa glagolima *imati, jesam* i *biti* uz partitivni genitiv sa količinskim izrazima, rečenice sa logičkim subjektom u genitivu sa drugim glagolima različitih značenja i partitivnim genitivom uz količinske izraze, rečenice sa partitivnim genitivom uz količinske izraze, negativno-egzistencijalne rečenice sa glagolima *nemati* i *biti* i negativno-egzistencijalne rečenice sa glagolom *nestati*. Egzistencijalne i negativno-egzistencijalne rečenice u svim romanima odlikuje raznovrsna semantika glagola (*imati, nemati, biti, nestati, nalaziti se i sl.*). Oni su u rečenicama upotrebljavani u prezentu i perfektu i njima se

⁷ Tošović ističe da se za književnoumjetnički stil „veže emocionalnost” (Tošović 1988: 10). Katnić-Bakaršić naglašava da oaj funkcionalni stil „posjeduje estetsku funkciju” (Katnić Bakaršić 1999: 37).

opisuju vremenske pojave vezane za sadašnjost i prošlost. Najfrekventnije rečenice sa logičkim subjektom u genitivu u romanima su sa glagolom *imati*, što znači da preovladavaju egzistencijalne u odnosu na negativno-egzistencijalne rečenice.

U poglavlju *Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u dativu* ekscerpirali smo nekoliko tipova ovih rečenica u Đurovićevim romanima: rečenice sa značenjem stanja i raspoloženja, rečenice senzivnog tipa i rečenice sa logičkim subjektom u dativu efektivnog tipa. Ove bezlične rečenice mogu biti sa zamjenicom *se*; lokalizatorom fiziološkog stanja ili procesa u nominativu; sa iskazanim kauzatorom u obliku zavisne rečenice ili bez iskazanog kauzatora. Glagoli rečenica sa logičkim subjektom u dativu mogu označavati pozitivna, prijatna ili negativna, nepovoljna stanja. Na osnovu analize možemo primijetiti da su rečenice sa logičkim subjektom u dativu obične i česte u svim Đurovićevim djelima.

Poglavlje *Bezlične rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu* sadrži različite vrste ovih rečenica u romanima *Dukljanska zemlja*, *Pitoma loza* i *Pod vedrim nebom*: rečenice sa značenjem fiziološkog stanja, rečenice sa značenjem psihofiziološkog stanja i rečenice sa značenjem unutrašnjih stanja. Različita značenja ovih rečenica su iskazana glagolskim i priloškim predikatima (*guši, je mučilo, je hvatalo, stid, sramota i sl.*). Semantičkoj izdiferenciranosti doprinose rečenice sa logičkim subjektom za označavanje fiziološkog i psihofiziološkog stanja ili je u pitanju „rečenica – izraz” sa imenicama sa značenjem unutrašnjeg stanja koje su priloški upotrijebljene. Iako su ove rečenice sa logičkim subjektom u akuzativu manje zastupljene od rečenica sa logičkim subjektom u dativu, njihova upotreba doprinosi sintaksičko-semantičkoj raznolikosti ova tri romana.

U poglavlju *Bezlične konstrukcije* zabilježili smo nekoliko tipova ovih rečenica u analiziranim romanima Dušana Đurovića: konstrukcije u kojima je agens neidentifikovano lice – uopšteni pojedinac, bez obzira na društvenu funkciju (djelatnost) ili pripadnost određenoj socijalnoj grupi, konstrukcije u kojima je agens uopšteno, neodređeno mnoštvo – bez obzira na društvenu funkciju (djelatnost) ili pripadnost određenoj socijalnoj grupi, konstrukcije u kojima je agens uopšteno mnoštvo u svojstvu predstavnika samo jedne određene socijalne grupe (društvene funkcije ili djelatnosti). Glagoli u predikatima su dominantno upotrijebljeni u perfektu, što govori da su i u ovim rečenicama opisane radnje koje su se desile u prošlosti. U romanima uočavamo više nivoa anonimizacije – najmanje apstraktan u kojem lako možemo

rekonstrukcijom sagledati vršioca radnje, ali i apstraktniji nivo u kojem ne možemo lako uspostaviti agens. Rekonstrukcijom agens se može sagledati i iz konteksta, koji upućuje na vršioca radnje. Dakle, Đurović iz stilskih razloga često ne imenuje vršioca radnje, čime se postiže veća ekspresivnost izraza.

Poglavlje *Bezlične rečenice sa glagolom trebati i glagolima sličnog značenja* sadrži četiri vrste ovih rečenica ekscerpiranih u Đurovićevim romanima: rečenice sa glagolom *trebati* kojima se izražava neophodnost, rečenice sa glagolom *trebati* kojima se izražava nalog, rečenice sa glagolom *trebati* kojima se izražava savjetovanje nekoga ili odgovaranje nekoga od nečega i rečenice sa glagolima raznih drugih značenja sličnih glagolu *trebati*. Đurović upotrebom glagola različite semantike – *trebati*, *valjati*, *moći*, *morati* – pokazuje semantičku iznijansiranošću, ali i različitu frekventnost u ispitivanom korpusu.

U poglavlju *Pasivne rečenice sa participskim pasivom* smo zabilježili različite vrste ovih rečenica u romanima *Dukljanska zemlja*, *Pitoma loza* i *Pod vedim nebom* kojima se izražava konkretizovani agens: pasivne rečenice sa instrumentalom za živo, pasivne rečenice sa instrumentalom za neživo i pasivne rečenice sa imenicom u genitivu uz predlog *od* i nekonkretizovani: pasivne rečenice sa glagolima govorenja, kreativnim glagolima, destruktivnim glagolima, interpersonalnim glagolima, glagolima opažanja, intelektualnim glagolima, glagolima kretanja i transformativnim glagolima. Đurovićev izbor padežnog oblika zavisi od više faktora – iskazivanja živog ili neživog agensa, ostvarivanja komunikacijske razumljivosti teksta i sl. Sa druge strane, kod participskog pasiva sa nekonkretizovanim agensom važnu ulogu ima semantika glagola. Opredjeljujući se za jedan ili drugi način iskazivanja, Đurović znalački bira iz kojeg ugla će dati i opisati neki događaj i time mu dati stilogeniji izraz.

U poglavlju *Pasivne rečenice sa refleksivnim pasivom* ukazali smo na sintaksičko-semantičku raznolikost ovih rečenica, u kojima glagoli mogu imati raznovrsnu semantičku vrijednost: glagoli sa značenjem akcije, opažanja, osjećanja, verbalnog izražavanja i drugih izvanverbalnih značenja. Uočavamo da je njihova upotreba neujednačena – najbrojniji su glagoli u domenu akcije i glagoli opažanja. Refleksivni pasiv je najčešći u prezentu i perfektu, mada Đurović upotrebljava i druge glagolske oblike (aorist, futur prvi, imperativ). Upotreba refleksivnog pasiva u analiziranim romanima doprinosi snažnijem retoričkom efektu.

U poglavlju *Gramatičko-leksičke strukture za označavanje nepoznatog agensa* ukazali smo i na druge forme za izražavanje nepoznatog agensa: rečenice sa neodređeno-upitnim zamjenicama, neodređenim, odričnim, opštim i leksemom *ljudi*. Upotreba ovih sredstava doprinosi nijansiranju Đurovićevih romana i postizanju uopštavanja agensa.

Motivi neimenovanja agensa u bezličnim i pasivnim rečenicama su raznovrsni. To može biti težnja za isticanjem radnje, a ne njenog vršioca, namjera za iskazivanjem pojmova koji predstavljaju nosioce egzistencije, osjećanja, stanja i raspoloženja, a ne vršioca radnje i težnja za skrivanjem agensa u mnoštvu.

Komunikativni i pragmatički faktori utiču na Đurovićev izbor pasiva i bezličnih rečenica. Pasiv funkcionise i kao kondenzator pasivne rečenice, radi postizanja slikovitog izraza. Sa druge strane, anonimizacija je povezana i autorovom težnjom sagledavanja radnje iz određenog ugla. Korišćenjem različitih tipova bezličnih i pasivnih rečenica pisac kontroliše i usmjerava informacije o agensu.

Iako je pasiv više povezivan sa naučno-stručnim i publicističkim tekstovima, sintaksičko-semantička raznolikost, frekventnost u jeziku Dušana Đurovića pokazuje da se i u književno-umjetničkom stilu njegovom upotrebom postižu određeni stilski efekti, a njegovi romani time dobijaju na ekspresivnosti.

Literatura:

IZVORI:

1. Đurović, D. (1950). *Pod vedrim nebom*. Bijelo Polje: Pegaz.
2. Đurović, D. (1959). *Pitoma loza*. Beograd: Minerva.
3. Đurović, D. (2005). *Dukljanska zemlja*. Beograd: Prosveta.
4. https://sr.wikipedia.org/srec/%D0%94%D1%83%D1%88%D0%B0%D0%BD_%D0%82%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B).

KNJIGE:

5. Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Zečević, M., Znika, V. (2005). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
6. Belaj, B. (2004). *Pasivna rečenica*. Osijek: Filozofski fakultet.
7. Belić, A. (1988). *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*. Knjiga I i II. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. Bjelaković, I. (2008). *Participski pasiv u književnom jeziku kod Srba u XIX veku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
9. Čirgić, A., Pranjković, I., Silić, J. (2010). *Gramatika crnogorskog jezika*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore.
10. Deretić, J. (2007). *Kratka istorija srpske književnosti*. Beograd: BIGZ.
11. Feleško, K. (1995). *Značenja i sintaksa srpskohrvatskog genitiva*. Beograd: Vukova zadužbina. Matica srpska, Orfelin.
12. Ivić, M. (1954). *Značenja srpskohrvatskog instrumentalna i njihov razvoj*. Beograd: Naučna knjiga.

13. Jahić, Dž., Halilović, S., i Palić, I. (2000). *Gramatika bosanskog jezika*. Zenica: Dom štampe.
14. Jonke, Lj. (1964). *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.
15. Katičić, R. (2002). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus.
16. Katnić Bakaršić, M. (1999). *Lingvistička stilistika*. Budapest, Open Society Institute, Center for Publishing Development, Electronic Publishing Program.
17. Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
18. Maretić, T. (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
19. Mrazović, P. i Z. Vukadinović (1999). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
20. Piper, P., Klajn I. (2013). *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
21. Piper, P., Antić, I., Ružić, V., Tanasić, S., Popović, Lj., Tošović, B. (2005). *Sintaksa savremenog srpskog jezika*. Prosta rečenica. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.
22. Radovanović, M. (1990). *O bezličnoj rečenici*. Spisi iz sintakse i semantike. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
23. Silić, J., Pranjković, I. (2005). *Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
24. Stanojčić, Ž., Popović Lj. (1999). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
25. Stevanović, M. (1989). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) II*. Beograd: IRO, Naučna knjiga.

26. Stevanović, M. (1991). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) I*. Beograd: IRO, Naučna knjiga.
27. Tanasić, S. (2005). *Sintaksičke teme*. Beograd: Beogradska knjiga.
28. Tepavčević, M. (2001). *Jezička sredstva obezličavanja i uopštavanja u djelu Petra II Petrovića Njegoša*. Magistarski rad, Nikšić.
29. Tošović, B. (1988). *Funkcionalni stilovi*. Sarajevo: Svjetlost.
30. Vuković, J. (1958). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za VII razred osmogodišnje škole*. Sarajevo: Veselin Masleša.

RADOVI:

31. Alanović, M. (2004). Prilog tipologiji agensa. *Prilozi proučavanju jezika*, 35, 193–204.
32. Alanović, M. (2007). Funkcionalno-gramatički okviri identifikacije agensa. Sintaksička istraživanja (sinhrono-dijahroni plan). *Lingvističke sveske* 6, Filozofski fakultet u Novom Sadu, 84–102.
33. Alanović, M. (2008). Sintaksički i komunikativni aspekti konevrzije. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LI, 1–2, 87–99.
34. Bjelaković, I. (2007). Agens u neagentivnim participskim pasivnim konstrukcijama – u tekstovima 19. veka. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. 50 (1–2), 63–71.
35. Đorđić, P. (1931). O staroslovenskim trpnim pridevima. *Južnoslovenski filolog*, XI, 89–173.
36. Đukanović, V. (1994). Glagoli trebati i valjati i njihova infinitivno/prezentska dopuna. *Naučni skup slavista u Vukove dane*, 22/2, 119–225.
37. Gutkov, V. (1990). O nužnosti studioznijeg pristupa proučavanju pasivnih konstrukcija s trpnim participima. *Naš jezik*, XXVII/4–5, 241–245.
38. Ham, S. (1990). Pasiv i norma. *Jezik*, 3, 65–76.

39. Ham, S. (1999). Neosobne rečenice s predikatom tvorenim glagolskim pridjevom trpnim. *Jezikoslovlje*, god. II, br. 2–3, 3–16.
40. Ivić, M. (1954). Instrumental pasivnih konstrukcija. *Značenje srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj*, 54–68.
41. Ivić, M. (1962–1963). Kategorija „man-Satze” u slovenskim jezicima. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, VII, 93–98.
42. Ivić, M. (1963). Osnovne tipološke karakteristike srpskohrvatske impersonalne rečenice. *Književnost i jezik*, X, 1, 18–24.
43. Ivić, M. (1968). O dubinskom modelu slovenske proste rečenice sa semantičkim obeležjem anonimnost subjekta. *Književnost i jezik*, XV, 5–13.
44. Ivić, M. (1983). O strukturi srpskohrvatske proste rečenice s glagolskim predikatom. *Lingvistički ogledi*, Beograd, 59–87.
45. Klikovac, Dušanka (2011). Još jednom o glagolu trebati: teorija, upotreba i norma, *Naš jezik*, XLII, 3–4, 3–25.
46. Kordić, S. (1997). Upotreba glagola trebati. *Naučni skup slavista u Vukove dane*, 26/2, 71–81.
47. Kučanda, D. (1999). Pasivizacija kao strategija subjektivizacije/topikalizacije. *Jezikoslovlje*, god. II, br. 2–3, 17–33.
48. Milošević, K. (1972). Neki aspekti semantičkog odnosa konstrukcija pasivne (sa trpnim pridjevom) i refleksivne u savremenom srpskohrvatskom jeziku. *Književni jezik*, 1/3–4, 63–84.
49. Milošević, K. (1973). Temporalno značenje i sintaksička vrijednost konstrukcija Cop (praes. perf.) – part. pass. u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*, XXX/1–2, 423–437.
50. Milošević, K. (1981). Jedan sintaksički model srpskohrvatske proste rečenice i njegove realizacije. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 7, 275–285.

51. Mišić – Ilić, B. (2011). Sintaksa u kritičkoj analizi diskursa – o nekim konstrukcijama za iskazivanje i skrivanje identiteta. *Srpski jezik – studije srpske i slovenske*, 16, 91–107.
52. Ostojić, B. (1977). Još o konstrukcijama s glagolom trebati. *Srpski jezik*, II, 1–2, 15–18.
53. Savedra, D. (2007). Pasivne konstrukcije u hrvatskome i bugarskome jeziku. *Lahor*, 4, 217–241.
54. Simić, R. (1977). O tipološkim problemima perifernih struktura slovenske rečenice. *Južnoslovenski filolog*, XXXIII, 33–53.
55. Stevanović, M. (1937). Oblik subjekta pasivnih rečenica. *Naš jezik*, V, 5–6, 154–164.
56. Stevanović, M. (1956). Glagolski oblici pasiva. *Naš jezik*, VII, 7–10, 205–14.
57. Stevović, I. (1955). Prilog pitanja tzv. logičkog subjekta u bezličnim rečenicama. *Književnost i jezik*, II, 8–9, 558–569.
58. Stanojčić, Ž. (1987). Konstrukcije tipa glad me i sl. *Gramatika i jezik*, Titograd, 154–160.
59. Stanojčić, Ž. (1990a). Gramatičke strukture za označavanje nepoznatog (nenominativnog i nominativnog) agensa u jeziku P. P. Njegoša i Iva Andrića. *Sintaksičke studije*, Nikšić, 55–73.
60. Stanojčić, Ž. (1990b). Bezlična konstrukcija u Vukovom jeziku – gramatičko mišljenje i jezička praksa. *Sintaksičke studije*, Nikšić, 45–55.
61. Tanasić, S. (1980). Pasivne konstrukcije sa trpnim pridjevom u srpskohrvatskom jeziku. *Radovi Instituta za jezik i književnost u Sarajevu*, IX, 63–124.
62. Tanasić, S. (1993). Instrumental za živo u pasivnim konstrukcijama. *Naš jezik*, XXIX/3–4, Beograd, 173–181.
63. Tanasić, S. (1995–1996). O upotrebi glagola trebati. *Naš jezik*, XXX/ 1–5, 44–53.
64. Tanasić, S. (1998). Jedan tip besubjekatske rečenice u srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*, LIV, 87–94.

65. Tanasić, S. (2012). Agens u pasivnim rečenicama u savremenom srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*, LXVIII, 71–88.
66. Tepavčević, M. (2000a). O jednom tipu bezličnih rečenica u jeziku Petra II Petrovića Njegoša, *Riječ*, *Časopis za nauku o jeziku i književnosti*, VI/1–2, 128–131.
67. Tepavčević, (2000b). O jednom tipu bezličnih egzistencijalnih rečenica u jeziku Petra II Petrovića Njegoša. *Srpski jezik*, V/1–2, 817–823.
68. Tepavčević, M (2001). Konstrukcije sa glagolom trebati (glagolima i izrazima sličnog značenja) u jeziku Petra II Petrovića Njegoša. *Srpski jezik*, VI/1–2, 479–484.
69. Tepavčević, M. (2002a). Pasiv i pasivne rečenice s konkretizovanim agensom u jeziku Petra II Petrovića Njegoša. *Srpski jezik*, VII/1–2, 373–388.
70. Tepavčević, M. (2002b). Rečca se kao gramatičko sredstvo uopštavanja i obezličavanja u djelu Petra II Petrovića Njegoša. „*Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*”, Rad sa međunarodnog naučnog skupa održan u Podgorici 16. i 17. maja 2002, 173–186.
71. Tepavčević, M (2002c). O jednom tipu bezličnih rečenica sa logičkim subjektom u akuzativu. *Riječ*, VIII/1–2, 100–105.
72. Tepavčević, M. (2004a). Jezička sredstva obezličavanja i uopštavanja. *Riječ*, X/1–2, 76–101.
73. Tepavčević, M. (2004b). Vukovićeve pogledi na jezička sredstva obezličavanja i uopštavanja. *Zbornik radova sa naučnog skupa „Život i djelo akademika Jovana Vukovića”* održan 8. i 9. novembra 2003, Plužine, Redakcija Monografije Piva i Pivljani, Podgorica, 2004, 164–175.
74. Tepavčević, M. (2004c). O jednom tipu bezličnih rečenica. *Srpski jezik*, IX/ 1–2, 429–437.
75. Tepavčević, M. (2005). Bezlične konstrukcije u Vukovom djelu. *Na izvoru Vukova jezika, III naučni skup*, 2000, Ogranak Vukove zadužbine Žabljak – Šavnik – Plužine, Žabljak, 2005, 62–7.
76. Tepavčević, M. (2013). Upotreba deagentizovanih rečenica u listu Crnogorac 1871–1872. *Folia Linguistica et Litteraria*, 8, 55–69.

77. Tepavčević, M. (2014a). Komunikacijska funkcija pasiva u Đilasovom romanu *Besudna zemlja*. *Zbornik radova s međunarodnog naučnog simpozijuma*, „Ličnost i djelo Milovana Đilasa”. Nikšić, 20–21. IV 2012, 237–252.
78. Tepavčević, M. (2014b). Deagentizovane rečenice u funkciji ekspresivizacije u Andrićevom romanu *Travnička hronika*, *Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa, Šesti Andrićev simpozijum „Travnička hronika”* / Wesire und Konsuln. Grac, 4, 5. i 6. X 2013, Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris, 885–897.
79. Tepavčević M. (2018). Participski pasiv u jeziku Petra II Petrovića Njegoša. *Folia Linguistica et Litteraria*, 20, 45–65.
80. Tepavčević, M. (2019). Leksičko-sintaksička sredstva anonimizacije u Andrićevom djelu „Na sunčanoj strani”, *Jedanaesti Andrićev simpozijum „Andrićeva sunčana strana”*, Herceg Novi, 11–14. X 2018, Herceg Novi, 2019, 791–803.
81. Težak, S. (1971). Pasiv u Krležinu hrvatskom bogu Marsu. *Jezik*, 4, 97–105.
82. Vukojević, L. (1992). Sintaksa pasiva. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 18, 235–257.
83. Vukomanović, S., Valter, H. (1967). O glagolu imati sa semantičke i sintaksičke strane. *Književnost i jezik*, 3–4, 142–150.